

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Nagy Ákos

**Gazdasági és társadalmi változások
egy nem kollektivizált
marosszéki faluban**

Nagy Ákos

Gazdasági és társadalmi változások
egy nem kollektivizált marosszéki faluban

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

NAGY ÁKOS

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
VÁLTOZÁSOK
EGY NEM KOLLEKTIVIZÁLT
MAROSSZÉKI FALUBAN

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

2022

Lektorálta:

dr. Kotics József néprajzkutató, egyetemi docens, intézetigazgató
(Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc)
dr. Pozsony Ferenc néprajzkutató, az MTA tagja, egyetemi tanár
(BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár)

Támogatók:

© Kriza János Néprajzi Társaság
© Nagy Ákos

Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt

Borítóterv: Bogyor Tas Ottó – IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítófotó: Balla Lóránt
Számítógépes tördelés: Tipotéka Labs
Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NAGY, ÁKOS

**Gazdasági és társadalmi változások egy nem kollektivizált
marosszéki faluban / Nagy Ákos. - Cluj-Napoca :**

“Kriza János” Néprajzi Társaság, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-31-5

94

Tartalom

Bevezetés	7
Célok, hipotézisek	9
Történeti kontextus	11
Kollektivizálás a szovjet blokk államaiban.	11
Szovjetunió	12
Albánia	15
Bulgária.	16
Csehszlovákia.	19
Jugoszlávia.	23
Lengyelország.	24
Magyarország.	28
Német Demokratikus Köztársaság	32
A mezőgazdaság szocialista átszervezése Romániában	35
A romániai kollektivizálás néprajzi és antropológiai kutatása	48
Jobbágytelke – a terep bemutatása	57
A település kutatástörténete.	60
Jobbágytelke társadalomtörténete.	62
Demográfiai folyamatok	72
Gazdasági folyamatok Jobbágytelkén.	74
A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet története	96
Balla Antal tanácsbíró szerepe	108
Szalmafeldolgozás	110
Eladásra való állattartás	115
Pálinkafőzés	117
A kollektivizálási kísérlet narratívái	121
A kulturális élet Jobbágytelkén 1945-től napjainkig	135
Következtetések	142

Szakirodalom	144
Mellékletek	161
Adatközlők	161
Táblázatok	162
Képek	169
Rezumat	178
Abstract	180

Bevezetés

A 20. század történelmi eseményei napjainkig is érezhető hatással voltak az erdélyi falvak társadalmi, kulturális és gazdasági életére. A világháborúk, impérium- és rendszerváltások, mind hozzájárultak, hogy a hagyományos paraszti társadalom átalakuljon, megváltozzon, és végül felszámolódjon. Kötetemben ezeknek a változásoknak egy sajátos példáját dolgozom fel, egy marosszéki falu, Jobbágytelke 20. századi társadalomtörténetének és gazdasági stratégiáinak vizsgálata során. A két vizsgált területre nagy hatással volt a 20. századi kollektivizálás elmaradása a faluban, melynek sajátos társadalmi és gazdasági következményei lettek, és ezek mai napig is meghatározzák a település mindennapjait.

Egyetemi tanulmányaim során a romániai kommunizmus időszakát már kutattam. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének alap- és magiszteri képzése alatt a kolozsvári hóstátiak emlékezetét, azon belül is a kommunizmus alatti városrendezés, bontások idejére való visszaemlékezéseket elemeztem (bővebben lásd: Nagy 2013, 2014, 2017c és 2019). A korábban kevésbé ismert Felső-Nyárád menti terepre és a sajátos, a környező falvaktól eltérő gazdasági, társadalmi helyzetű Jobbágytelkére szakmai irányítóm, dr. Pozsony Ferenc hívta fel a figyelmem. E könyv alapját a Hungarológia Doktori Iskola keretében megvédett doktori disszertációm képezi, amely a helyszínen végzett mélyinterjúkon, megfigyeléseken, illetve a fellelhető korabeli dokumentumokon (sajtóanyag, naplóbejegyzések stb.) alapult, illetve a levéltári forrásokra épült, melyek ugyancsak fontos szerephez jutottak az akkori események megértésében. Mindezeket a vonatkozó társadalom- és gazdaságtörténeti szakirodalom alapján elemeztem.

A helyszínen való kutatásban a hálóba módszerrel jutottam el az adatközlőimhez. Itt kell köszönetet mondanom Orbán Veronka, Orbán Kálmán és Bereczki Éva jobbágytelki lakosoknak, akik a helyi viszonyokat ismerve tanácsaikkal, útmutatásaikkal segítették munkámat, és mindemellett korabeli írott források rendelkezéseimre bocsátásával nagyban hozzájárultak ottani gyűjtéseimhez. Ugyanígy köszönet illeti a községgközpont, Székelyhodos elöljáróit is, akik lehetővé tették Székelyhodos Község Levéltárának kutatását, ahol számos korabeli jobbágytelki anyagot találtam. A Maros Megyei Állami Levéltárban való kutatásban jelentős segítséget nyújtott László Márton, a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltárában pedig Barabás Kisanna levéltáros, akiknek ugyancsak köszönettel tartozom.

A segítőkész jobbágytelki és székelyhodosi lakosok, családom és barátaim, illetve szakmai irányítóm mellett köszönettel tartozom az alábbi személyeknek a doktori disszertáció és e kötet elkészüléséhez nyújtott szakmai segítségükért, támogatásukért és türelmükért: Furu Árpád, Gyórfy Eszter, Ilyés Sándor, Jakab Albert Zsolt,

Keszeg Vilmos, Mogyorósi Ágnes, Szabó Árpád Töhötöm, Szalma Anna-Mária, Szikszai Mária, Szilárd Anna, Tatár Erzsébet Tímea. Külön köszönet doktori disszertációm opponenseinek, Gagy Józsefnek, Kotics Józsefnek és Tánczos Vilmosnak, akik építő kritikával és tanácsokkal segítették munkámat.

Célok, hipotézisek

Kutatásom célja Jobbágytelke kollektivizálási kísérletének vizsgálata, az elmaradt kollektivizálás és az ebből eredeztethető gazdasági, társadalmi, illetve kulturális következményeknek a bemutatása. Felvetődik a kérdés, hogy a sajátos, nem kollektivizált státusz előnyére vagy hátrányára vált-e a falunak? Azt is fontos megvizsgálni, hogy az elmaradt kollektivizálás milyen alternatív gazdasági stratégiák kiépüléséhez és megerősödéséhez vezetett, illetve milyen meglévők továbbélését tette lehetővé? Arra is keresem a választ, hogy az erdélyi falvak többségének társadalmát gyökeresen átalakító kollektivizálás jobbágytelki elkerülése milyen sajátos társadalmi és kulturális helyzetet teremtett? Mindezeket a kérdéseket a szomszédos, kollektivizált települések adataira való reflektálással válaszolom meg, ugyanis Jobbágytelke ilyen irányú kutatása csak regionális kitekintéssel végezhető el.

Feltételezésem szerint jelentős szerepe volt a korabeli események alakításában Balla Antalnak, a helyi tanács titkárának, akinek emléke ma is elevenen él a falu emlékezetében. Személyének a történésekre gyakorolt hatását is fontosnak tartom megvizsgálni munkámban.

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet jobb megértése érdekében a teljes romániai, illetve a keleti blokk többi államának kollektivizálását is összegzem, kiemelem jellegzetességeiket és hasonlóságait. Természetesen, a település társadalmának és gazdaságának történeti fejlődését is felvázolom, illetve a történelmi előzményekre is kitérek, hiszen a jelen állapot sokszor csak a múlt eseményeinek tükrében érthető meg igazán.

Hipotézisem szerint a földek magánkézből maradása a társadalmi életre is hatással volt, aminek köszönhetően a korábbi, részleteiben archaikusabb, régiesebb jobbágytelki népi tárgyi és szellemi kultúra is fennmaradhatott és forgalmazódhatott.

Ugyanakkor az is kérdés, hogy a létrejött kiváltságos helyzet mennyiben befolyásolta az 1989-es változások utáni gazdasági és társadalmi életet? Feltételezésem, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének elmaradása miatt a vizsgált település a szomszédos falvakkal szemben olyan gazdasági, társadalmi és kulturális előnyöket tudhat magának, amelyek hatása napjainkban is meghatározó és érzékelhető a térségben.

Feltételezésem, hogy a napjaink rurális közösségeire jellemző problémák Jobbágytelkét sem kerülik el, melyek ugyancsak bemutatásra kerülnek.

Az egyes kérdések megvizsgálásában a helybeliek narratíváira is támaszkodom, ezeket külön is elemzem, mert feltételezésem szerint ezek is a lokális identitás fontos összetevőinek számítanak.

A kutatás időszerűségét az adja, hogy most jutott el abba a korszakba a romániai (magyar) kollektivizáláskutatás, amikor minden adott egy ilyen jellegű elemzés

elvégzéséhez. A levéltári források kutathatósága, a még élő szemtanúk megszólaltatásának lehetősége, a máig tartó társadalmi, gazdasági hatások mind elősegítik egy-egy falu vagy régió kollektivizálási történetének feltárását. Természetesen, nem a néprajzkutatás „fehér foltjainak” eltüntetése a célom (vö. Niedermüller 1994: 95–100), hanem a rurális közösség folyamatainak megértése és értelmezése, mégis meg kell említenem, hogy hasonló, a kollektivizálás elkerülése miatt gazdasági, társadalmi és kulturális törést nem szenvedő településről nem születtek még átfogó vizsgálatok.

Történeti kontextus

Kollektivizálás a szovjet blokk államaiban

A téma szempontjából mindenképp előtérbe kell állítani a „nagy egészre”, a keleti blokkra való ráhatást szükségeltetik, ahonnan a romániai kollektivizálásra közelítve érthetünk el a jobbágytelki szövetkezetesítési kísérletig. A lokális események csak a nagy európai kontextusba ágyazva érthetőek meg igazán. Az egyes államokban tapasztalható sikertelen kollektivizálásokat és azok következményeit bemutató részek mellett a megvalósuló szövetkezetesítések ismertetése meglátásom szerint elengedhetetlen, mert ez világít rá a jobbágytelki helyzet sajátosságos voltára és a falu kiváltságos helyzetére lokális vagy akár magasabb szinten is.

A második világháború befejeződése és Európa felosztása után a szovjet befolyás alá került kelet-európai országokban jelentős átalakulások következtek be az élet minden területén. Így a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a kollektivizálás is napirendre került a szovjet mintát (és utasításokat) követő országokban. A korszak és a régió két jelentős kutatója, Gail Kligman és Katherine Verdery megállapítják, hogy az egész folyamatot figyelembe véve Kelet-Európában nehezebbnek bizonyult a kollektivizálás, mint a Szovjetunióban. Ennek részben az volt az oka, hogy a szovjet erőszaktól tartó helyi vezetők lépést akartak tartani a szovjetek diktálta tempóval, illetve a kelet-európai parasztság földtulajdonhoz való viszonya sokkal régebbi gyökerű volt, sokkal többet fektettek be gazdaságaikba, mint az orosz parasztok. Ráadásul Sztálin 1953-as halálát követően megváltozott a helyzet, amely azt jelentette, hogy nagyobb eltérések, sajátosságok is létrejöttek az egyes országok kollektivizálási folyamatában. Az 1956-os magyar forradalom leverése jelezte, hogy a szovjet mintától való eltérésnek vannak határai. Az országok eltérő utakat jártak be az 1960-as években, és három fő csoportot különíthetünk el. Az elsőbe tartozik Lengyelország és Jugoszlávia, amelyek ugyan megkezdték a kollektivizálást, de a második fázisba nem jutottak el, a földek többsége magánkézben maradt. Albánia, Bulgária és Románia (illetve a háború után a Szovjetunióhoz került Balti államok – Észtország, Lettország és Litvánia –) alkották a második csoportot, melyben a szovjet modell szerint többé-kevésbé sikerült megvalósítani a kollektivizálást. A harmadik csoportba tartozik Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország, ahol a kollektívek egy módosult formája valósult meg, illetve nagyobb lehetőségei voltak a mezőgazdaságnak, annak köszönhetően, hogy ezek az országok a többiekhez képest nagyobb ipari fejlődéssel rendelkeztek. Ezért tehát nem véletlen, hogy a Szovjetunióhoz jobban hasonlító, kevésbé iparosodott államoknak sikerült elérni a (majdnem) teljes kollektivizálást. Az eltéréseket több tényező is befolyásolta, így a helyi kommunista párt mérete, vidéki szervezettsége és támogatottsága, az iparosodás szintje, a hatalom és a parasztság közötti erőegyen-

súly és a Moszkvától való függetlenedés mértéke is sokat nyomott a latban (Kligman–Verdery 2011: 83–86). Ugyanakkor a felülről jövő a központban megtervezett szocialista átalakítás lokálisan másképp csapódott le, sok esetben (így Jobbágytelke esetében is) nem sikerült a tervek teljes kivitelezése. Országon belül régióként, falvanként is számos eltérés mutatkozott a központi tervhez képest.

Egy fontos szempontban azonban nem követték a kelet-európai államok a szovjet mintát, mégpedig a kulák-kérdésben. A kulákoknak tartott személyeket ugyan zaklatták, üldözték, megalázták és ellehetetlenítették, de nem „likvidálták” olyan módon, mint azt a Szovjetunióban tették. Természetesen, mindegyik államban voltak erőszakos (akár halállal végződő) cselekmények a kollektivizálás jegyében, de mértékük nem közelítette meg a Szovjetunióból ismertekét. A Gulag helyi megfelelője és az átnevelő börtönrendszer ezekben az országokban is működött, és végül a kuláknak nyilvánítottak is betagozódtak a szövetkezetekbe, melynek hatására a belépéstől vonakodó többi gazda is így tett. Kligman és Verdery meglátása szerint a kollektivizálási- és osztályharcot ezekben az országokban paradox módon nem a kommunisták, hanem a rugalmas falusi elit nyerte meg (Kligman–Verdery 2011: 86–87).

Szovjetunió

Hogy a közép-kelet-európai (és benne a romániai) kollektivizálást minél jobban megértsük, előbb az alapokhoz, a szovjet kollektivizáláshoz kell visszatérnünk. A cári Oroszországban a 20. század elején a földek nagyjából azonos arányban oszlottak meg a tulajdonformát tekintve: voltak faluközösségi- és állami birtokok, illetve magánparaszti földek. Az 1861-es reformok során az állam ugyan földet osztott a parasztnak, de ez állami-közösségi, nem magánbirtok lett. A faluközösség (*obscsina*) kb. négyötödét ellenőrizte a paraszti földeknek, gazdaságilag pedig erősen korlátozta a parasztságot jogaiban. A mezőgazdaság átalakításának legfőbb akadályát Sztolipin miniszterelnök éppen az *obscsinában* látta, reformjában a közösségi és családi tulajdont a személyessel akarta felváltani (Conquest 1986: 18–19, Baráth 2015: 325). Egy 1910-es törvénnyel végül lehetőség nyílt arra, hogy a parasztnak távozhassanak a földközösségből, majd egy évvel későbbi törvény saját földként ismerte el az osztalékföldeket. Ennek ellenére a faluközösségek erősek maradtak, de az *obscsinákban* a magángazdaságok kiválása után is tovább nőtt a szegénység. 1917-ig a gabona volt az ország fő exportcikke, és szinte minden mezőgazdasági munkát kézzel vagy élő erővel végeztek, ami alacsony termelékenységet jelentett. Az 1917-es forradalom után elkobozták a cári család, a földbirtokosok és az egyházak földjét, melyeket államosítottak, megszűnt a magántulajdon. A földek használatra a parasztság kezébe kerültek, 3 millió parasztnak került így némi földhöz (Baráth 2015: 325–326). A szovjet mezőgazdaság kollektivizálása egy hosszú és összetett folyamat volt, és ugyan a forradalom után megkezdődött, de csak 1927-től vált meghatározóvá.

Három szakasza volt: az elsőben (1928–1929 nyara) a teljes kollektivizálás előkészületei zajlottak, a második (1929 ősze–1932) a teljes kollektivizálás időszaka és a parasztek többségének szövetkezetekbe kényszerítése volt, a harmadik szakaszban (1933–1937) pedig befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása (Baráth 2015: 326). A forradalom után már létrejöttek az első kolhozok, és Lenin türelmes előrehaladásra intő érvei ellenére kényszert is alkalmaztak a parasztek ellen. Ezt végül egy 1919-es kongresszuson elítélték, és az önkéntesség elvét hangsúlyozták. Az 1920-as években háromfajta kollektív létezett, melyek közül a legfejlettebbek a TOZ-ok voltak.¹ Ezekben bizonyos munkákat közösen végeztek, az állatállomány és az eszközök zöme pedig magántulajdonban voltak. Ezzel szemben az *artyel*ben a felszerelés és az állatok egy része is közös volt. A legmagasabb formájú szövetkezet a *kommunya* volt, ebben minden (még az épületek is) közös tulajdonban voltak. 1920 végére már 11 644 volt a kolhozok száma (130 000 gazdaság, 980 000 hektár föld). Annak ellenére, hogy a polgárháborúban a parasztek közösen harcoltak a bolsevikokkal a fehérek ellen, gyűlölték intézkedéseiket, melyek a gabona szabadpiaci forgalmát tiltotta és a begyűjtést favorizálta. A beszolgáltatások miatti elégedetlenséget a bolsevikok kegyetlen módszerekkel nyomták el, 1918 nyarától több parasztlázadás is kitört (melyeket hivatalosan „kuláklázadásnak” állították be), és 1920–1921 folyamán a polgárháború parasztháborúvá változott. A parasztek ellen a hadsereget is bevetették, de adminisztratív eszközökkel is sújtották őket. A kronstadti felkelés végül meggyőzte Lenint, hogy más parasztpolitikát kell folytatni. A *novaja ekonomicseskaja polityika* (új gazdaságpolitika, NEP) 1921-től új agrárpolitikát hozott, a gabonabeszolgáltatást gabonaadó váltotta fel (a korábbi mennyiség felében állapították meg), és a kollektivizálás lekerült a prioritások listájáról (Viola et al. eds. 2005: 9–15, Baráth 2015: 326–327). Az új gazdaságpolitika eredményei azonban nem mutatkoztak meg azonnal, és egyes felmérések szerint az ország 20%-a (a falusi lakosságnak pedig 25%-a) éhezett, a parasztek sem tartalékokkal, sem vetőmagokkal nem rendelkeztek, így nem csoda, hogy 1921–1922-ben mintegy 5 millióan haltak éhen (Baráth 2015: 328). 1926-ra a NEP azonban már nagyot lendített a gazdaság helyzetén. Mégis néhány nehézség is felütötte fejét: zavarok keletkeztek az ellátásban, mert a parasztek kevesebb terményt adtak el az államnak. Ezt ellensúlyozandó Sztálin az erőteljes fellépést tanácsolta a beszolgáltatás megtagadó parasztekkel szemben. A kollektivizálást végül az 1927 decemberi pártkongresszuson hirdették meg, és akkor még fokozatosságot és az erőszak elutasítását hangsúlyozták (Viola 1996: 24–25, Baráth 2015: 328).

1929-ben Sztálin lezártnak nyilvánította a NEP-korszakot, és egy új időszak kezdetét hangsúlyozta, melyben kolhozosítással párhuzamosan a kulákság felszámolást tűzte ki célul. Azonban a fogalmat nem definiálták, kuláknak számítottak azok, akik bérmunkát vettek igénybe, két tehenük vagy lovuk, jó házuk stb. volt. A kritériumok regionálisan is eltérhettek. A NEP időszakban még joguk volt belépni

1 Az orosz *Товарищество по совместной обработке земли* megnevezésből, a föld közös megművelésére alakult társulás.

a szövetkezetekbe (csak alapítók és vezetők nem lehettek), de 1929 nyarától azonban már határozatban tiltották meg belépésüket, és megkezdődött az erőteljes kuláktalanítás, ami kitelepítésekben, Gulagra küldésben, különböző adók kirovásában nyilvánult meg. A „kuláktalanítandók” csoportjába kerültek a középparasztok és a szövetkezetekbe belépni nem akaró szegényparasztok is. 1929 végétől 1930 közepéig több mint 320 000 kulákgazdaságot számoltak fel, a kulákokat és kulákszimpatizánsokat családostul telepítették ki pusztai helyekre (Urál, Szibéria, Kazahsztán). 1930 januárjában már 11 millió parasztgazdaság csatlakozott a kollektívekhez, így arányuk 60%-ra nőtt (Baráth 2015: 328–329). A sikerpropaganda mellett azonban rámutattak a nehézségekre is: alacsony volt a műszaki bázis és a termelékenység, nagy volt a szervezetlenség és a felkészült káderek hiánya. Ennek ellenére Sztálin és Molotov még nagyobb ütemet diktáltak, és a kollektivizálás befejezésére szoros határidőt állítottak. Elrendelték emellett a haszonállatok jelentős százalékának köztulajdonba vételét is, illetve megsztábták, hogy a gazdaságok 25%-a kommuna kell legyen. A határozatokat a helyi vezetők még szorosabb határidő alatt akarták teljesíteni, egyfajta versengés kezdődött a járások között. 1930 márciusában megszületett az artyeiek mintaalapszabályzata, amely többek között a belépés önkéntességét hangsúlyozta, illetve meghatározta a közösbe kerülő eszközök nagyságát és a társulás rendjét is. A parasztok azonban ellenálltak, a gyakorlatban ezeket nem tartották be. A belépést megtagadók ellen a karhatalmat vetették be és különböző módon gyakoroltak nyomást a parasztságra. Az erőszakos kolhozosítás miatt kialakuló tömeges felkeléseket Sztálin erőszakkal elfojtatta, ami újabb felkelésekhez vezetett. Utolsó ellenállási megoldásként az is előfordult, hogy a parasztok az erőszak és a fenyegetések miatt tiltakozásul lelőtték állataikat, az állomány másik fele pedig a kolhozokban uralkodó állapotok miatt hullott el. Így 1930 elejére már Sztálin előtt is nyilvánvaló volt, hogy tarthatatlan a helyzet, ezért felfüggesztették a kuláktalanítást azokon a helyeken, ahol még nem kezdődött el a szövetkezetesítés, és emellett felhívták a figyelmet a helyi viszonyok figyelembevételének szükségességére is. Márciusban Sztálin a helyi végrehajtókra hárította a felelősséget, és direktívákat küldött vidékre, hogy enyhítsenek a parasztságra nehezedő nyomáson. Ezt követően több kolhoz szétesett. A 16. kongresszuson kiértékelték az első időszak eredményeit, és kijelölték a jövőbeli utat. 1931 júniusára a kollektivizálás mértéke már elérte az 52,7%-ot, ami 211 000 kolhozot és 13 millió parasztgazdaságot jelentett. Az az évi augusztusi határozat újabb löketet adott a kollektivizálásnak (előírta a parasztgazdaságok nagyjából 70%-ának és a földterület 75–80%-ának a kolhozokban való egyesítését). Az év végére a falvakban rosszabbodott a helyzet, a termés nem volt annyira jó, de az állami felvásárlás és a kivitel továbbra is növekedett. Komoly élelmezési nehézségek keletkeztek, egyes kolhozoktól elvették az összes gabonát, a kolhoztagok és az egyéni gazdálkodók gyakran családostul építkezésekre jártak dolgozni. Ekkor következett be az 1932–1933-as éhínség Ukrajnában, a Volga-vidéken, Észak-Kaukázusban, Dél-Urálban és Kazahsztánban, amikor több millióan éheztek és haltak éhen. Ezért átmenetileg leállították a kollektivizálást (Viola 1996: 26–29, Baráth 2015: 329–332). Közben 1932 második felében törvény született a kolhoz

és a közösségi tulajdon fosztogatóinak halálbüntetéséről vagy száműzetéséről, és rengeteg személyt ítéltek halálra. 1933 januárjában megállapították, hogy a kulákság likvidálása befejezettnek nyilvánítható és győzött a szocializmus a falvakban (Baráth 2015: 332).

1934-ben aztán megindult a kollektivizálás gyakorlati része, bevonták a parasztságot a már működő szövetkezetekbe. 1935-ben új alapszabályt fogadtak el a kolhozoknak, azokat az ország mezőgazdasági termelésének alapvető formájaként határozták meg. 1940-re az ország parasztgazdaságainak több, mint 96%-át kollektivizálták, melynek egyik jelentős célja a gabonakérdés megoldása volt. A kolhozok kötelesek voltak az államnak rögzített áron eladni a termékeik 25–33%-át. Az ellenőrzést és a centralizációt szolgálta az állami gépállomások létrehozása is, melyek 1935-től épültek ki, és így a kolhozokat megfosztották eszközeiktől. A géppel való munkát az állomások a termék 20%-áért végezték el. Az első ötéves terv alatt a gabonatermelés visszaesett és a termésátlag is csökkent, de a mezőgazdasági termékek volumene növekedett. A sztálini mezőgazdasági reform áldozatait 5 és 15 millióra becsülik (Baráth 2015: 332–333). Ahogy Baráth Magda fogalmaz, a kollektivizálás miután likvidálta a kulákokat, „először csak a legvállalkozóbb szellemű rétegtől fosztotta meg a parasztságot, végül földig rombolta a falvakat, és likvidálta magát a parasztságot. Helyette új társadalmi réteget, a kolhozparasztságot hozta létre, amely idővel egyre inkább bérmunkásként vállalt munkát a mezőgazdaságban.” (Hughes 1996: 215–216, Baráth 2015: 333.)

Albánia

Moszkvával való 1961-es szakítása után Albánia saját utat képviselt a szocialista országok között, és mindez a mezőgazdaság szocialista átszervezésében is megmutatkozott.

Míg a kollektivizálás kezdetén a szovjet mintákat követték, később irányt váltottak, és az ország termőföldjeinek teljes államosítását tűzték ki célul (Sjöberg 2014: 369–370). A második világháború után bekövetkezett kommunista hatalomátvételt az 1945-ös földreform követte: a 20 hektárnál nagyobb területeket elkobozták (kivéve az aktívan, modern eszközökkel művelt földeket), a mellékkeresettel rendelkezők földjeit kisajátíthatta az állam és szövetkezetek tulajdonába adhatta, a föld nélküli és szegény rétegek háztartásonként 5 hektár földet kaptak. Pár hónap után a vezetők úgy látták, hogy a földreform nem elég radikális, és 1946 májusában teljes államosításra került sor: mezőgazdasági területeket, olívaligeteket, gyümölcsösöket, szőlőket sajátítottak ki, a birtokolható földterület nagyságát pedig 5 hektárban maximalizálták.

Ugyanígy az erdőket és a legelőket is államosították, illetve a parasztoktól megvonták a bérbeadás vagy eladás jogát (Sjöberg 2014: 375–377). A Jugoszláviával való 1948-as szakítás után új szövetkezeti típust hoztak létre (melyeknek már 1946-ban volt előzménye, és inkább jugoszláv mintát követett), amely az 1930-as évek szovjet

artyeljéhez volt hasonló. 1950-ben a mezőgazdasági termelés 90%-a a kollektív gazdaságokon kívülről származott. Utóbbiak száma kb. 90 volt, mintegy 4500 családdal és 20000 hektáron dolgoztak. Ezért fontos volt, hogy valamilyen módon a parasztokat belépésre ösztönözzék (Sjöberg 2014: 379–380). 1949-ben célul tűzték ki a kulák elemek felszámolását, amit különböző megszorításokkal, adókkal, listázásokkal valósítottak meg, 1953-ra ellehetetlenítve így több ezer háztartást (Sjöberg 2014: 382–383). Az első ötéves terv (1951–1955) végén az egyéni gazdaságok még mindig túlsúlyban voltak (a földek 87%-át birtokolták és a termelés 90%-át adták). Csak a második ötéves terv végére sikerült megfordítani ezt az arányt: a szövetkezeti szektor 1960-ban 84%-os földbirtoklással 76%-ot képviselt a termelésből (Sjöberg 2014: 384). A továbbiakban más megszorítások is következtek, ennek ellenére nőtt a kollektívek száma. A kollektíveket még olyan gazdálkodásra kevésbé alkalmas helyekre is kiterjesztették, mint a hegyvidékek (Zickel–Iwaskiw 1992: 49–50).

1967-re Enver Hodzsa bejelentette, hogy az egész ország földterületeit államosították (Sjöberg 2014: 385–396).

Bulgária

A kelet-európai kommunista országok közül Bulgáriában valósult meg leggyorsabban a kollektivizálás, amelynek számos sajátossága volt. Középparasztság és föld nélküli cselédség hiányában a kollektivizálás propagálásának nem volt jelentős társadalmi bázisa, így a végső érv a gazdasági hatékonyság volt. A kommunisták hatalomra kerülésekor 1,1 millió paraszti kisgazdaság működött az országban (ezek átlagmérete nem haladta meg az 5 hektárt). Ezek versenyképessé tétele, illetve a régi és eredménytelen gazdálkodási szerkezet felszámolása kulcskérdés volt a hatalom számára. Szovjet mintára TKZS-gazdaságok (mezőgazdasági termelészövetkezet; *trudovo-kooperativno zemedelszko sztopansztvo*) létesültek, azonban a szovjet típustól eltérően ezekben a tagok részesülhettek a haszonból, a tagság pedig névlegesen önkéntes volt (Demeter 2018: 383–385). Mire a kollektivizálás befejeződött a haszonból fokozatosan egyre kisebb arányban részesültek, 1958-ra ez meg is szűnt és felváltotta a nyugdíj.

Az első békés kísérletek nem hoztak eredményt, 1947-ig csak a szántóföldek 4%-át sikerült kollektivizálni. A vonakodó parasztok szövetkezetekbe élődött földjeit elvették, helyettük pedig a falu szélén, általában rosszabb minőségű földet kaptak kárpótlásként. 1946 áprilisában 20 hektárban limitálták a földtulajdon nagyságát (az ezen felülieket szétoztották), így kívánták meggyengíteni a Bolgár Földműves Szövetség Nikola Petkov vezette, a Hazafias Népfrentből kilépő szárnyát. Az így földhöz jutó parasztok, amennyiben beléptek a TKZS-kbe, 5 hektárig mentesültek a föld árának kifizetésétől. A földreform során a tervezett 1 millió hektár helyett azonban csak 250 000 hektárt osztottak szét mintegy 80 000–120 000 család között. 1953-ra a földek kétharmada ezen társadalmi réteg kezében volt. Az önellátás határán levő réteg tehát érdekelt volt a kollektivizálásban. 1926–1946 között csak

a kuláknak tekintett, 10 hektár feletti gazdák részesedése csökkent, 15-ről 7%-ra. A kulákok elleni fellépés azonban az 5–10 hektár közötti, önellátásra képes réteget is érintette. Ugyancsak kuláknak nyilvánították a bérmunkást alkalmazó gazdákat és a mezőgazdaság mellett egyéb forrásból szerzett jövedelemmel is rendelkezőket. Az iparfejlesztést célul kitűző kommunisták csak a három hektár alatti birtokosokat tekintették stratégiai szövetségesnek. Őket az 1946-ban bevezetett progresszív jövedelemadó alól is felmentették (a kulákokat 1950-től hektáronként kétszer olyan súlyos adóval sújtották) (Demeter 2018: 385–387). A kommunista párt választási győzelme után fokozódott a parasztságra nehezedő nyomás. 1949-re már a földek 12%-a állami irányítás alá került, melynek egyik oka, hogy a kuláktalanítás első fázisában a tulajdonosok 200 000–500 000 hektár földről „mondtak le” az állam javára. 1947-ben bevezették a kötelező beszolgáltatási rendszert, 1959-ig a nem kollektív gazdaságban dolgozók minden többletet be kellett szolgáltatassanak. Ekképpen az állam a parasztok éves bevételének 50–70%-át kisajátította. Felerősödött a falu-város migráció is, mivel a városi munkások napi egy kilogramm kenyérré voltak jogosultak, azonban a parasztok ennél jóval kevesebbre, illetve az igen széles jogkörrel rendelkező helyi tanácselnökök azt bármikor megvonhatták. A beszolgáltatások kvótája és a büntetések is növekedtek, ami ellehetetlenítette a megmaradt birtokok felét. 1952–1953-ban évi 6900 kvótát nem teljesítő állítottak bíróság elé, 90%-ukat elítélték, és ők adták az összes elítélt 25%-át. (1958-ra, a kollektivizálás végére ez az arány 15%-ra mérséklődött.) Az 1948–1951 közötti fázisban a fizikai megfélemlítés is jelen volt: 43 000 állam és párt elleni büntettet tartottak nyilván, és évente 250–280 kivégzésre is sor került. Mintegy 4000 parasztgazdát családotul deportáltak. Mindez az 1953-ban záruló ötéves terv szellemében történt, mely 60%-os kollektivizációs irányszámot tűzött ki célul. 1948-ban államosították a „nagybirtokok” esz-közállományát, ami újabb réteget kényszerített a TKZS-be. A termelőszövetkezetek a mezőgazdasági minisztérium fennhatósága alá kerültek, így az állam minden mezőgazdasági folyamatba beavatkozhatott. Eltörölték a részesbérleti rendszert, majd pedig elkobozták a nem megfelelő terményekkel beültetett földeket is (Demeter 2015: 387–388).

1949-ben a folyamatot ideiglenesen felfüggesztették, mert az első ötéves terv mutatói veszélyben forogtak, krónikus élelmiszerhiány állt elő, és a gépesítés sem haladt. 1950 után azonban újra a kollektivizálás tömegesítésére helyezték a hangsúlyt. A magántulajdont fél hektárban maximalizálták, egy igavonó állat és legfeljebb öt juh mellett. A tejleadási kvótát kiterjesztették az ökrökre is, azonban az ökör nem ad tejet, így a kvóta teljesítése érdekében a parasztok kénytelenek voltak tejet vásárolni, vagy eladni az állatot. Utóbbi eset azt eredményezte, hogy képtelen volt megművelni a földjét, tehát be kellett lépnie a termelőszövetkezetbe. Később kulákoknak nyilvánítottak is beléphettek, így 1950-re a szövetkezeti tagok száma elérte a parasztság 50%-át (582 000 fő), valamint a földek 60%-át (2,5 millió hektár). Az így létrejövő foglalkozási átrétegződés a család bomlasztását és a hagyományos munkaformák megváltozását hozta magával, illetve felszámolásra kerültek a paraszti hagyományok is. Ez ellen a vidéki nők, illetve a gazdagabb települések

lázadtak fel, melyet a hatalom különböző módon szankcionált. Az 1951-ben kitört lázadások után 25 000 embert deportáltak, de a kollektivizálást felfüggesztették, illetve a helyi tanácselnökök hatáskörét is csökkentették. Titko Csernokolev agrárminiszter körlevélben megígérte, hogy az abban az évben belépett, de a szövetkezetekből kilépő parasztok megtarthatják a terményt. Így 1952-ben 60 000 panaszt nyújtottak be jogsértések miatt, és egy év alatt 12 000 ember kilépésére került sor. Bár a gazdasági növekedését várták a kollektivizálástól, az mégsem hozta meg az az agrárszféra termelékenységét. 1954-ben a téeszek termelékenysége az előző évhez képest 28%-kal romlott, a magánbirtokok hozamai átlagosan 5-6%-kal voltak magasabbak a kollektivizált birtokokénál. Bár a magángazdaságok 50%-ánál kisebb volt a bevétel, mint a TKZS-knél, 40 000–50 000 gazda esetében viszont a hektáronkénti jövedelem a kollektivizált földeken mért duplája, négyszerese is volt. A kormányzat ezért 1951–1956 között visszatért a puhább módszerekre, ami jelentős jövedelemtől fosztotta meg a parasztságot. Az 1952-es pénzreform során a kötelező beváltással a parasztságot megfosztották készpénzben felhalmozott értékei zömétől. A rossz termésátlagok miatt elkerülhetetlennek mutatkozott a gépesítés, melyhez a szükséges tőkét az agrárium teljes kollektivizálásáért 1955 novemberétől a szovjetek biztosították. Az új traktorok vonzóbbá tették a kollektív gazdaságokat, a termelés is növekedésnek indult. Azonban a parasztságra gyakorolt kormányzati nyomás újból felerősödött.

A tömeges kollektivizálás 1956-ban kezdődő újabb fázisában a nyilvánosság kizárásával, a régiók izolálásával számos háttérintézkedést hoztak. A magánkézben maradt földekről az állam nem volt hajlandó vásárolni, a kollektivizált üzemekben dolgozók számára is bevezették a nyugdíjat, a kulákok beléphettek a TKZS-kbe. Mindezek hatására megtört az ellenállás, és a Valko Cservenkov-féle sztálinista diktatúra fenyegetéssel és erőszakkal lebonyolította Európa leggyorsabb kollektivizációs folyamatát. 1958-ban a folyamatot befejezettnek és sikeresnek nyilvánították, a földek 92%-a kollektív tulajdonba került (Demeter 2015: 388–390).

Mivel a bolgár szövetkezetek mérete jóval kisebb volt a szovjetnél, Todor Zsivkov új pártfőtítkár 1959-es januári téziseiben szükségesnek tartotta a nagyobb szövetkezetek létrehozását, amelyeket produktívabbnak és gépesíthetőbbnek tartottak. A harmadik ötéves terv alatt, 1958–1960 között a kollektív gazdaságok számát 3450-ről 930-ra csökkentették, de átlagméretük 1000 hektárról 4500 hektárra nőtt. Az 1960-as évek a kollektivizált gazdaságokat agrártermelési komplexumokká (APK, *agrarno-promiselni komplekszi*) szervezték át. 1971-re 161 komplexum jött létre, átlag 24 000 hektáros nagysággal és 6500 fős munkaerővel. Ezek két-három terméktípust állítottak elő, és egy-egy állatfajtára specializálódtak. Az APK-k azonban nem voltak sikeresek, néhány termék terméseredményei nem nőttek a befektetett összeggel összhangban, a termelés növekedése lelassult. A munkaerő iparba áramlása sem gyorsult az elvárt mértékben. Ennek eredményeképpen 1976-ra 18%-ra esett vissza a mezőgazdaság részesedése a befektetett tőkéből, amire az 1950-es évek óta nem volt példa. 1978-ban elismerték, hogy mérsékelni kell a komplexumok méretét, és a nyolcadik ötéves terv során (1981–1985) csökkentették a mezőgazdasági telje-

sítmény kvótáit, redukálták a minősítő mutatók számát is, így nagyobb mozgásteret engedvén a helyi vezetésnek. 1982-re 300-ra nőtt az APK-k száma, de méretük átlag 16 000 hektárra csökkent, illetve egyszerűsödött a bürokrácia és a hivatali szerveződés is, ami lehetővé tette a rugalmasabb árképzést a többlet piacosítása során és felgyorsította a saját szükségletek beszerzését is. Zsivkov utolsó éveiben nagyobb mozgásteret biztosítottak a kollektív gazdaságoknak: ekkor az állam már csak a valutában kapott exportbevételek 60%-át vonta el a mezőgazdaságtól. A problémák ellenére az 1980-as években kereskedelmi többlete alapján a magyar után a bolgár mezőgazdaság a keleti blokk második legerősebb gazdasága volt. 1990-re azonban a mezőgazdasági termelés annyira lecsökkent, hogy az ország a saját lakosságát sem tudta ellátni, ezért betiltották számos termék exportját (Demeter 2015: 391). 1940–1980 között 80%-ról 13%-ra esett vissza a mezőgazdaságból élő aktív foglalkoztatottak aránya, és a termelésből való részesedésük 60%-ról 20%-ra csökkent. A bolgár kollektivizálás hosszú távon átalakította a mezőgazdaság szerkezetét 1960 után a gabonatermesztéssel szemben az állattenyésztés vált dominánssá, 1970 és 1988 között az állattenyésztés a mezőgazdasági értéktermelésben 35%-ról 56%-ra nőtt. A kollektív gazdaságokban a domináns sertés mellett nőtt a juhállomány is. A hagyományos ipari növényeket (dohány, gyapot) fokozatosan háttérbe szorították a gyümölcsök és zöldségek. Ennek ellenére Bulgária jelentős dohány- és rózsajaj-exportőr maradt. A gabona háttérbe szorulása és a rossz terméseredmények az 1980-as évek végére jelentős gabonaimportra kényszerítették az országot (Demeter 2015: 391–392).

Csehszlovákia

A csehszlovákiai kollektivizálás több, eltérő intenzitású hullámban zajlott. Klement Gottwald, Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) elnöke ugyan kezdetben reakciós provokációnak állította be a szövetkezetesítésről szóló szövebeszédet, azonban a kommunisták csakhamar a kollektivizálás támogatói lettek. 1948. június 28-án Rudolf Slánský pártfőtitkár a CSKP KB elnökségének ülésén a mezőgazdaságban is azonnali fordulat szükségességére hívta fel a figyelmet. Gottwald Sztálinnal való találkozása után a novemberi KB-plénumon elérkezettnek látta az időt a falusi „kapitalista elemek” likvidálására. Ennek szellemében 1949 elején megszülettek az első határozatok a termelőszövetkezetek létrehozásáról, és a május 25–29. között lezajlott IX. pártkongresszuson a kollektivizálás programját is elfogadták. Az ötéves terv céljaként a szocializmus felépítését határozták meg, kijelentvén, hogy „a falu szocialista átalakítása nélkül nincsen szocializmus, és hogy a cseh és szlovák falu szocializmus felé vezető útja a szövetkezeteken keresztül vezet” (Mitrovits 2015b: 358). Egy 1949. február 23-án elfogadott törvény értelmében létrejöttek az Egységes Földműves Szövetkezetek (EFSZ, csehül: *Jednotná zemědělská družstva*, JZD). Ezen előkészületi időszakot követően kezdetét vette a kollektivizálás első, 1953-ig tartó hulláma.

A meglévő, szakosított szövetkezetek társulásával minden községben csak egy egységes szövetkezet működhetett. 1949 tavaszától EFSZ-előkészítő bizottságok jöttek létre, és 1950 nyarán már 4000 EFSZ és 1500 előkészítő bizottság működött az országban. Négyféle szövetkezet létezett. Az első típusú EFSZ-ben a gazdák a saját földjükön termesztett termékeket kapták meg, és a gépek, fogatok közös használatát, valamint a közösen végzett munkát elszámolták. A második típusban már felszántották a mezsgyéket, és közös növénytermesztés céljából összevonták a földeket. A szövetkezetbe behozott föld nagysága pedig a termelt termékek elosztásában döntő szempontként volt jelen, ami a középparasztok számára jelentett előnyt. A hadiipar munkaerő-szükséglete miatt 1951-től a kollektivizálást is felgyorsították, és létrehozták a harmadik és negyedik típusú EFSZ-eket, és ettől kezdve az újonnan létrehozott szövetkezetek már e típusokba tagolódtak. A harmadik típusban már az állattenyésztés is közösen zajlott, a munkatermelékenység növelésére munkacsoportok jöttek létre, az elosztáskor figyelembe vették a munkateljesítményt, és csökkent a behozott föld utáni jövedelem is. A negyedik típusú szövetkezetben a behozott föld után semmilyen jövedelem nem járt, kizárólag a munka minősége és mennyisége határozta meg a tagok jövedelmét. A gazdáknak azonban megmaradt 0,5 hektár háztáji terület, amelyen egy tehenet, egy sertést és baromfit tarthattak. Viliam Široký miniszterelnök 1953 nyarán bejelentette, hogy 1953. április 30-án az utóbbi két típusú szövetkezetek száma 1709 volt, és a szántóföld 45%-a már állami vagy szövetkezeti tulajdonba került. A szovjet modelltől eltérően a termőföld a gazdák magántulajdonában és örökölhető maradt. Ugyanakkor az örökösök azt nem adhatták el és nem adhatták bérbe. Emellett a szövetkezetek gyakran állami tulajdonú földeket is használtak teljesen ingyen (Mitrovits 2015b: 359). A magasabb szintű kollektívek kialakítása mellett 1951-től megindult a „K-akció”, a harc az úgynevezett „falusi gazdagok” ellen, akik az 1949-es határozatok szerint még beléphettek a termelőszövetkezetekbe, sőt megtörtént, hogy később kuláknak minősített gazdák hoztak létre saját EFSZ-t. 1952-től azonban az osztályellenségnek tekintett egyéneknek megtiltották a belépést, illetve a korábban belépetteket kizárták. A kuláknak nyilvánítottakat és családtagjaikat kitelepítették és lakhelyelhagyási tilalommal sújtották, ami a más helyen való munkavállalásukat is ellehetetlenítette. A kizárt parasztok elvesztették beadott földbirtokaikat, és csak a helyi állami gazdaságokban kereshettek munkát, azonban ezek nem voltak felkészülve a fogadásukra. A szervezetlenség miatt az akciót 1952 májusában felfüggesztették. Az elnyomás más eszközökkel azonban folytatódott. 1950 őszen a mezőgazdasági- és oktatási miniszterek közös döntése alapján a középiskolákból és gimnáziumokból elbocsátották a gazdagnak minősített gazdák gyerekeit, illetve a nemzeti bizottságokban és a különböző társadalmi szervezetekben funkciót betöltő gazdákat is kizárták az adott testületekből. Mindezek mellett megemelték beszolgáltatási kötelezettségüket is, és a Belügyminisztériumban pedig létrehozták a kuláklisztát. A kulákellenes harc hatékonyságára az Állambiztonsági Minisztérium és a Belügyminisztérium közös bizottságot hozott létre, és 1952. november 1-jétől újra életbe léptették a „K-akciót”, melynek második

hullámában 1954 elejéig kb. 4000 családot telepítettek ki eredeti lakhelyéről. A ki-telepítések és a megfélemlítés meghozták gyümölcsüket: a kuláknak nyilvánított, 20–50 hektár területű gazdaság 1949 és 1957 között 35 159-ről 1251-re csökkent, és az egykori paraszti birtokok az EFSZ vagy az állami gazdaságok tulajdonába kerültek, a gazdák pedig az akciót követően sem kaphatták vissza gazdaságaikat (Mitrovits 2015b: 360–361).

Sztálin és Gottwald halálát követően az 1953–1955-ös időszak jellemzője a stagnálás és a részleges desztalinizáció volt. A májusban meghirdetett pénzreform nagyon hátrányosan érintette a még magángazdaságban termelő falusi lakosságot, akik elveszítették megtakarításaikat és hátrányos helyzetbe kerültek a piacon, illetve a beszolgáltatásaikért járó összeg is ötödével csökkent. A pénzreform miatti általános elégedetlenkedést követően Antonín Zápotocký elnök elítélte az erőszakos kollektivizálást, és ígéretet tett arra, hogy a parasztok kiléphetnek az EFSZ-ekből. Később már azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy termelészövetkezeteket csak olyan régiókban hozzanak létre, ahol az gazdaságilag hatékony. Ezt Viliam Široký miniszterelnök kormánynyilatkozata követte, amelyben a gép- és traktorállomások munkájának szükségességét és az új EFSZ-eket önkéntes alapon való létrehozását hangsúlyozta. Ezek mellett a kis- és középparasztnak a termelékenységük javítása érdekében kedvezményeket biztosítottak (műtrágya, nemesített vetőmagok, gép- és traktorállomások létesítése, kisebb gépek beszerzésének lehetősége, hitelfelvételi lehetőség). 1954 áprilisában Nyikita Hruscsov Moszkvában fogadta Antonín Novotný pártfőtitkárt és Zápotockýt. Bár az idős államfő elképzeléseivel rokonszenvezett, Hruscsov mégis a fiatalabb és energikusabb elsőtitkár mellett foglalt állást a mezőgazdaság jövőjét illetően. Júniusban a CSKP X. kongresszusára a szovjet vezető is Prágába utazott, ahol megerősítette Novotnýt pozíciójában, ami a mezőgazdasági termelés fokozását és a kollektivizálás folytatását jelentette (Mitrovits 2015b: 361–362). Ebben az időszakban nem csak stagnálás volt, hanem a 1953–1956 között a megalakult EFSZ-ek nagyjából fele fel is oszlott.

A folyamat újraindítása érdekében a Központi Bizottság 1955 februárjában új irányelveket fogadott el, melyek értelmében lehetőség szerint minden szántóterületet művelés alá akartak vonni, szorgalmazták az intenzívebb belterjes művelést és növelni akarták a gép- és traktorállomások hatékonyságát. Ennek érdekében az egyénileg gazdálkodó kis- és középparasztnak nagyobb segítséget kívántak nyújtani. Felerősítették a falusi pártpolitikai munkát is. Mindezeknek a kollektivizálás befejezése volt a célja. Az új kollektívek alapításában és a régiók bővítésében a fő elv a meggyőzés lett. A nyílt terror megszűnése ellenére az adminisztratív és gazdasági nyomás továbbra is jelen volt. A határozat értelmében az új tagokkal legalább a második típusú EFSZ üzemi munkarendjét kellett elfogadtatni, a megnyerésük érdekében a középparasztnak vezetői tisztségeket kellett felajánlani a kollektívekben és a bizottságokban, illetve fontos szerep jutott a nők megnyerésének, akik „haladó erőt képviselnek”. A kulákok elleni harc újra napirendre került, és a határozatban elővigyázatosságra intettek velük szemben. Ennek ellenére a korábbi erőszakos

kitelepítések megszűntek, 1957 nyarától pedig újra felvételt nyerhettek kuláknak nyilvánított személyek is a szövetkezetekbe. Azokra, akik továbbra sem léptek be, gazdasági nyomással próbálták hatni (beszolgáltatások növelése). Később társadalombiztosításra, nyugdíjra, ingyenes orvosi ellátásra is jogosultak lettek a tagok. 1957 márciusában, az EFSZ-ek III. országos konferenciáján bejelentették, hogy folytatódik a falu szocialista átalakítása, és 1960-ig 30%-kal kell növelni a mezőgazdasági termelést.

Ezzel elkezdődött a kollektivizálás második hulláma. Az 1958. júniusi pártkongresszus után felgyorsult a folyamat, így az 1960 nyarán Novotný bejelentette, a mezőgazdaság „társadalmisítása” sikeresen lezárult. Mivel a csehszlovák mezőgazdaság csak ekkor érte el a háború előtti szintet, több támogató intézkedésre is szükség volt: a traktorok számának növelése és a műtrágya-felhasználás fokozása mellett nyaranta fiatalok tízezreit küldték mezőgazdasági munkára. Ebben az időszakban tömeges volt a gazdák szövetkezetekbe való belépése, ami a szociális kedvezmények mellett, az 1956-os események keserű tapasztalatának is betudható. Ezzel befejeződött a kollektivizálás második, kevésbé erőszakos szakasza, melynek során Csehországban a termőterület 68,5%-a, Szlovákiában pedig a 65,8%-a került szövetkezeti megművelés alá (Mitrovits 2015b: 362–364). A befejezett kollektivizálás azonban nem érte el a kívánt növekedést. Bár a hatalom tudatában volt a hiányosságoknak, a következő ötéves tervben mégis irreális előirányzatokat fektettek le. Emellett a gépipar és az építőipar sem tudott lépést tartani a kollektivizálás ütemével, az időjárás miatt 1962-ben rossz volt a termés, illetve 1962–1963-ban megromlott a viszony Kínával, ami érzékenyen érintette a gépkivitel mellett a nyersanyag-, gabona- és kukoricaimportot is. A gazdaság irányításának újragondolásával az 1960-as évek végére újra növekedés következett be. 1970-től arra törekedtek, hogy belföldi termelésből fedezzék a növekvő fogyasztási igényeket, amivel az importot is csökkenthették. Így az agrárszektor a rendszer stabilizációs tényezőjévé vált, ami a gyakorlatilag teljes mértékben „társadalmisított” mezőgazdaságban kialakult iparszerű termelésnek tudható be. A földterületek elaprózódása miatt a CSKP XIV. kongresszusa úgy határozott, tovább kell fokozni a mezőgazdasági termelés koncentrációját és szakosítását. 1975 novemberétől az EFSZ használhatta a gazdák megműveletlen földjeit is. Ebben a harmadik hullámban szövetkezetek és az állami gazdaságok csak kevés új földet vontak művelés alá, és a hangsúly a termelékenység ipari keretek között történő növelésén volt. Az előrehaladt szakosításnak köszönhetően az 1980-as években már nem csak mezőgazdasági termékeket, hanem különböző fogyasztási cikkeket, eszközöket is gyártottak az EFSZ-ek. A szövetkezetek dolgozói a hetvenes–nyolcvanas években meglehetősen jó életszínvonalon és társadalmi státuszban élhettek, ami azt eredményezte, hogy az 1980-as évek végén lezajlott rendszerellenes tiltakozások alatt a csehszlovák falvak passzívák maradtak. A koncentráció és szakosítás a keleti blokk egyik legsikeresebb mezőgazdasággá tette a csehszlovákokot, és a rendszerváltás után a téészek többsége mezőgazdasági céggként működött tovább, vezetőik pedig vállalkozók lettek (Mitrovits 2015b: 364–366).

Jugoszlávia

A második világháború után berendezkedő kommunistáknak egy soknemzetiségű, regionként más gazdasági állapotban levő Jugoszláviát kellett a szocialista mezőgazdálkodás útjára terelniük. Miután megtörtént a legfontosabb gazdasági ágak államosítása, 1945-ben földreformra került sor, melyet „a föld azé, aki megműveli” elve szellemében alkottak meg, bizonyos rétegektől (kereskedők, kisiparosok stb.) kisajátították a 3-5 hektáron felüli művelhető területeket, a vagyonosabbaktól, bankoktól, vállalatoktól kártérítés nélkül elvették a földeket. 1946-ban négy típusú szövetkezetet különítettek el, melyek közül az első három típusban a tagok megtarthaták földbirtokaikat, meghatározott idő után kiléphetek. A negyedik volt a szovjet típusú kolhozhoz hasonló szervezési mód, melyben a gazdák lemondtak földjeikről, állataikról, termelőeszközeikről, korlátozott számú háziállataikat pedig egy hektárig terjedő háztájin nevelhették (Lukács 2015: 345–376). Az előző rezsim által felszámolt nagybirtokokra tulajdonképpen kolonizáló népvándorlás indult meg, pl. a Vajdaságba minden tagköztársaságból érkeztek földművelők. A partizánharcok résztvevői és a „háborús terror áldozatai” mentesültek minden adósságuktól, illetve töröltek minden 5000 dinár alatti tartozást is, ami jelentősen erősítette a parasztságot. Ennek ellenére a falu kapitalizálódása ellen számos törvény született: maximalizálták a földbirtok méretét, ellenőrizték az adásvételt, korlátozták a bérmunkát és a nagyobb gépesítést, majd 1947-ben ellátási gondok miatt terménybeszolgáltatásra került sor. Utóbbi elégedetlenséget és ellenállást váltott ki egyes vidékeken (Lukács 2015: 376–377). Mint a többi kommunista országban, úgy Jugoszláviában is alárendelt szerep jutott a mezőgazdaságnak, az ipar élvezett prioritást, és a falvakból tömegek vándoroltak ipari központokba. A jugoszláv kommunisták számára is a szovjet minta alapján átalakított mezőgazdaság volt a cél. Az 1948-as Kominformkonfliktus után Jugoszlávia komoly fegyverkezésbe kezdett, mely miatt sürgető lett a mezőgazdaság kérdésének rendezése is. Ez pedig elvezetett az 1949-ben kezdődő tömeges kollektivizáláshoz, melynek elsődleges motivációja a gazdaságosság volt. A termelés növekedését várták a nagy szövetkezeti gazdaságok létrehozásától, amire a növekvő városi népesség igényei miatt is szükség volt. Kimondták ugyan az önkéntes alapon szerveződés fontosságát, de a parasztságot a nyomásgyakorlás különböző módszereivel (politikai propaganda, pszichikai terror, fizikai erőszak, adók növelése) próbálták a szövetkezetekbe kényszeríteni.

1949-ben a hatalom nyílt támadást indított a paraszti magántulajdon ellen, ami komoly ellenállásba ütközött (pártból való kilépések, összecsapások stb.) (Lukács 2015: 377–379). Ebben az évben ötszöröse nőtt a téeszkek száma, és a kollektivizálást az egész ország területén (főleg a gabonatermő vidékeken) végre akarták hajtani. Azonban jelentős eltérések mutatkoztak a tagköztársaságok esetében, pl. a Vajdaságban a földek felét kollektivizálták és itt működtek a legnagyobb téeszkek. A kolonistákon és a kis telekkel rendelkező parasztságon kívül a többi rétegnek nem lett jobb az életkörülménye a szövetkezetbe való belépés után. Komoly feszültséget okozott a hagyományos paraszti kultúrában élők és a hatalom között a kollektivi-

zálás, szabotázsakciók és passzív ellenállás is előfordult, a parasztság jelentős részét motiválatlanná tették, több felkelés is kitört egyes vidékeken (Lukács 2015: 379–380). A tulajdonosi struktúra megváltozását leszámítva a kollektivizálás nem hozta meg a kívánt változást, a termelősövetkezetek elmaradtak a (működésükben amúgy is akadályozott) paraszti birtokoktól, működésük nem volt kifizetődő. Így következhetett be, hogy Sztálin halálát követően átszervezésekről döntöttek, lehetővé vált a szövetkezetekből való kilépés, azok átalakítása.

A „második agrárreform” során 10 hektárban maximalizálták a birtok nagyságát a kilépők esetében. Azonban a vidéki lakosság városokba áramlása ennek ellenére tovább nőtt. 1954-ben végül a mezőgazdasági termelősövetkezetek megszűntek, Jugoszláviában alapvetően fennmaradtak a paraszti kisgazdaságok, a hatalom nem tett több kísérletet a kollektivizálásra (Juhász J. 2013: 18–19, Lukács 2015: 380).

Lengyelország

Lengyelország kollektivizálását nagyban meghatározták az 1945 utáni határok, a különböző ki- és betelepítések, illetve a háború utáni földosztás is. Az összességében 20%-kal kisebbé lett ország északi és nyugati részéről, az úgynevezett „Visszaszerzett Területekről” kitelepítették a németeket. Helyükre nyugatukrán, nyugatbelorusz és más szovjet területekről érkeztek lengyelek. Az említett területen a földek kb. 20%-a maradt tősgyökeres gazdák tulajdonában, a betelepített lakosság pedig sokáig nem érezte magáénak új földjét és otthonát. Egy 1944-es dekrétum alapján, az új területeken minden 100 hektár feletti, a régi lengyel területeken pedig minden 50 hektár feletti birtokot felosztottak. Így csak minden ötödik kisparaszti család kapott további földet, a föld nélküli családok átlagosan 6,9 hektár terület birtokosaivá váltak.

A kollektivizálás a Lengyel Munkáspárt 1948-as határozataival kezdődött, majd 1949 elejére a szövetkezetek három típusát is kialakították. A parasztság ellenállását látva, 1950 végén egy negyedik típust is létrehoztak. Az első típusban (Földműves Társulás – *Zrzeszenie Uprawy Ziemi*) a közösen megművelt föld, az állatok és az eszközök a tagok saját tulajdonában maradtak (utóbbiakért díjazásban is részesültek), és a megművelt területeken a tagoknak joguk volt kijelölni a saját tulajdonuk határait, és a beadott föld mennyiségétől függött a ledolgozandó munkaegység. A társulás szerződést köthetett a szövetkezeti és állami gépállomásokkal, a termés elosztása is a közösbe adott föld nagyságától függött. A kuláknak nyilvánítottakon kívül minden 18 év feletti, földbirtokkal rendelkező személy tagja lehetett a társulásnak. A tagok által kötelezően befizetett összegekből társadalmi beruházásokat támogattak (fürdők, kórházak, talajjavítás, villamosítás, utak stb.). A második típus (Mezőgazdasági Termelősövetkezet – *Rolnicza Spółdzielnia Wytwórcza*) esetében is minden közösbe adott föld és eszköz a tagok tulajdonában maradt, és továbbörökíthető volt. Kötelező volt az évi legalább 100 nap ledolgozása, és a 14–18 év közötti gyerekek munkavégzése is megengedett

volt. A jövedelmet a végzett munka mennyisége és minősége, illetve a beadott föld és eszközök nagysága alapján osztották el, illetve egy bizonyos százalékot különböző beruházásokra, társadalmi-, egészségügyi- és kulturális szükségletekre fordították. A harmadik típus (Mezőgazdasági Szövetkezeti Csoport – *Rolniczy Zespól Spółdzielczy*) volt a legfejlettebb, amelyben a jövedelemelosztás arányosan történt. Az összes jövedelem maximum 15%-át a tagoktól átvett állomány törlesztésére, 10–15%-át a beruházásokra, legfeljebb 5%-át az egészségügyi-kulturális szükségletekre, valamint az öregek és árvák támogatására fordították. A fennmaradó maximum 70%-ot pedig napi elszámolásban a munka mennyisége szerint osztották szét a tagoknak. Ebben a típusban is magántulajdonban maradtak a közösbe adott eszközök és állatok, de ezek oly mértékben korlátozva voltak, hogy szinte semmilyen hatásuk nem volt az egykori gazdák jövedelmére. Mivel a gazdák túlságosan az első típust részesítették előnyben, a hatalom létrehozta a negyedik vagy I/b típust (Szövetkezeti Földműves Társulás – *Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze*). A második típushoz hasonlóan a tagok földjeiket művelés céljával beadták a közösbe, de a tulajdonjog és az örökíthetőség joga megmaradt a gazdáknál. A munka mértékét évente egy gyűlésen határozták meg, és a tagokat nem kötelezték az állatállomány, az eszközök és a gazdasági épületek közösbe adására. Azonban ezeket „kölcsonbe” a szövetkezetek rendelkezésére kellett bocsájtásuk. Ezekről is függött a jövedelem felosztása, beruházásokra, kulturális-oktatási és társadalmi szükségletekre is költöttek, illetve a tagokat különböző alapok létrehozására is kötelezték. A hatalom adminisztratív nyomással a harmadik típusú szövetkezetek létrehozása mellett kardoskodott, azonban a gazdák leginkább az első típust részesítették előnyben. 1956 októberében a szövetkezeti gazdák, mintegy 216 000 család 55,8%-a a harmadik, 15%-a a második, 24,7%-a az I/b és 4,5%-a az első típusú szövetkezetekhez tartozott. Azonban ez csupán a lengyel gazdaságok 6%-át és a földek 11%-át jelentette, ami azt jelentette, hogy a parasztság túlnyomó többsége még mindig a kollektíveken kívül gazdálkodott. A szövetkezeti tulajdon pedig egyik típusban sem valósult meg, a gazdák mindvégig tulajdonosai maradtak állataiknak, eszközeiknek és földjeiknek. Bár a hivatalos diskurzus az önkéntességet hangsúlyozta, a kollektivizálás Lengyelországban sem volt erőszakmentes, magasak voltak a beszolgáltatási kötelezettségek, gyakoriak a büntetések. 1953-ban a represszió elérte a csúcspontját, amikor 254 000 gazdát börtön- vagy pénzbüntetésre ítélték. A kollektivizálás érdekében a rendőrséget és a hadsereget is bevetették, gyakran letartóztatták és megkínozták az ellenállókat. Ennek ellenére a lengyel paraszti társadalom elvetette a mezőgazdaság szocialista átalakítását, és megsűrűsödtek a tömegdemonstrációk, illetve felerősödött a falu-város migráció is (a vidéki lakosság aránya lecsökkent 63,8%-ról 55,1%-ra).

Egy másik jelentős tényező a lengyel kollektivizálás sikertelenségében a katolikus egyház volt, amely 1950-ig nyíltan ellenszegült a tévesítésnek. A hatalommal megkötött kényszerű megállapodást követően számos vidéki pap továbbra is ellenállásra buzdította híveit. Mindezek mellett – az állambiztonsági iratok tanúsága szerint – a nők ellenállása is tömeges volt, gyakran agitációs gyűléseket szakítottak

felbe és testükkel akadályozták meg a földek beszántását (Mitrovits 2015a: 335–339). Sztálin halála után az új szovjet vezetőség – a többi kommunista országtól eltérően – Lengyelországot a lemaradó kollektivizálás és az alacsony termelés miatt bírálta. Ezért a Lengyel Egyesült Munkáspárt különböző határozatokkal, tervekkel kívánta a termelést és a szövetkezetek számát növelni (Mitrovits 2015a: 339–340).

Az 1956-os poznaí felkelés végül pontot tett az elhúzódozó és eredménytelennek tűnő lengyel kollektivizálási folyamat végére. Az események után a LEMP-KB engedményeket tett a termelőszövetkezetek, illetve „kulákok” felé. 1956. októbere után engedélyezték a fejlődni képtelen termelőszövetkezetek feloszlását, melynek eredményeképpen a tömeges feloszlításokra került sor. A negatív folyamatokat megállítandó 1958 októberében megszülettek az 1959–1965. évre szóló gazdaságpolitikai irányelvek, mert a LEMP és az Egyesült Néppárt (parasztpárt) által közösen 1957 januárjában elfogadott elvek inkább a szövetkezetek felbomlásához járultak hozzá. Az új tézisekben a LEMP erőteljesebben hangsúlyozta a mezőgazdaság kollektivizálásának szükségességét, fő feladatnak pedig meghatározták, hogy a még nagy többségben lévő egyéni parasztgazdaságok termelésének növekedését összhangba kell hozni a mezőgazdaság szocializálásának ügyével. Szorgalmazták az úgynevezett mezőgazdasági körök tevékenységének kibontakozását, amelyek egyfajta önkormányzatként, a szegény- és kisparaszti érdekvédelem eszközeként harcoltak volna a gazdag és spekuláns elemek kizsákmányolása ellen. Ahogy azt Mitrovits Miklós megjegyzi, ezek az elvek lényegében egészen a rendszerváltásig érvényesek voltak, de a gyakorlatban nem tudták előbbre vinni a kollektivizálás ügyét. Az új tervek szerint 1965-ben 34%-kal kellett volna emelkednie a mezőgazdasági termelés színvonalának, ezért a terméseredmények fokozását elsősorban a belterjesebb gazdálkodással próbálták elérni. Ugyanakkor fennmaradt a beszolgáltatási rendszer, de ezt fokozatosan csökkentették. Ezzel szemben növelték a szerződéses termelést és felvásárlást. A hatalom az új irányelvekben leszögezte, hogy a LEMP-nek nem célja falun az osztályharc tüzeinek szitása, és lehetővé teszik, hogy a gazdagparasztok is tagjai legyenek a mezőgazdasági köröknek, társulásoknak, és a termelőszövetkezetbe is beléphessenek (Mitrovits 2015a: 339–342). A mezőgazdasági körök tulajdonképpen nem szocialista gazdasági egységek, de a párt szándékai szerint ezek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének előiskolái. Jellemző feladatuk volt a falu kulturális színvonalának, a parasztság öntudatának növelése, a paraszti önkormányzat gondolatának képviselése a parasztság körében és a fejlett agrotechnika, illetve a mezőgazdasági gépek megismerése és használatának elsjátítása. Az állam segítette a tagság által választott vezetőség irányításával dolgozó körök építkezéseit, de az épületek és a géppark osztatlan alapot alkottak, illetve az állam tartalékföldet is rendelkezésükre bocsájtott. Előfordult, hogy kereskedelmi tevékenységet is kifejtettek. Bár egyre népszerűbbek lettek, mégsem sikerült a parasztság többségét bevonni, a parasztgazdaságok 16%-ára terjedtek ki, és nagyjából 600 000 tagot tömörítettek. 1959 augusztusában létrejött a Mezőgazdasági Fejlesztési Alap, melynek feladata a mezőgazdasági körök segítése volt. Pénzügyi forrását a beszolgáltatási és az állami felvásárlási árak különbözete alkotta, amit a

mezőgazdasági körök gépparkjának növelésére és a mezőgazdaság villamosítására költöttek (Mitrovits 2015a: 342–343).

Mindezek ellenére a lengyelországi kollektivizálás kudarcot vallott. Kezdetben a történelmi örökség, jelentős társadalmi ellenállás és a hatalom stabilitásra irányuló politikája okozott fennakadást. 1956 után a korábbi okokat újabbak egészítették ki: hatalomra jutásakor Gomulka maga engedélyezte a termelőszövetkezetek feloszlását, és elítélte a korábbi gyakorlatot. Emellett új társadalmi-gazdasági problémák, mint a rekordméretű népességnövekedés is hozzájárult a sikertelen kollektivizáláshoz. A mezőgazdaság nem vonzotta a fiatalokat, a falu-város migráció soha nem látott méreteket öltött. A súlytalan termelőszövetkezetek nem jelentettek vonzó perspektívát (Jarosz–Miernik 2013: 66–67).

Az 1960-as években a hatalom megpróbálta a még létező szövetkezetek helyzetét stabilizálni és erősíteni. Ennek ellenére az ötéves mezőgazdasági terveket nem tudták teljes mértékben teljesíteni, a növénytermelés sem fejlődött az elvárt ütemben, jelentős gabonaimportra szorult az ország, és a kialakuló húshiány a társadalmi elégedetlenség állandó forrása lett. A meglévő szövetkezetek stabilizációjára 1963-ban rendeletet hoztak, amely kimondta, hogy csak akkor lehet felosztani gazdaságot, ha az így létrejött földterület önmagában vagy a vevő birtokában lévő földdel együtt eléri a nyolc hektárt. Erre azért volt szükség, mert 1950 és 1960 között a parasztgazdaságok száma megemelkedett, 415 600 új gazdaság jött létre. Csökkent a középparasztság létszáma, a törpebirtokok az összes gazdaság 40%-át tették ki, az átlaggazdaság nagysága 5,2 hektárról 4,6 hektárra csökkent (Mitrovits 2015a: 343–344). Az 1970–80-as éveket a válságok jellemezték Lengyelországban. Az egyre növekvő húshiány miatt 1970 decemberében a kormányzat drasztikus áremelésre kényszerült. Az ennek okán kialakuló sztrájkok és utcai tüntetések a rendfenntartó erőkkel való komoly összecsapásokban, véres harcokban csúcsosodtak ki. Végül az új első titkár, Edward Gierek engedményekre kényszerült, és ezek az agrárpolitikát is érintették. Hogy leküzdjék az élelmiszerhiányt és kiterjesszék a falusi társadalomra a társadalombiztosítást több változás is történt 1971-ben. Márciusban megemelték a tej és a vágóállat felvásárlási árát, majd augusztusban a gabona-, a burgonya- és a vágóállat-beszolgáltatás teljes megszüntetéséről határoztak. Emellett a föld forgalmáról is törvénykeztek, ezentúl a meg nem művelt termőföldeket az állam felvásárolhatta. 1972-től bevezették a paraszti társadalombiztosítást, és lehetővé tették, hogy a parasztok megvásárolhassák a traktorokat és a mezőgazdasági gépeket. A hatalom arról is határozott, hogy a termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak fokozottabb állami támogatást nyújt, illetve az 1970-es évek első felében a teljes falusi lakosság számára elérhetővé tették az ingyenes orvosi ellátást. Azonban a nagyipar fejlesztésének prioritása miatt a falu és a mezőgazdaság komolyabb modernizációjára továbbra sem jutott elég forrás. A húsellátás javítása érdekében, a takarmány biztosítására Lengyelország egyre több gabonát importált. A növekedésnek induló állattenyésztés azonban még így sem tudta kielégíteni a belső igényeket, ami újabb és újabb áremelésekhez, és komoly társadalmi feszültséghez vezetett.

Az 1976-os munkássztrájkot még sikerült lecsendesíteni, de 1980 nyarán már létrejött a Szolidaritás szakszervezet, amelyet kénytelen volt a pártvezetés is elismerni. Ennek mintájára 1981 elején sikerült elismertetni az Egyéni Gazdák Független Önkormányzó Szakszervezetét (vagy *Falusi Szolidaritás*), mely gazdamozgalmat a katolikus egyház vezetése és maga II. János Pál pápa is erőteljesen támogatta. 1980–1981-ben jóval nagyobb volt a mezőgazdaságban a magánszektor termelése, azonban a mezőgazdasági beruházásoknak továbbra is csak töredéke jutott az egyéni gazdáknak, így a kulcsfontosságú termékek éves hozama nem nőhetett. A lengyel gazdaság továbbra is búzaimportra szorult. A helytelen árpolitika visszatartotta a magánszektor állattenyésztésről növénytermesztésre való áttérésre, a „társadalmasított szektort” pedig az állattenyésztésre kényszerítette. Ebben az évtizedben 28%-kal csökkent a magángazdaságban dolgozók aránya is, a közel hárommillió magángazdaságban gazdaságonként átlagban nagyjából egy főt alkalmaztak, és ezek a gazdaságok 85,6%-a 10 hektárnál is kisebb területet jelentett. Az 1981. december 13-án életbe lépett hadiállapot felszámolta a Falusi Szolidaritást is, de a Jaruzelski-féle új vezetésnek számolnia kellett a mezőgazdaság és azon belül egyéni gazdák problémáival. Miután 1982 folyamán megváltoztak a polgári törvénykönyv rendelkezései, biztosított volt minden szektor számára az egyenlő földszerzési feltétel. Lehetővé vált a föld különböző szektorok közötti szabad áramlása, így 1982 végére az egyéni gazdák által művelt terület 200 000 hektárral nőtt, a szocialista szektoré pedig 250 000 hektárral csökkent. Bevezették az egységes felvásárlási árakat és hitelezési feltételeket, majd a folyamat végén, 1982 márciusában alkotmánymódosításra került sor, amelyben az állam garantálta az egyéni gazdák védelmét, és az egyéni szektort a Lengyel Népköztársaság tartós elemeként ismerte el. Azonban ezek az intézkedések sem hozták meg a kívánt eredményt, mind az állattenyésztés, mind a növénytermesztés csökkenést mutatott. Látható, hogy a lengyel kollektivizálás sikertelenül végződött. Ugyanakkor a kollektivizálás és a mezőgazdaság modernizálásának elmaradása, illetve az elhibázott parasztpolitika, a hagyományos és többnyire korszerűtlen kisparaszti dominanciájú struktúra súlyos élelmiszerhiányhoz és társadalmi robbanásokhoz vezetett (Mitrovits 2015a: 344–346).

Magyarország

A magyarországi kollektivizálást Ö. Kovács József a szovjetizálás részeként értelmezi, és kiemeli, hogy az egyéni parasztgazdaságok elemi akadályát képezték az erőltetett iparosításnak és a hatalomtechnikai-kriminalizálási program végrehajtásának. Felszámolásukat az állam a tervgazdasági logika mentén, a terror eszközeivel kívánta elérni. A földek és az emberek kollektívákba kényszerítését a diktatúra legradikálisabb társadalmi operációjaként értelmezi. Ö. Kovács meglátása szerint a kollektív erőszak-alkalmazás az 1956–1990 közötti időszak egyik legtömegesebb, tabusított, negligált története volt. Ez a lenini-sztálini modellt követte, miszerint a parasztság egy meghódítandó egység, tulajdonképpen ellenség, és az egyéni pa-

rasztgazdaság egy ellenpolitikai bázis, mert többértelmű autonómiájuk volt, amit ráadásul az egyházközségi miliók fizikai létükben, jelképeikkel is erősítették. A szocialista projekt, a társadalmi gyakorlat, a súlyos következmények együttesen össztársadalmi hatásúvá tették a magyarországi kollektivizálást (Ö. Kovács 2013: 32).

Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i beszédében meghirdette a kollektivizálás programját. Hangsúlyozta, hogy erre a szegényparasztok védelme és boldogulásuk elősegítése miatt van szükség, illetve a szovjet mintának megfelelően fő ellenségként a *kulákokat* jelölte meg. Magyarországon jogszabály szerint azok minősültek kuláknak, akiknek a földje meghaladta a 25 katasztrális holdat, vagy annak értéke több volt, mint 350 aranykorona. A tervszámok bűvöletében élő hatalom a helyi apparátus munkáját a leleplezett kulákok száma alapján értékelte, így a fokozódó osztályharc jegyében sok esetben kisiparosok, kocsmárosok, sőt vagyontalanok is kuláknak minősültek (Horváth G. K. 2019a). „A politikai hatalom a kollektivizálás első hullámától kezdve élt a megfélemlítés és a terror eszközeivel. Az ennek részét képező adópolitika, az adminisztratív és a fizikai erőszak révén szétzilált egyéni gazdaságok nagy részét 1949-től a tagosításnak nevezett eljárás kikényszerítésével lehetetlenítették el. A radikális állami beavatkozás következményeként lényegében megszűnt a földtulajdon biztonsága, beindult egy elvándorlásspirál, és állandósult a munkaerőhiány.” (Ö. Kovács 2013: 32–33.)

A kulákok likvidálása mellett a hatalom nagy energiákat fordított a szovjet típusú szövetkezetek népszerűsítésére és elterjesztésére. A hagyományos gazdálkodásról azonban csak erőszakkal lehetett eltéríteni a parasztságot. A hatalom szemében a magángazdaság még falusi keretek között sem tolerálható konkurenciát jelentett a kollektív tulajdonformáknak (Horváth G. K. 2019a). 1948 őszén meg is alakultak az első termelősövetkezetek, melyekbe főleg az 1945. évi földosztás során földhöz jutott, de boldogulni még így sem tudott új gazdák álltak be. Ezzel szemben a növekvő adók és beszolgáltatási kvóták ellenére a „középparasztnak” minősített gazdák a következő években is igyekeztek gazdaságukat és önállóságukat fenntartani. A „kuláklistára” tett gazdák azonban tönkrementek. A hatósági erőszakot erőteljes médiakampány kísérte, ezekben pedig minden eszközt bevetettek a (nagy)gazdák lejáratására (Horváth G. K. 2019a). Miután 1948 nyarán, a Kominform második ülészakán a közép-kelet-európai országok kollektivizálása mellett döntöttek, a falvak ellen több fronton zajló hadjárat vette kezdetét, ez volt a nyílt terror időszaka. Az ugrásszerűen megnőtt begyűjtési terhek és adók kapcsán a széles körű jogi felhatalmazással rendelkező rendőrség és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) parasztok tömegei ellen járt el. A jobb módú és ezért kuláknak minősített gazdákat ellehetlenítették, gyakoriak voltak a kitelepítések, a koncepciós perek.

1948 novemberében Rákosi három-négy éven belül 90%-os kollektivizálási eredményt irányzott elő. Három termelősövetkezet-típus jött létre ennek érdekében. Az első típusban csak a szántást és vetést végezték közösen, a művelés többi fázisa megmaradt a gazdák kezében. A második típusúban már a cséplés is közös munkának számított, a betakarított termény utáni jövedelemből arányosan részesedtek a tagok. A harmadik típus a kolhozjellegű termelősövetkezet volt, amelyben

egyesbántott nagy táblákon közösen történt a gazdálkodás. A részesedés az egyes munkafázisokhoz rendelt úgynevezett munkaegységek száma alapján lett kiszámítva. Amennyiben elkerülhetetlen volt a kollektív gazdaság megszervezése, a paraszti önvédelem szempontjából az első típus bizonyult a legkedvezőbbnek (Horváth G. K. 2019a). Kudarcot vallott azonban a kommunisták azon terve, hogy az elvett „kulákföldeken” a csatlakozó paraszttal tömegesen szövetkezeteket hozhatnak létre, mivel a parasztság nem csatlakozott ezekhez, a nagyobb gazdák birtokain erővel létrehozott szövetkezetekhez. Mivel 1948-ban összesen csak körülbelül félezer termelőszövetkezet jött létre, 1949-ben ezért erőteljes agitáció kezdődött. Ezt 1950-től már az első ötéves terv keretében folytatták, és eredményeképpen 1300 termelőszövetkezet alakult (de még mindig csekély földterülettel). Bár 1953 nyarára már több mint 5200 téesz működött Magyarországon, a közös gazdálkodás mégis csödre volt ítélve, ugyanis ezeknek a gazdaságoknak alig voltak állatai, a munkagépeket gépállomásokról rendelték fizetés ellenében. Az igen nehéz körülmények közé szorított egyéni gazdák mégis nagyobb hozamot értek el az alapvető gabonaneműkből és kapásnövényekből, mint a termelőszövetkezetek, amelyek tagjai Nagy Imre könnyítéseket lehetővé tévő 1953-as kormányprogramjának meghirdetése után tömegesen léptek ki (Horváth G. K. 2019a). A tagosítást is a nagyobb gazdák ellehetetlenítésére használta a hatalom, cserébe a tulajdonosok távoli, gyakran gyengébb minőségű földeket kaptak, ami még inkább ellehetetlenítette gazdálkodásukat. Így sokan lemondtak földjeikről és ipari munkásokká, elvándorlókká váltak. A nagyobb gazdákat leginkább a hátrányos kulcsot alkalmazó progresszív jövedelemadó és a terményben beszolgáltatandó mezőgazdaság-fejlesztési járulék (más néven: kulákadó) érintette leginkább hátrányosan. A pártállam megfosztotta utolsó tartalékaiktól is a falvak népét, és 1948–1955 között a közellátás veszélyeztetésének vádjával 400 000 gazdát ítéltek el. A kulákok számára tiltott volt a föld adásvétele is, 1948 végétől csak 40 holdat birtokolhattak. A paraszti kisüzemre is kiterjesztett tervgazdálkodás sok esetben a tájtól és az éghajlattól idegen fajták termesztését erőltette (Horváth G. K. 2019a). A kuláknak minősített gazdák folyamatosan frissített helyi listákon voltak nyilvántartva, mely listákról gyakorlatilag nem lehetett lekerülni. Osztályellenségként nem lehettek a termelőszövetkezetek tagjai. Annak ellenére, hogy a listázást 1956 után megszüntették, informálisan még az 1960-as években is számon tartották a kulákokat. Ugyan a nyílt ellenállás nem volt lehetséges a parasztság számára, mégis több olyan technika ismert, amely segítségével mérsékelni igyekeztek a veszteségeket. Míg az idősebbek és az asszonyok végeztek a mezőgazdasági munkákat, addig a fiatalabb férfi családtagok – ha erre lehetőségük nyílt – az iparban vagy bányákban dolgoztak, és munkaidő után, hétvégén vettek részt a gazdálkodásban. Keresetükkel teremtették elő a földek után fizetendő adót. Elterjedt volt a földek szétíratása a családtagok között, vagy a föld egy részének bérbeadása. Az elviselhetetlen terhek miatt 1950–1952 között sokan végső esetben „felajánlották” földjüket az állam számára. Ezáltal azonban elszakadtak a paraszti létformától is. Ezekben az években több mint 300 000 ember hagyta ott a mezőgazdaságot. Majd a megműveletlen földterületek drasztikus megugrása miatt már nem

tették lehetővé a „földfelajánlást”, és a művelési kényszer elve mentén központilag meghatározott termésmennyiséget követeltek a gazdáktól (Horváth G. K. 2019a).

Az 1956-os forradalom előtti, egész országra kiterjedő várakozás a vidéket is aktivizálta, a megindított tagosítások leállítását követelték az Alföldön, és több helyen már október 23-át megelőzően tüntetésekre került sor. 1956 nyarán megkezdődött a téeszek felbomlása, és a beszolgáltatás megtagadása is gyakorivá vált. Majd a forradalom idején néhány napon belül megtörtént a tanácsrendszer lebontása, létrejöttek a forradalom önkormányzati szervei, ugyanis a helyi társadalmak a diktatúrák után is még mindig birtokában voltak integritásuknak, egy rátermett, a közösséget tenni akaró, új és hiteles emberekből álló elitet tudtak kiállítani magukból. Ugyaneköz a folyamatok a falvakban is lezajlottak, és napokkal a budapesti események után már megkezdődtek az első megmozdulások. A falvakban összességében békésen zajlott a forradalom, mert a vidéki társadalom rendpárti volt. Élelmiszerszállítványainkkal a falvak önzetlenül támogatták Budapest lakosságát a forradalom alatt (Horváth G. K. 2019a). A forradalmat követő menekülthullámban csekély volt az agrárnépességhez tartozók aránya, ami egyrészt magyarázható azzal, hogy a falvakat elkerülték az intenzív harcok, illetve legtöbb falusinak elérhetetlenül messze volt a nyugati határ. Ugyanakkor a parasztságot az előző évek szenvedései ellenére olyan erős szálak fűzték földjéhez, hogy fel sem merült annak elhagyása, amit az is jól szemléltet, hogy a forradalom után az egyéni gazdálkodások megerősödtek. A termelősövetkezetek száma 57%-kal csökkent, jobbára azok maradtak meg, amelyek annak idején szegényparasztok részvételével létesültek. Horváth Gergely Krisztián megállapítja, hogy „a beszolgáltatás október 25-én deklarált eltörlése és a Kádár-kormány ígérete a paraszti gazdálkodás elismerésére 1957-ben széles körű visszaparasztosodást indított el. 1957-ben a magángazdaságok 71%-kal, míg a termelősövetkezetek mindössze 4,8%-kal részesedtek a mezőgazdasági termelésből. A földek háromnegyedét ekkor paraszti gazdaságok művelték.” (Horváth G. K. 2019a.) A forradalom utáni megtorlás azonban a vidékre is kiterjedt. Az újjászerveződő karhatalmi alakulatok a megyei párttitkár joghatósága alatt álltak, és pontszerűen kerültek bevetésre. Kegyetlenkedéseik nem álltak arányban az áldozatoknak a forradalomban betöltött szerepével, ami az 1950-es évek terrorhangulatának visszatéréséhez vezetett (Ö. Kovács 2009, Horváth G. K. 2019b). Lovas Kiss Antal megállapítja, hogy ennek az időszaknak a legjellemzőbb eleme, hogy a mezőgazdaság működését gazdaságon kívüli eszközökkel, központi tervutasítással akarták irányítani. A törvényerőre emelt beszolgáltatási rendszerrel, a kötelező vetésterv segítségével a direkt irányítást gyakorolták, de a begyűjtési rendszer bürokratikus és adminisztratív módszerei, illetve a szigorú büntető intézkedések a parasztság elégedetlenségét és ellenállását váltották ki. Így a vidék kollektivizálása az ötvenes évek egyik legvéresebb politikai drámájának is tekinthető (Lovas Kiss 2006: 37).

Az 1956 előtti „kolhoz modellt” kudarcként fogta fel a hatalom, majd 1957 végén–1958 elején ismét napirendre került a teljes kollektivizálás programja. „Az 1957. évi karhatalmista terror a kollektivizálási kampány előtörténete szempontjából is igen emlékezetes, bár tabusított tapasztalat maradt, jöllehet ennek magatartást

szabályozó hatása a későbbiekre nyilvánvaló.” (Ö. Kovács 2012: 424.) 1958-ban újra megindult a kollektivizálási kampány, de a kommunisták a jobb ellátás érdekében, illetve taktikai okokból rövid időre békén hagyták a vidéket, nem állítottak akadályokat az egyéni gazdaságok léte, szolid gyarapodása elé. A Kádár-kormány szinte mindent megígért, csak hogy békében tudja a vidéket, és figyelemelterelésül ígéretet tett, hogy egyformán támogatja majd a szövetkezeti és a nem kizsákmányoló magángazdálkodási formákat. 1958 decemberében aztán elfogadták a kollektivizálás mielőbbi és teljes körű végrehajtásának tervét. Ekkor már a megtorlás többsége lezajlott (több mint 10 000 embert ítéltek el a forradalom eseményeivel kapcsolatban). A második kollektivizálási hullám során négy régióra osztották az országot, és némileg figyelembe véve a település- és társadalomszerkezeti adottságokat megkezdték a beléptetési kampányokat (Horváth G. K. 2019b). 1959 januárja és 1961 között különböző agitátorok bevonásával sikerült elérni a parasztság mint társadalmi nagycsoport felszámolását, földjeinek, jóságainak és termelési eszközeinek közösbe kényszerítését. 1961. február 17-én az MSZMP Központi Bizottsága kinyilatkozta, hogy „méréldkőhöz érkezünk a magyar mezőgazdaság átalakításában: az ipar után a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista viszonyok” (Varga Zs. 2014: 228). 1961-re 4500 szövetkezet alakult meg, és a mezőgazdasági keresők 94%-a már a szocialista szektorban dolgozott, számuk pedig elérte az 1,2 milliót (Ö. Kovács 2012: 423–426, Horváth G. K. 2019b). A magyar vidék átalakításáról jegyzi meg Chris Hann és Sárkány Mihály, hogy a vidék úgy élt a kommunista hatalom elképzelésében, mint amelyet a kollektívek és az állami gazdaságok dominálnak, és ezekben a munkaerő gyári munkásként dolgozik és gondolkodik. Ez a kép vagy ideológia a piacgazdaság és a privat szektor térnyerésével fokozatosan eltűnt (Hann–Sárkány 2003: 118).

Az 1960-as években több változás is bekövetkezett, így létrejött a termelőszövetkezeti földtulajdon, ami lehetővé tette az állami földek egy részének szövetkezeti tulajdonba való kerülését és azok egyenjogúsítását. Ennek eredményeképpen a szövetkezetek a korábbinál nagyobb jogi és gazdasági függetlenséghez jutottak és dinamikus fejlődésbe kezdtek. Az 1960-as években kidolgozott és bevezetett új típusú árrendszer, a szövetkezeti földtulajdon létrehozása és a magyar mezőgazdaság egyes tulajdonviszonyokra való alapozása; a piacra termelő háztáji gazdálkodást elismerése, a téeszkek és állami gazdaságok kiegészítő tevékenységének (melléküzemág) lehetővé tétele, illetve a beruházások mind hozzájárultak az agrárszektor lassú fejlődéséhez (Benet 2011: 2–6).

Német Demokratikus Köztársaság

A második világháború után szovjet befolyás alá kerülő Német Demokratikus Köztársaságban 1945-ben földreformra, majd az ipari szektor államosítására került sor, melynek végső állomása a tervgazdálkodásra való áttérés volt (Werken-tin 2011: 261–263, Slachta 2015: 349–350). Walter Ulbricht, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP, németül: *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED*)

pártfőtitkára 1952 júliusában meghirdette a parasztok és földmunkások LPG-kben (*Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft*, magyarul Mezőgazdasági Termelőszövetkezet) történő, „teljesen az önkéntesség elvén nyugvó” egyesülését. 1952–1953 telén a hatalom fokozni kezdte a kollektivizálási nyomást. Ennek következtében számos jobb módú gazda Nyugat-Németországba emigrált, és az agrártermelés fokozódó elhanyagolása 1953 tavaszán akut élelmiszerválságba torkollott.

Sztálin márciusban bekövetkezett halála után az új szovjet párt- és állami vezetés már május 23-án utasította az NSZEP KB-t a kollektivizálás mielőbbi felüggesztésére. 1953. június 9-én az NSZEP Politikai Bizottsága közleményében nyilvánosan elismerte az agrárpolitikai hibákat és az elmenekült parasztokat visszahelyezte birtokukba, és egészen 1956–1957-ig csak lassan haladt a kollektivizálási folyamat. 1954 elejétől 1956 végéig az LPG-k száma csupán körülbelül 1600-ra emelkedett (Bauerkämper 2009: 91). Az 1957. októberi és az 1958. júliusi határozataival az NSZEP-rezsim hirtelen újra fokozni kezdte a kollektivizálási nyomást, amivel a parasztokat a szocialista társadalomba akarta integrálni. Ugyanakkor a megalakuló kollektív üzemekkel az ország agrártermelésének tartós emelkedését kívánták elérni, hogy ezáltal csakhamar meghaladják a Német Szövetségi Köztársaság fejenkénti élelmiszerfogyasztását. Ennek érdekében a hatalom emberei 1958 végén a megyékben és járásokban kíméletlenül lebonyolították a kollektivizálást. 1960 elején az pártvezetés úgy döntött, hogy a kollektivizálást néhány héten belül be kell fejezni. Ennek érdekében a megyei és járási vezetőségek agitációs csoportokat alakítottak, melyek azon év „szocialista tavaszán”, a március és május közötti időszak alatt csaknem 500 000 parasztot kényszerítettek a termelőszövetkezetekbe. Ezek jelentős része évekig instabilan működött, egyesek pedig feloszlatták magukat, ami az agitációs brigádok újbóli bevetését tette szükségessé. A kollektívek tagjainak kilépését a hatalom csak 1963-ra tudta véglegesen meggátolni (Bauerkämper 2009: 91–92).

Az NDK-beli kollektivizálás számos akadályba ütközött, gyakoriak voltak a sűrűlódások, összetűzések, ami sok esetben összekapcsolódott a falusi lakosok közötti hétköznapi konfliktusokkal és nem ritkán a családi békét is felborította. A kollektivizálás előretörésével a család mint termelőközösség felbomlott, illetve kisebb mértékben ugyan, de szétesett a paraszti kultúra egyik fontos egysége, a lakó- és munkatér is. Nem utolsó sorban pedig az 1950-es évektől átalakult a falusi társadalom szerkezete is: ipari munkások költöztek vidékre, lecserélődött az elit. A rosszabb az élet- és munkafeltételek miatt azonban a kirendelt munkaerő jelentős része újra kiáramlott a mezőgazdaságból. Az termelőszövetkezetekben dolgozók különféle brigádokba beosztott mezőgazdasági munkavállalókká váltak, jelentősen csökkentette a földhöz való kötődést. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a kollektivizálás alapvető átalakulást, törést jelentett a vidék életében (Bauerkämper 2009: 92–93). Az állambiztonsági minisztérium munkatársainak, a pártszerveknek, a tömegszervezetek és az államigazgatás funkcionáriusainak, illetve a rendőrségi körzeti megbízottaknak segítségével végül az 1950-es évek végére a hatalomnak fokozatosan sikerült felszámolni a parasztság ellenállását.

Egyes falvakban több kollektív gazdaság is alakult, ami gyakran egymás közötti konfliktusokhoz vezetett (Bauerkämper 2009: 93). A szovjet mintától eltérően a kollektíveknek három típusa jött létre, melyek között a különbséget a termelési eszközök államosításának mértéke határozta meg. Azonban mindhárom esetben a legfontosabb termelési eszköz, a termőföld formálisan a parasztok tulajdonában maradt, a rendelkezési jogot viszont megvonták tőlük. Az első típusban csak a földeket művelték meg közösen, az állatállomány, a gépek és eszközök az LPG-tagok tulajdonában maradtak, amelyekkel saját felelősségükre gazdálkodtak. Ugyanakkor családonként egy fél hektár szántóföld is rendelkezésükre állt, amelyen az egyéni háztáji gazdálkodást folytathatták. A második típusban a szántóföldeket, az igavonó állatokat, a föld megművelésére használt gépeket és eszközöket átvette az LPG. A tenyész- és a haszonállatok, illetve a háztáji megműveléséhez szükséges eszközök a tagok tulajdonában maradtak. A gyakorlatban ez a típus alig játszott szerepet. A harmadik típusú termelőszövetkezetekben volt a legnagyobb a termelési eszközök államosításának mértéke. Majdnem minden mezőgazdaságilag hasznosítható területet (gyümölcsösök, erdők, mezők) be kellett adni a kollektívbe, és ugyanez vonatkozott a gépekre, eszközökre és állatokra is. A növénytermesztést és az állattenyésztést a tervgazdálkodás jellemezte. Emellett korlátozott mértékben, kevés haszonállattal jelen volt a háztáji gazdaság is (Schöne 2005: 26). Az hatalom által szorgalmazott átmenet az elsőtől a harmadik típusú LPG-be csak lassan haladt, és a szétdaraboltságból számos súrlódás és társadalmi konfliktus adódott, mivel a régi gazdák túlnyomórészt az első, az újjgazdák, a mezőgazdasági munkások és az vidékre kirendelt ipari dolgozók harmadik típusú kollektívekben tömörültek (Bauerkämper 2009: 93). 1960 áprilisára gyakorlatilag lezárult a keletnémet szövetkezetesítés. Ezt az 1970-es években az agrárszektor centralizálása és modernizálása követte, azonban az újítások ellenére a rendszerváltáskor kiderült, hogy a teljes gazdaság az összeomlás szélére sodródott, ami alól a mezőgazdaság sem képezett kivételt (Slachta 2015: 354).

A mezőgazdaság szocialista átszervezése Romániában

A romániai mezőgazdaság szocialista átalakítása számos hasonlóságot mutat a közép-kelet-európai kommunista államokban végbement folyamatokkal, ugyanakkor ki kell emelni, hogy több sajátossága is volt. A magyarországi folyamatok kapcsán Kovách Imre megállapította, hogy 20. században a társadalom egyfajta *parasztalanítása* ment végbe, amely a szocializmusban csúcspontot ért el. Ez érvényes a keleti blokk – köztük Romániai és Erdély – történelmi parasztságára is, amely ebben az időszakban ugyanúgy gyökeresen átalakult. Ekkor a politikai ideológiában az ipar és a munkásosztály játszott főszerepet, és az iparosítás (a vidék esetében a szövetkeztetés és kollektivizálás) érdekében a kulturális életre is rátelepedett a kommunista hatalom imázsteremtése. A hatalom képviselői minden fellelhető eszközt bevetettek, hogy a vidéki életet átalakítsák. A rurális imázst pedig nem a helyiek, hanem egy centralizált hatalom alkotta és alakította, a lokális valóság és tér nem (vagy csak alig) kapott politikai reprezentációt (Kovách 2012: 33–34).

A romániai kollektivizálás szükségességét a hatalom számos gazdasági, ideológiai és politikai érveléssel támasztotta alá. Gazdasági szempontból szükségességét az indokolta, hogy a kis parasztgazdaságok nem voltak gazdaságosak, nem voltak képesek alkalmazkodni a modern gazdaság követelményeihez. Azonban sokkal erősebbek voltak az ideológiai és politikai megfontolások. A marxista-leninista ideológia szerint csak a kiterjedt állami területeken végzett mezőgazdasági termelés képes elősegíteni az urbanizációs és iparosítási törekvéseket. A szocialista/kommunista ideológia szempontjából elfogadhatatlan volt egy szabad, a szocialista gazdasági struktúrákon kívül eső parasztság, mely nem áll a hatalom ellenőrzése alatt. Az ideológusok szerint a kisbirtokok pedig a kapitalizmus újratermelődéhez járulnak hozzá. Ugyanakkor a parasztság a földhasználati jogával olyan tartalékok fölént rendelkezett, amelyek a háborús tartozások lerovásában, illetve a városi lakosság élelmezésében és az ország gazdasági fejlesztésében szükségesek voltak. Így a vidék szocialista átszervezése alapvető fontosságú volt az iparosításban érdekelt hatalomnak. A kollektivizálás mellett érvelő propagandatevékenységben szovjet parasztok és szakemberek is részt vettek, akik azért érkeztek az országba, hogy meggyőzzék a helyi gazdákat a szocialista átalakítások szükségességéről. Emellett a hivatalos propaganda erősen mediatizálta a romániai delegációk Szovjetunióbeli útjait, melynek során a kiutazó parasztokat megismertették a „legfejlettebb” szovjet mezőgazdasággal (Tismăneanu ed. 2006: 425).

A romániai kollektivizálás 1949-ben kezdődött, amikor március 3–5. között tartott plenáris ülésén a Román Munkáspárt (*Partidul Muncitoresc Român*, RMP)

meghirdette az ország mezőgazdaságának szocialista átalakítását.² Ezt követően kezdődött meg a kollektivizálás első nagy időszaka, amely 1953-ig tartott, és ez négy szakaszra osztható. A kezdeti szakaszra a viszonylagos erőszakmentesség volt jellemző, a kollektív gazdaságok (*gospodărie agricolă colectivă*, GAC) létrejöttét pedig megszabott gazdasági követelmények teljesüléséhez kötötték. A kollektívek elegendő és jó minőségű földdel, illetve elégséges munkaerővel kellett rendelkezzenek működésük megkezdéséhez (László 2009: 59). A békésen zajló szervezés nem hozta meg eredményét, ugyanis a gazdák ellenálltak, így csak kevés kollektív gazdaság alakult meg. Éppen ezért a folyamatért felelős Ana Pauker³ a kritikák kereszt-tüzébe került. 1950-ben került kidolgozásra Románia első ötéves terve, melyben szovjet tanácsadók segítségével kidolgozták Románia első fejlesztési tervét. Eszerint 1955-re Románia termőterületének 70%-a kollektív tulajdonba kellett kerülnön (Levy 2001: 103, László 2009: 59), ami csak úgy volt megvalósítható, ha már 1950-ben 1000 új kollektívet létesítenek. Mivel tudatában volt annak, hogy az ilyen rövid időn belül elérendő eredmények csak erőszak alkalmazásával valósíthatók meg, Pauker ellenszegült a tömeges kollektivizálás tervének. Pauker 1950. június közepén egészségügyi okokból távozott az országból, amit a Központi Bizottság többi vezetője kihasználta, és helyére Gheorghe Gheorghiu-Dej bizalmi emberét, Alexandru Moghioroșt (Mogyorós Sándor) nevezték ki a Mezőgazdasági Bizottság élére, aki a tömeges és felülről irányított kollektivizálást sürgette. 1950. június közepén egy pártgyűlésen szeptemberig 1000 új kollektív alakítását tűzte ki célul, és a megyei párttitkárokat utasította a terv végrehajtására (László 2009: 59). Ez egy új szakasz kezdetét jelentette, ugyanis a gyors és tömeges kollektivizálás érdekében a megyei párttitkárok erőszakhoz folyamodtak. A tervszámok elérése érdekében a megfélemlítés és a kényszerítés eszközeit alkalmazva a rendőrség és a Securitate is bekapcsolódott a kollektivizálásba, és a nyár és az őszi folyamán mintegy 30 000 személyt írtattak be a kollektívekbe (Levy 2001: 107). A kezdeti időkben, amikor a kommunista hatalom még nem rendezkedett be teljesen és a gazdasági életet sem kontrollálta átfogóan, a szovjet mintára szerveződő Securitate volt a legfőbb politikai fegyvere a pártnak (Kligman–Verdery 2011: 56–58). A hatósági erőszak következtében országszerte kialakuló ellenállási gócok miatt nyilvánvalóvá vált az erőszakos kollektivizálás tarthatatlansága, amit végül Pauker őszi visszatérésekor leállítottak (László 2009: 59). Az ekkor kezdődő harmadik szakaszban a megalakult kollektív gazdaságokat kívánták megszilárdítani, illetve az erőszakos kollektivizálás nyomán keletkezett problémákra, törvénytelenésekre próbáltak megoldást találni, ami azt eredményezte, hogy csak kevés új kollektív alakult (László 2009: 59–60). Az RMP Központi Bizottságának 1951. szeptember 18-ai határozata elismerte, hogy erőszakos módszereket alkalmaztak a kollektivizálás folyamán, és több hiányosságról is beszámolnak a kollektívek működésében (munkaszervezés, jövedelemelosztás,

2 Rezoluția CC PMR 3–5. martie 1949.

3 Szovjetunióbeli tartózkodása során Pauker tagja volt egy, a szovjet kollektivizálás túlkapasait vizsgáló bizottságnak, tehát tudatában volt az erőszakos szövetkezetesítés hátrányainak (Levy 2001: 96).

építkezések, pénzgazdálkodás, belső működés) (László 2009: 60). Ugyanakkor a határozat javaslatokat is megfogalmazott: TOZ-típusú mezőgazdasági társulások (*întovărășire*) létesítését ajánlotta, amelyekben a földterület és a mezőgazdasági eszközök egyéni tulajdonban maradnak, azonban a földeket tagosítják és közösen művelik. Ezek a társulások nem oszlanának fel az év végén, hanem a tagságnak a közösen végzett munka előnyeiről való meggyőzése után kollektív gazdaságokká alakulnának (László 2009: 60). Azonban Pauker intézkedései miatt a romániai kollektivizálás annyira lelassult, hogy 1952 elején Romániában volt a legkisebb a kollektívek tulajdonában levő föld mennyisége az összes kelet-európai kommunista állam közül (Levy 2001: 111). Miután a pártvezetésen belüli harcban Pauker fokozatosan teret vesztett Gheorghiu-Dej-zel szemben, 1952 májusában kizárták a pártból, és új szakasz kezdődött a kollektivizálás történetében.

Ugyan nem az 1950 nyarán tapasztalt mértékben, de visszatért az erőszak alkalmazása a kollektivizálásba. Sztálin halálával (más kommunista országokhoz hasonlóan) irányváltás következett be, az új szovjet vezetés fogyasztási cikkek előállítására csoportosította át az erőforrások nagyobb részét, a gazdálkodókkal kapcsolatos politika pedig enyhült. Erre reagálva az RMP KB 1953. augusztus 19–20-ai ülésén új gazdaságpolitikai fordulatról határoztak, elismervén, hogy a beszolgáltatási kötelezettségek túl nagyok, a szerződéses felvásárlási árak pedig alacsonyok voltak, illetve irreális vetésterveket állapítottak meg. Ugyanakkor azt is belátták, hogy a megalakult termelőszövetkezetek nem kaptak elégséges támogatást és az alacsony termés a működési hiányosságoknak is betudható. A határozatot követően jelentős lassulás következett be a kollektivizálás folyamatában (Cătănuș–Roske 2000: 48, 2005: 131–140; László 2009: 61).

A romániai kollektivizálás második időszaka az augusztusi párthatározattól az 1955. december 23–28. között megtartott II. RMP-kongresszusig tartott, és a lassúság jellemezte, ugyanis az erőszakmentesen lezajló két év alatt mindössze 155 új kollektívet hoztak létre az egész országban (László 2009: 61). A harmadik és egyben utolsó szakasz az említett kongresszustól indul, melynek – a szovjet irányítás szellemében – a második ötéves terv irányelveinek kidolgozása volt a célja. A kongresszus megállapította, hogy a mezőgazdaság nem növekszik a feltételeknek megfelelően, melynek egyik okát a vidéki kisárutermelés túlsúlyában vélték felfedezni. A tervek szerint 1960-ig a mezőgazdasági termelés kb. 60–70%-át az állami-, kollektív- és társas gazdaságok kell adják. Ehhez természetesen számuk növelésére és erőteljes kollektivizálásra, illetve korábban megalakultak fejlesztésére és az új, egyszerű mezőgazdasági társulási formák létrejöttének támogatására van szükség (László 2009: 61). A Galac tartományi kísérleti kollektivizálást („*Experimentul Galați*” – Oprea 2005: 97) követően a KB 1956. július 16–17-ei plenáris ülésén újból meghirdették az országos kollektivizálást (Oprea 2005: 97, László 2009: 61). Ekkor egy új típusú mezőgazdasági szervezet, a járadékos mezőgazdasági termelő szövetkezetek létrehozását is javasolták, melyekben az elvégzett munka és a gazdaságba bevitt saját földterület nagysága szerint (75%–25%-os arányban) oszlott meg a jövedelem. Az 1956-os magyarországi forradalmi események hatására rövid

ideig visszafogták a kollektivizálás folyamatát, de még az év decemberében folytatták a mezőgazdaság gyökeres átalakítását. Módosult a mezőgazdasági politika is, ugyanis a beszolgáltatási rendszert felváltotta a szerződéses felvásárlási rendszer, melynek a szövetkezetek és az állami kereskedelmi szervek voltak a lebonyolítói. Emellett könnyebb lett a mezőgazdasági termékek szabad forgalma is. 1956 és 1958 között 876 kollektív és járadékos mezőgazdasági termelészövetkezet, illetve 4618 mezőgazdasági társulás alakult. A RMP KB 1958. november 26–28-ai plenáris ülésén Gheorghiu-Dej ismertette az addigi eredményeket, és a folytatást, illetve a gépesítés növelését jelölte ki további célként. Az 1960. június 20–25-én tartott III. pártkongresszuson az ország vezetője ismertette az ötéves terv eredményeit. Eszerint a mezőgazdaságban a terület és árutermelés szempontjából már 1959 végén túlsúlyba került a szocialista szektor, és nagyvonalakban befejezettek nyilvánítható a mezőgazdaság szövetkezetesítése. Ezt követően a hangsúly a mezőgazdasági társulások kollektívékké való átalakítására tevődött. Látható, hogy a hatalom különböző formájú gazdasági egységekkel is kísérletezett, hogy megnyerje a parasztságot a szocialista átalakítás ügyének. Hasonlóan jártak el a többi szocialista ország kollektivizálása során több-kevesebb sikerrel.

Az RMP KB 1961. június végi plenáris ülésén a kollektivizálás folytatásáról döntöttek. Ebben a korszakban újra erőszakosabbá vált a kollektivizálás, ami valószínűleg a román pártdelegáció 1961. július–augusztusi szovjetunióbeli látogatásának volt az eredménye (László 2009: 61–63).

Az 1962. április 27–30-án, a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakán végül befejezettek tekintették a romániai kollektivizálás folyamatát. Ekkor az ország mezőgazdasági területeinek 94%-a már a kollektív, illetve az állami gazdaságok tulajdonában volt (Gheorghiu-Dej 1962, Bárdi–László 2008: 235–236, László 2009: 63). Összehasonlításképpen Bulgáriában volt hasonló az arány, ahol a földterületek 92%-a került a kollektívek tulajdonába.

Mint azt Oláh Sándor is megjegyzi, a szovjet mintát követő romániai kommunisták pártideológiájának alaptétele az volt, „hogy az osztályharc áthatja az osztálytársadalom gazdaságát, politikáját és ideológiáját. A világméretű, a gondolkodási horizontot a lenini és sztálini tanítás határozta meg. [...] A kommunistáknak a társadalom-átalakító törekvéseikben és uralmuk fenntartásában ellenségekre volt szükségük. A tébolyig fokozott ellenségkeresések és leleplezések gyakorlatának többféle funkciója is volt.” (Oláh 2017: 115.) A kudarcok, hiányok, elmaradások mögött fel lehetett fedezni az intézményekben, gazdasági egységekbe ártó szándékkal alattomosan befurakodott ellenségek működését, amivel külső tényezőkre lehetett fogni a rendszerből fakadó bajokat. Ugyanakkor egy hisztérikus pszichózist is fenn lehetett tartani. Ez egy olyan rendkívüli állapot volt, melyben minden megengedett az ellenséggel szemben (Oláh 2017: 115–116). Oláh megállapítja, hogy a hatalmi pozícióban lévők gondolkodásmódjában „az osztályharcban alkalmazott erőszakot a társadalom átformálásának, az ígért napfényes jövő és gondtalan élet utópisztikus célkitűzésének megvalósítására való törekvés legitímálta. Az alávetettek horizontján viszont az erőszak hiteltelentette a célkitűzéseket, a világnézet átformálását

célzó agitáció érvei is hiteltelenek voltak, eltántorították a háború okozta nehézségek és a rossz mezőgazdasági évek után az új rendszerre várakozásokkal tekintőket, a kommunista eszmével kezdetben rokonszenvezőket is.” (Oláh 2017: 116.)

Az osztályharcban gerjesztett konfliktusok, megbélyegzések és a vélt ellenséget sújtó megtorlások, letartóztatások, internálások, bebörtönzések azt eredményezték, hogy a vidéki társadalom mindennapjaiban állandósult a bizonytalanság, a félelem és a rettegés légköre (Oláh 2017: 117). Ö. Kovács József megállapítja, hogy az az alapvető különbség a hagyományos és modern egyeduralmi rendszerek között, „hogy a 20. századiak lelkesedést és politikai részvételt (participációt) vártak el az alattvalóiktól” (Ö. Kovács 2015: 33). Így a romániai hatalmi retorika is folyamatosan a kulákok elleni forradalmi éberségre buzdította, és ármánykodásai leleplezésére mozgósította a falvak népeit. Azonban a kulák kategória kritériumait a pártutasításokban nem definiálták egyértelműen, ez nem társadalmi kategória, hanem egy olyan politikai fogalom volt, amelyet többféleképpen lehetett értelmezni. Gazdasági, társadalmi szempontokat érvényesítő tartalmát próbálták meghatározni, „de a lokális feltételrendszerek sokszínű valóságát e kategorizálás nem fedhette le, éppen ez volt az egyik lehetőség arra, hogy a kulákká minősítésekkor a helyi pártkáderek részéről tág tere nyíljon a manipulációnak, a bosszúállásnak és önkényeskedésnek.” (Oláh 2017: 117–118.)

A kuláknak nyilvánított falusiak gazdasági javaira úgy tekintett a hatalom, hogy azok kizsákmányolásból származtak, és ezzel az indoklással fosztották meg őket földjeiktől, épületeiktől, állataiktól és eszközeiktől, melyeket az első kollektív gazdaságok megalakításánál használtak fel. A kulákok elleni lejárató kampány a politikai beszédektől a sajtón keresztül az irodalomig szinte mindenhol jelen volt, és az adminisztratív intézkedések, utasítások szövegeiben is gyakori volt a velük szembeni bizalmatlanság szítása és a félelem gerjesztése (Oláh 2017: 118–119).

A helyi társadalmakban a régi elit lecserélésével radikális pozícióváltás következett be, ugyanis a vezetőség a korábban döntési jogkörökkel, tekintéllyel nem rendelkező (sok esetben más településről vagy vidékről származó) szegényparaszatok, kisiparosok, munkások kezébe került. Cselekvéseiket sok esetben elfogultság és bosszú jellemezte, és folyamatosak voltak a feszültségek és konfliktusok (Oláh 2017: 119, Kideckel 1982: 333).

A megemelt adóztatás és a beszolgáltatási kötelezettségek voltak a kulákok elleni legfőbb gazdasági eljárások, melyeket gyakran megfélemlítés és fizikai agresszió is kísért. A hatalom adminisztratív kényszerrel vonta el terményeket, kötelező termelési tervekkel, emelt adózással és beszolgáltatási kötelezettségekkel sújtotta és korlátozta a gazdaságokat. Azonban nem semmisítette meg ezeket, mert szüksége volt rájuk a városi lakosság élelmezéséhez. A kulákosítás esetenként helyi kezdeményezésre is történhetett, amikor a helyi vezetők jelentették feletteseiknek a párt céljainak megfelelő különböző intézkedések és döntések lehetőségeit (Oláh 2017: 119–120). Oláh Sándor megjegyzi, hogy „a levéltári források legtöbbször csak a szóbeli feljelentések következményeiről tudósítanak, az államhatalmi intézményekben készült, a hierarchia felsőbb szintjeire küldött írott jelentéseket a szóbeli tájékozta-

tások alapján fogalmazták a milícia vagy az állambiztonság járási, megyei vagy községi irodáiban. Ilyenkor a feljelentések kezdeményezői homályban maradnak csak az iratok bevezető mondataiból sejtethjük [...], a helyi mikrotársadalmi viszonyok között tájékozatlan karhatalmi szerveket hogyan informálták.” (Oláh 2017: 121.) A kulákoknak és családtagjaiknak a helyi társadalmon kívül (állami munkahelyeken, közoktatásban stb.) is megbélyegzésben, diszkriminációban és kiközösítésben volt részük (Oláh 2017: 121–122). A falusi társadalmak mindennapi valóságára is hatással voltak ezek a korlátozások és minősítések, a személyközi kapcsolatok világába is behatolt a megkülönböztetések politikája, ami sok esetben azt jelentette, hogy a kulákkal való munkahelyi kapcsolattartás, közös időtöltés vagy éppen rokonság szankciókkal büntethető szituáció volt. Levéltári példák bizonyítják, hogy a diktatúra alatt a kapcsolatoknak, cselekedeteknek, gesztusoknak politikai jelentéseket is tulajdonítottak (Oláh 2017: 122–124). A kulák fogalma tetszőlegesen tárgyítható és szűkíthető volt, határai a politikai széljárástól, az osztályharc pillanatnyi állapotától függően igen képlékenyek voltak, ami azt eredményezte, hogy a kuláklistákat folyamatosan ellenőrizni kellett. A falvakban és kisvárosokban elkészült kuláklisták összeállításának feladata a helyi pártalapszervezet tagjaira és az adminisztratív intézmények vezetőire hárult, akik személyes ellentétek, rivalizálások miatt gyakran ellenségnek minősítették egyes falustársaikat (Oláh 2017: 124–125). A gazdasági ellehetetlenítés és a társadalmi diszkrimináció a megbélyegzett családok a párthierarchia különböző fórumaihoz fordultak helyzetük felülvizsgálatát, felmentésüket kérve. Kéréseiket első fokon a községi vizsgáló bizottság javasolhatta, majd a felmentésre javasoltak listáját egy három tagból álló rajoni verifikáló bizottság ellenőrizte. Ezt követően a tartományi néptanácsra küldték azt jóváhagyásra (Oláh 2017: 127).

Oláh Sándor szerint azonban „az osztályharcos erőszak következményeit, az emberi tragédiákat, szenvedéseket, traumákat, a valóságos viszonyokat a történeti kutatások teljes mértékben soha nem tárhatják fel. Ennek legfőbb oka, hogy az események teljességéről a korabeli diktatórikus hatalmi, politikai viszonyok között sok esetben hiányos vagy torzított jelentésű dokumentumok, források, maradhattak fenn, vagy egyáltalán semmiféle nyom nem maradt a presszió és terror következményeiről. A kutatásban felbukkanó múltbeli eseményekre azonban olykor több – írott és szóbeli – forrásból is eshet fény [...]” (Oláh 2017: 128.)

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején helyi szinten a községi néptanács számított a legfontosabb állami intézménynek, melynek felügyelete alá tartoztak a tanügyi, az egészségügyi és a kulturális intézmények. Az adminisztratív funkció mellett a gazdasági elvonás és az osztálypolitika érvényesítése is feladataik közé tartozott. Ezek szervezték meg és bonyolították le helyi szinten a megtermelt javak beszolgáltatását, de fő feladatuk volt az új ideológiák, a szocialista társadalomkép propagálása is. Ugyanakkor a tanács kategorizálta a falubeliek társadalmi helyzetét, politikai nézeteit és rendszerrel szembeni viszonyulásukat is (Oláh 2008: 291–292). Egy „előrenéző” ember című tanulmányában Oláh Sándor egy falusi kommunista, egy helyi előljáró egyéni életútja példáján mikroszintű megközelítésben mutatja

be egy társadalmi csoport hatalomhoz való viszonyát. Életútjának, illetve halála fogadtatásának felvázolása mellett értelmezi politikai karrierjét, hiszen ő válik a faluban a kollektivizálás bűnbakjává. A korabeli dokumentumokból kiderül, hogy a falu és a hatalom világa között egyensúlyozva hogyan próbál a hatalom hű szolgájaként és a helyiek érdekképviselőjeként működni (Oláh 1998b, 2008: 311–328). A néptanácsok gyakorlati működésének lényege az volt, hogy cselekvően vegyenek részt a társadalom átalakításának hatalmi programjában, a központból érkező parancsokat hajtsák végre. A korabeli dokumentumok tanúsága alapján elmondható azonban, hogy a helyi vezetők igyekeztek megfelelni a felsőbb elvárásoknak, de sok esetben megpróbálták a sürgető, arrogáns hangnemű rajoni követeléseket hátrítani. Emellett az elégedetlenkedő helyi társadalom panaszait is közvetítették a felsőbb szintek felé, sőt szelíd formában és korlátozott számban még lokális érdekképviselő is előfordult. De a helyi vezetők idővel rá kellett jöjjenek, hogy az állam érdekei előnyt élveznek a lokális vagy egyéni érdekekkel szemben, és fokozatosan leépült a helyi hatalomnak az amúgy is gyenge érdekképviselői tevékenysége, ami annak is tudható be, hogy sok esetben a néptanácsok elnökei más településekről delegált, a lokális közösség számára idegen személyek voltak. Jól példázza ezt a leépülést az is, hogy az 1950-es évek végén már nyoma sincs a helyi társadalom érdekeit felvállaló gesztusoknak. „Annál gyakoribb a hatalom helytartóinak a felettesektől átvett cinizmusa. A hatalom érdekeinek megfelelően átszocializálódott helyi vezetés olyan új magatartásmódokat, orientációs mintákat internalizált, amelyek eltértek a helyi társadalmakban létező értékektől. A hivatalosan intencionált értékek szemben álltak a falu tradicionális értékrendjével. Ez a szembenállás számos területen megnyilvánult: a termelési folyamat erőszakos centralizálásában, a redisztribúció hatalmi kisajátításában, az új fogyasztási szokások propagálásában, a tradicionális kommunikatív struktúrák bomlasztásában (pl. a vallási hagyománnyal szembeni ellenséges viszonyulásban).” (Oláh 1998a: 97–98.) A kommunista hatalom intézményes berendezkedése előtt a hatalom legitimitásának egyik forrása a létező, rögzült rend sértetlen fenntartása és a rend újratermelésének feltételrendszerét biztosító hatalmi felügyelet volt, a mindennapi élet autonómiáját a külső hatalmi szféra ekkor még érintetlenül hagyta. A kommunisták azonban az életgyakorlat legkülönbözőbb szféráiba furakodtak be, a személyes döntési hatásköröket erőszakos korlátozták, azt irányítani kívánták. „A szociális integrációt az új értékek szerint megvalósítani készülő hatalom a kialakult integrációs sémák lebontásával, érvénytelenítésével kezdte (pl. a társadalmi státuszok hierarchiájának átrendezése, az erőforrások használatának ideológiai szempontok szerinti szabályozása).” (Oláh 1998a: 98.)

Szabó Árpád Töhötöm megállapítja, hogy a kollektivizálás időszakában meghatározóak voltak azok a mozzanatok, amelyek keretében a lenti világok tagjai (jelen esetben a kollektivizálandó parasztság) „egy általuk ismert morális rendszerhez és a társadalmi, gazdasági optimumhoz igazodva szervezték meg életüket vagy a szembeszegülés egyetlen módját, a hétköznapi ellenállást. [...] A lopás, a teljesítmény-visszatartás, a hamis adatok szolgáltatása, a halogatás, a hártás stb. mind olyan technikák voltak a parasztok kezében, amelyekkel a saját maguk és közössé-

gük integritását védhették.” (Szabó Á. T. 2009: 244.) Amennyiben a hatalom nem lépi át annak a morális rendnek a határait, amelyeket a parasztok szabnak meg, ismernek és tartják magukat, akkor a konfliktus elkerülhető (Gagyí 2005: 45–51, Szabó Á. T. 2006: 200). A falu szocialista átalakítása elvezetett a tulajdonhoz való viszony megváltozásához is, olyan jelenségek váltak általánossá, mint a lopás,⁴ az eladósodás vagy az elszegényedés. A parasztság mentalitása is megváltozott, és fokozatosan eltávolodtak a hagyományos értékektől (Fürtös–Bârlea 2009: 13). Itt kell megemlíteni, hogy a termelészövetkezetekből való lopás az ellenállás egyik formája lett, pozitív felhangot kapott, ugyanis arra úgy tekintettek, hogy az államtól lopni nem bűn, hiszen az kisajátította azt, ami amúgy is az embereké volt. Tehát egyfajta visszavételről van ez esetben szó.

A jobbágytelki földrajzi környezethez hasonló történeti Máramaros nagy részén ugyancsak nem létesültek kollektívek, ami többnyire a terméketlen földeknek és a parasztok ellenállásának tudható be. A Nagybányai Regionális Pártbizottság 1962 áprilisában készült jelentésében Máramarossziget és Visó rajonok esetében nem említették a hegyvidéki övezeteket, hogy a kollektivizálási folyamatot ne kompromittálják. Így a jelentésekben közel 100%-os volt a kollektivizált földek aránya. A termelészövetkezeti munkától szabadulni kívánók inkább bányászati és ipari munkákra, illetve mezőgazdasági idénymunkára szerződtek más régiókban, és az így kialakult munkaerőhiány a megalakult kollektívek életképtenségéhez vezetett, az 1980-as években a szövetkezetekben már csak a nők és az idősek dolgoztak, a termést pedig a hadsereg, a középiskolások és egyetemi hallgatók segítségével kellett begyűjteni (Fürtös–Bârlea 2009: 10–13). A már hegyvidéki területnek számító Gyimesben, a többi hegyvidéki faluhoz hasonlóan a mezőgazdaság szocialista átalakítása csak részlegesen történt meg. Azonban a termelészövetkezetek szervezésére azért itt is történtek kísérletek. A részleges átalakítás tulajdonképpen az erdők állami kézbe kerülését, a legelők közös birtokba szervezését, a szántók és kaszálók magántulajdonban maradását jelentette (Babai–Molnár–Molnár 2014: 29–31).

Itt kell megjegyezni, hogy a kollektivizálás ideje alatt több közigazgatási átszervezés is volt, az azokhoz való alkalmazkodás nem csak a parasztságnak, hanem olykor még a helyi hivatalosságoknak is gondot okozott. Az 1950 szeptemberében történt közigazgatási átszervezés keretében megszüntették a megyéket és a járásokat, helyettük létrejöttek a rajonok és a tartományok. Több falunak megszűnt az önálló községi státusza, és egy-egy községközpontnak rendelődtek alá. Megalakult Székelyföld területén a Sztálin (később: Brassó) és a Maros tartomány. Utóbbi hat rajonból és Marosvásárhely tartományi alárendeltségű városból állt, összesen 418 település tartozott hozzá. Sztálin (Brassó) tartomány túlnyomórészt magyarok lakta rajonokból állt, amely alól csak Sztálin rajon, a Sztálinváros (Brassó) körüli falvakkal képezett kivételt. Szovjet nyomásra 1952 szeptemberében újabb közigazgatási átszervezéssel létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt (MAT). Területcserékkel a tartomány többszoros magyar jellege is megerősödött, de a Felső-Maros völgyében lévő

4 A kollektivizált falvakbeli lopásról lásd bővebben: Gagyi 2018.

21, túlnyomórészt románok által lakott településből létrehozták Hévíz rajont. A tartomány így 9 rajonból és Marosvásárhely városból állt, és 501 települést számlált. 1956 januárjában a MAT-on belül létrehozták Székelykeresztúr rajont, illetve az így tíz rajonnal (és Marosvásárhely várossal) rendelkező MAT-ban már 518 települést tartottak számon. Ezekon kívül 184 tanyát faluvá minősítettek. Az 1960. decemberi 27-i közigazgatási átrendezéssel megalakították a Maros-Magyar Autonóm Tartományra (MMAT). Ennek többszoros magyar jellegét azonban megszüntették azzal, hogy két, túlnyomórészt magyar lakosságú rajont Brassó tartományhoz csatoltak, illetve két román többségű rajont pedig a MMAT-hoz. Belső változtatásként Erdőszentgyörgy és Székelykeresztúr rajonokat felosztása ment végbe, így nyolc rajon (és Marosvásárhely város) alkotta a tartományt 840 településsel. A levéltári adatok szerint az 1950–1952-es időszakban a tartomány összöldterülete 817 000–931 000 hektár körül volt, 1956–1961 között pedig 1 263 000–1 350 000 körül. A tartomány mezőgazdasági területe az 1956–1961 közötti időszakban 690 000–704 000 körül volt, ami Ludas és Dicsőszentmárton rajonok átsatolásával növekedett. Az 1950–1952 közötti időszakban a szántóterület 289 000–300 000 hektár körül, a gyümölcsösök 4000–4100 körül voltak a források alapján. 1956-ban a levéltári és kiadványi adatok szerint 308 000 hektár szántó, 188 000 hektár kaszáló, 201 000 hektár legelő, 530 000–532 000 hektár erdő és 5941 hektár körül volt a gyümölcsösök és szőlősök területe (László 2017: 92–94).

A kollektivizálás alatt kezdetét vette a gazdaság komplex gépesítése, az igavonó állatokat (és sok helyen az emberi munkaerőt) traktorokkal, kombájnokkal, traktorokkal váltották fel. Országszerte gép- és traktorállmások (SMT) jöttek létre, hogy ésszerűen használják a gépparkot (Csucsujá–Báthory–Máthé–Nagy 2011: 120–123).

Látható, hogy a kollektivizálás többről szólt, mint csupán a gabona és egyéb termények megszerzése: az államépítés (a hatalom) építésének egyik meghatározó eszköze is volt (Viola 2014: 50). Horváth Sándor megállapítja, hogy kollektivizálás után a parasztokból bérmunkások lettek, akik már az állammal álltak jogviszonyban, és gazdasági, társadalmi önállóságukat már elveszítették. A kommunista utópia célkitűzéseinek megfelelően a kollektivizálás a társadalom egészének szerkezetét változtatta meg, és bár a sztálinizáció része volt, több országban (így Romániában is) többnyire Sztálin halála után valósították meg azt (Horváth S. 2015: 20).

A romániai falu-város migráció kapcsán Gagyí József megjegyzi, hogy két világháború közötti jellemzőkkel ellentétben, 1948 után egyértelműen a faluról városra való elvándorlás a domináns. Az 1966-os népszámlálás időpontjában a lakosság 32,7%-a már nem ott élt, ahol született, és a városi lakosság 59%-át a beköltözők alkották. Ekkor már a férfiak és a nők körében egyaránt nagyobb volt a faluról városra, mint a faluról falura költözők aránya. Nagyobb vonzerővel rendelkeztek a nagyvárosok, itt volt a legnagyobb arányú a gyarapodás, ami a természetes szaporulat mellett a beköltözésnek volt köszönhető (a városi gyarapodás 38,6%-a a nagyvárosokban zajlott le). A nagyvárosokba a kisvárosokból és a falvakból egyaránt érkeznek migránsok, és a város nagyságával arányosan nőtt annak vonzáskörzete is

(Gagyí 2009: 151). Az 1960 és 1966 közötti városi migrációról elmondható, hogy a városok lakosságának egyötöde (20,3%) ebben az időszakban költözött be, és három olyan város volt, amelynek a lakosságában 50%-nál volt nagyobb a beköltözöttek aránya, illetve 27, amelynek a lakosságában a beköltözöttek aránya 30–50% között mozgott.⁵ Az 1968-as területi-adminisztratív átszervezés előtt világosan kirajzolható a kibocsátó és a befogadó vidékek (növekedési pólusok). Ilyen kibocsátó Erdélyben Szilágy, Fehér, Hargita, Kovászna, Beszterce-Naszód és Maros megye, az elvándorlás iránya pedig Kolozsvár, Szeben, Brassó, Hunyad voltak (Gagyí 2009: 152). Természetesen a legnagyobb befogadó Bukarest volt, de vidéken is voltak vonzó célpontok. Románia szén- és acéltermelésének akkori központja, a Zsil-völgyét is magába foglaló Hunyad megyében 1966-ra a városi lakosság aránya 59% lett. A bevándorlók 35,5%-a Erdélyből, 22%-a Olténiából, 15,9%-a Moldvából érkezett. Egy másik fontos migrációs célpont volt Brassó és környéke (Szecseleváros, Feketehalom, Zernyest, Barcarozsnyó, Fogaras, Viktóriaváros, Predeal). 1966-ban a megye aktív lakosságának 63,5%-a dolgozott az iparban, és Brassóban a beköltözöttek aránya 71,2% volt. Ebben az esetben is erdélyi magyarok jöttek a legtöbben (37,9%), főleg Kovászna, Hargita és Maros megyékből, de a Munténiából és Moldvából érkezettek aránya együttesen nagyobb volt (Munténia 23,5%, Moldva 15,6%), mint az erdélyieké (Gagyí 2009: 152–153).

A megyésítés után némileg változtak az irányok és az elvándorlás ritmusa, de továbbra is a kis települések voltak a kibocsátók (1968-ban a migránsok 61,7%-a, 1973-ban 67,3%-a származott ilyen falvakból). Az 1977-es népszámlálás adatait vizsgálva megállapítható, hogy Erdélyben 16 megyéből 7-ben pozitív volt a vándorlási arány. Szilágy és Fehér megyék voltak továbbra is a legnagyobb kibocsátók. Kis mértékben ugyan, de Maros, Hargita és Kovászna megyékből is elvándoroltak. A legnagyobb befogadók pedig Brassó (+44,5%), Temes (+35%) és Hunyad (+28,85%) megyék voltak. Az 1960–1970-es évek fordulóján, majd még két évtizedig az újonnan alakult megyék közötti lakosság-újraelosztásnak lehetünk tanúi: 13 megye és a főváros a vándorlás nyertese. A felgyorsult migráció összefüggésben állt az iparosítás és az urbanizáció ütemével, és ez a folyamat 1980-as évek közepéig, majd nem a rendszerváltásig tartott (Gagyí 2009: 153). 1973-ban, a belső migráció kommunizmus alatti csúcsosodásakor 375 000 személy vándorolt el országon belül. Ez a folyamat 1989-ig lassú csökkenésnek indult (Horváth I. 2016: 43–44).

A kollektivizálással párhuzamosan zajló erőteljes iparosításhoz (Tismăneanu ed. 2006: 414–423) munkaerő is kellett, melyet elsősorban az ipari központok közelében levő falvakból verbuváltak. Így a kutatási területen található Székelyhodosról, Ehedről és Iszlórról (illetve elenyésző számban Jobbágytelkéről is) többen városi munkára szegődtek. Háromszéki példákat hozva Pozsony Ferenc is hasonló

5 Ennél nagyobb arányt mutat Balánbánya, ahol a lakók 80%-a máshonnan költözött be, 70,7% pedig 1960 és 1966 között. Vajdahunyad esetében a beköltözött lakosság a teljes létszám 79,1%-a, az 1960–1966 között beköltözöttek aránya pedig 42,4% volt. A Vajdahunyadon letelepedők minden irányból, minden távolságról érkeztek, többnyire Hunyad megyéből, de 50–250 km-es körzetből is (Gagyí 2009: 151–152).

folyamatokról számol be. Azokban a falvakban is erős elvándorlás és mezőgazdasági munka hátrahagyása volt jellemző (Pozsony 2008, 2011).

Az egyik legjelentősebb székelyföldi célpont a Marosvásárhely volt, amelynek 1956-ban 65455 fős lakossága növekedésnek indult (Lakatos 2017: 31–32). Kolozsvárhoz képest Marosvásárhely iparosítása és urbanizációja másképp zajlott le, ugyanis itt sokkal nagyobbak voltak a háborús pusztítások, mint a kincses városban. A háború után kivonuló németek szabotázsakciói is sújtották a város ipari termelését, amellyel szemben a helyi munkásság nem tudott időben megszerveződni. Miközben Kolozsváron 1948-ban már a gázt vezették be, Marosvásárhelyen még javában zajlott az újjáépítés, rehabilitálták az útburkolatot, helyreállították az elpusztított vízművet és a villanytelepet. 1948-ban megkezdődött a marosvásárhelyi gyárak államosítása, melyet az 1950-es években a kisebb műhelyeket is kisajátította az állam. A Magyar Autonóm Tartomány fővárosaként a város ipari kapacitása az 1950-es évek elején jelentősen megnőtt, és ekkor a beköltözött munkaerő nagy része még Székelyföldről származott. Az 1960-as évekre az iparosítás évi üteme 19-20%-os lett, ami jóval meghaladta az országos átlagot.⁶ Ez a (főleg a Kárpátokon túli megyékből érkező) románság számbeli növekedésében is megnyilvánult. Létszámuk 1966–1989 között megháromszorozódott, a magyarság számának növekedésére inkább a természetes szaporulat volt jellemző, de az otthoni munkalehetőség hiánya miatt a Mezőségről, a Nyárad-, Maros- és Küküllő mentéről is érkeztek magyarok (Lakatos 2017: 47–48, Costea 2004). A növekvő népesség számára új lakásokra volt szükség, ezért az 1960-as évekkel kezdődően nagy lakótelepek építéséhez fogtak Marosvásárhelyen is. 19 év alatt összesen 71 000 lakás került átadásra (Lakatos 2017: 50).

Ahogy Gagyi József is írja, a hatalom képes volt arra, hogy „mobilizálja a lakosság egy részét, letelepítse a városokban, megteremtse a lakás és munka feltételeit –, de ezután magára hagyta ezeket a tömegeket. Családok százezrei ezeken az új helyszíneken nem alakultak át városiakká, hanem megmaradtak falusiaknak abban az értelemben, hogy nem integrálódtak a városi társadalomba és kultúrába, a városi teret, a városi életmód nyújtotta alkalmakat a falusi szociális kapcsolatháló mentén, falusi viselkedési modellek adaptálásával élték meg.” (Gagyi 2009: 216.) A rendszerváltás utáni gazdasági változások, a nagy ipari vállalatok tönkremenése után ezek a városban élő falusiak egy része haza (vagy más falvakba) költözött, a 20. század végén lezajlott nagy társadalmi-gazdasági átalakulás pedig a dekollektivizáció, a visszapasztosodás és a demodernizáció jegyében zajlott (Pozsony 2000: 740, Jakab–Vajda 2019: 7, Vajda 2019: 17). Az 1990-es években az agrárszektor sok helyen (így Romániában is) elveszítette a korábban élvezett biztonságát, mert a mezőgazdasági piac bizonytalanságára a közeli városok munkalehetőségeinek megszűnése is hatással volt (Hann–Sárkány 2003: 139).

6 Az erőteljes iparosítást jól mutatja az 1950 és 1989 között az iparban alkalmazottak számának alakulása: míg 1950-ben a teljes foglalkoztatottak 12%-a, addig 1960-ra 15,1%-a, 1970-re pedig 23%-a dolgozott az iparban. 1989-re ez elérte a 38,1%-ot. Az ipari vállalatok száma 1960 és 1989 között 1658-ról 2102-re nőtt. (Tismăneanu ed. 2006: 416–418.)

A magyarországi kollektivizálás kapcsán jegyzi meg Lovas Kiss Antal, hogy az 1950-es évektől kezdve a jövedelem-elvonási rendszer, az új gazdaságirányítási és pénzügyi gyakorlat mind hozzájárultak a paraszti népesség elvándorlásához. A mezőgazdaságból távozók a falvak demográfiai struktúráját is átrendezték. Az állandósult elvándorlás a népesség tartós fogyásához vezetett, illetve az elvándorlás szelektív jellegéből adódóan a korstruktúra és a képzettségi színvonal is romlani kezdett a vidéki településeken (Lovas Kiss 2006: 38). Mindezek természetesen a romániai kollektivizálás kapcsán is megfigyelhetők.

Albert Ferenc *Falu és modernizáció* című tanulmányában megállapítja, hogy az erőszakolt kollektivizálás és iparosítás páros folyamata alapjaiban rendítette meg a falut. Vidékről milliók keltek útra, mert egyfelől kivaszította őket a falu, ahol tömegesen fölöslegessé váltak a nagyüzemi, gépesített mezőgazdaság számára, más munka meg nem akadt. Másfelől ezt a zömében fiatalokból álló tömeget vonzotta a város, a kiépülő ipar, illetve a magasabb és biztos kereset, a szakmai érvényesülés és egyéni boldogulás ígérete. Ekkor a falu legjobbjai, a rátermettek és tehetségesek távoztak, utánuk pedig a gyorsan előregedő falu maradt. „A mennyiségi, demográfiai vonatkozásokon túl a faluközösségek vesztesége nagymértékben emberi, forrása pedig a tulajdon mély erkölcsi válsága. Az úgynevezett szocialista közösségi (szövetkezeti vagy állami) tulajdon bevezetése által az elidegenült, mindenkié – tehát senkié lett tulajdon fölött egy szűk vezető réteg rendelkezett, és lényegében közpréda tárgyává vált. A tulajdon tisztelete úgyszólván pillanatok alatt szertefoszlott, évszázadokon át kialakult és rögzült értékek és magatartásformák mentek feledésbe, a falu erkölcsi tartópillérei omlottak össze.

A falu erkölcsi szétesésének lényeges feltétele volt az egyház félreállításának és az iskola szigorú alárendelése a párt, az állam, a közigazgatás helyi és felsőbb szerveinek. A kollektivizáláshoz képest »egyszerű« feladatot a hatalom példás gyorsasággal oldotta meg, amivel a falu gazdasági, demográfiai, emberi, erkölcsi leépülése történelmi tényé vált.

Az 1989-es hatalmváltás után a falu (és az egész társadalom) mély erkölcsi válsága különös módon nyilvánult meg. A hirtelen beállt tekintélyi, törvénykezési vákuum, a tranzíciós folyamatok kuszasága, a kórosan túlméretezett bürokrácia dzsungelviszonyai fölöttébb kedvező táptalajt jelentettek a falu egészét sújtó bizonytalanság, kilátástalanság fokozására.” (Albert 2000: 167.) Fontos megjegyezni, hogy a kommunizmus és a szocializmus is egy útja a 20. századi modernizációnak. A modernizáció kelet-európai és nyugati formái egyaránt sokkal látványosabban mutatkoztak meg a falvakban, mivel azok a második világháborút megelőző időszakban jelentős lemaradásban voltak a nagyobb városokhoz képest. A keleti blokk országaiban és a kapitalista államokban az 1950-es évektől az infrastruktúra és a különböző szolgáltatások fokozatosan kiépültek vidéken. A gazdasági fejlődés és átalakulás, az erőteljes piacgazdasági politika és a modernitás a korábban mélyen beágyazódott falusi szokásvilágot, a hagyományokat és az egységet felbontotta. Sok esetben nemcsak a munkanélküli, szegény rétegek hagyták el a falvakat, hanem azok is, akiknek biztosított volt megélhetése, mivel a városi környezet a könnyebb

élet és jövedelemszerzés mellett nagyobb kulturális színvonalat és lehetőségeket kínált. Míg a kelet-európai országokban a kollektivizálás, a mezőgazdaság szocialista átalakítása gyorsította fel ezt a folyamatot, addig Európa szabad államaiban a kapitalista gazdasági fejlődés során jutott el sok falu az előregedésig, a gazdasági és kulturális leépülésig (Kovách 2003).

A romániai kollektivizálás néprajzi és antropológiai kutatása

A romániai kollektivizálás kutatásából az erdélyi magyar néprajzkutatás is kivette részét, azonban ennek a korszaknak az ilyen jellegű feltárása még további kutatásokat kíván. Fontos megjegyezni, hogy a romániai kollektivizálásról csak az 1989-es rendszerváltás után születtek olyan szakmai értekezések, amelyek azt a hagyományos paraszti társadalmat felszámoló, a parasztok többsége által ellenzett mozgalomként mutatják be. Így az alábbiakban bemutatott munkák nem minden esetben kapcsolódnak közvetlenül a jobbágytelki esethez, ilyen értelemben azok eredményeinek, tanulságainak jelen kutatásra való vonatkoztatása nem feltétlenül indokolt. Ennek szellemében ennek a kutatástörténeti fejezetnek elsősorban összegző és iránymutató szerepe van. A releváns munkákat kronologikus sorrendben mutatom be, ugyanis a kérdéskör vizsgálata (érthető történelmi okokból) csak fokozatosan bontakozott ki és csak napjainkra vált az említett tudományokban is szélesebb körben elterjedté. Természetesen nem szándékom összemosni az elmúlt politikai rendszer idején a korszak ideológiája által kordában tartott vagy éppen befolyásolt írásokat a 1989-es változások utáni, egyre nagyobb kutatói szabadsággal elvégzett kutatásokkal. Ugyanígy az akadémiai szintű tanulmányok és az egyetemi hallgatók által elvégzett, az előbbi szintjétől messze elmaradó (de sok esetben értékes adatokban bővelkedő) dolgozatai közé sem kívánok egyenlőségjelet tenni. Ezek felsorolása, ismertetése során az a cél vezényelt, hogy minél átfogóbb képet adjak a kérdéskört érintő eddig lezajlott kutatásáról és a kitermelődő és elérhető eredményekről.

Lövétei Lázár Lászlónak Oláh Sándorral készített interjújából kiderül, hogy a kollektivizálás korszakára a korabeli erdélyi magyar irodalom is reflektált, és néhány kivételtől eltekintve ezekben a művekben valóságot a szocialista realista irodalmi kánon mentén ábrázolták. Ez azt jelentette, hogy az írók, művészek feladata a hatalmi propagandában hangoztatott, jórészt fiktív valóság terjesztése, a politikai célkitűzések segítése volt. A szocialista realizmus legfőbb követelménye a valóság forradalmi fejlődésében való ábrázolása, melynek párosulnia kellett a dolgozók eszmei átformálásának és szocialista szellemű nevelésének feladatával. Ezeknek alapja pedig a kommunista párt iránti önzetlen odaadás, a hazaszeretet kellett legyen, és az íróknak harcba kellett szállniuk az emberek tudatában még élő „kapitalista csökevények” ellen (Lövétei Lázár 2017: 133–134). 1945-től a kommunista hatalom tudatosan és nyíltan a romániai társadalom erőszakos homogenizálására törekedett, tehát nem állt érdekében a korabeli társadalom valóság-hű és szakzerű vizsgálata. Ez voltaképpen azt eredményezte, hogy a kutatók többsége a múlt eseményeinek vizsgálatával kívánta bemutatni és értelmezni a jelen társadalmi folyamatait. Az 1968 utáni ideológiai enyhülés hatására több szociológiai intézetet újraalapítottak a

romániai egyetemeken. Ezek az intézetek korszerű jelenkutatásokat kezdeményeztek (Pozsony 2014: 47–48). Az Imreh István szerkesztette *Változó valóság* című kötet szociográfiai tanulmányai elsősorban a kollektivizálás utáni társadalmi, demográfiai folyamatokat mutatták be (Imreh szerk. 1979). Hasonló tematikájú munkák születtek a *Korunk* folyóirat társadalomnéprajzi körében is. 1984-ben Egyed Péter szerkesztette a *Változó valóság. Városkutatás* című kötetet, melyben az kollektivizálást követő migrációs folyamatok demográfiai, társadalmi és kulturális hatásait városi terepen végzett alapkutatások segítségével elemezték (Pozsony 2014: 48–49, Egyed szerk. 1984). Az 1970-es években Nagy Olga által kezdeményezett havadi társadalomnéprajzi vizsgálatok arra keresték a választ, hogy az erőszakos kollektivizálásnak milyen alapvető társadalmi, gazdasági hatásai voltak a marosszéki településen. (Ezen kutatások eredményei csak megkésve, a rendszerváltás után jelenhettek meg.) A komplex falukutatói munkák mellett szépirodalmi szöveggént több paraszti visszaemlékezés is megjelent, ezek a falusi emberek életét, a helyi társadalmak 20. századi mindennapjait, életstratégiáit és átalakulását szubjektív módon ábrázolták. 1978 után fiatal bölcész tanárok megalapították a csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportot, és munkáikban a székelyföldi társadalom 20. század végi átalakulását, korabeli problémákat vették górcső alá (Pozsony 2014: 50–52).

A rendszerváltást követően a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja a szocialista korszak erőszakos, társadalmat átalakító intézkedéseit és ünnepkultúráját kutatta, de az újonnan kialakuló társadalmi, gazdasági, kulturális és mentális változások értelmezését is felvállalta. Az 1989-es változások után újra kiépülő rendszeres néprajzi és szociológiai oktatásnak, intézményrendszernek köszönhetően jelentős társadalomnéprajzi és antropológiai kutatások zajlottak. Molnár István 1991-es tanulmányában az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszerei a 18. századtól a kollektivizálásig terjedően mutatta be. A kollektivizálásról szóló rész azonban igencsak rövid a leírásban, ami valószínűleg annak tudható be, hogy a romániai mezőgazdaság szocialista átalakításának kutatása még gyerekcipőben járt abban az időszakban (Molnár 1991). 1992-ben jelent meg Balázs Lajos írása, amelyben 1987–1989 között készült, a kollektivizálásra emlékező csíkszentdomokosi interjúkat közöl (Balázs 1992). Magyarai Etelka 1996-os tanulmányában két bánáti magyar telepes falu, Bodó és Újszentes átalakulását vizsgálta meg a romániai kollektivizálástól a föld újonnan birtokbavételéig (Magyarai 1996).

A 20–21. századok fordulóján, Orbán Balázshoz hasonlóan Sepsiszéki Nagy Balázs is bejárta a Székelyföld falvait és mezővárosait, dokumentálva a térség rendszerváltás utáni kultúráját, társadalmát és örökségét, de a 1945–1989 közötti korszak fontosabb, meghatározó eseményeit (köztük a kulákosítás és a kollektivizálás) és azoknak következményeit is figyelemmel kísérte. 2000-ben Balogh László a *Történelem a homlokráncban – Gidófalva, 1950* című könyvében az 1950 szeptemberében lezajlott gidófalvi kollektívellenes lázadásról ír. A kollektivizálást ellenzők elhurcolását a helyiek megpróbálták megakadályozni, azonban a hatalom erőszakos fellépésének több sebesültje és halálos áldozata is lett (Balogh 2000). A 2000-ben

kiadott, az 1970-es évekbeli havadi kutatás eredményeit publikáló kötetet (Nagy szerk. 2000) 2002-ben egy újabb követte, melyben Gegesi László, Nagy Ödön és Székely Ferenc dokumentálták a falu gazdálkodásának, életmódjának és lokális társadalmának az erőszakos kollektivizálás utáni átalakulását (Gegesi–Nagy–Székely 2002). A rendszerváltást követően fokozatosan kutathatóvá váltak különböző levéltári anyagok, amelyek a kitelepítések, kulákosítások, kollektivizálás stb. jobb megismeréséhez segítették hozzá a kutatókat (Pozsony 2014: 52–66). 2003-ban Benkő Levente *Minden, ami egyszer volt. Maksza 1950 szeptember és utána* című tanulmányában a maksai kollektivizálás, halálos áldozatokat is követelő eseményeit írta le (Benkő 2003). 2004-ben jelent meg Bodó Julianna „*Így kollektivizáltak minket...*” *Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről* című munkája, melyben a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Intézetének kutatója Csíkménaság és Korond kollektivizálását elemzi (Bodó 2004). Gagyi József 2005-ben *Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban* címmel írt tanulmányt a kiépülő kommunista rendszer helyi képviselőiről, akik a kollektivizálás lokális szervezőinek számítottak (Gagyi 2005). 2004-ben *A krízis éve a Székelyföldön* című könyvében egy az 1949-es év kapcsán mutatja be a székelyföldi falusi társadalom reakcióit a kialakuló politikai krízishelyzetre, a kommunista diktatúra kiépülésére és megszilárdulására (Gagyi 2004). 2005-ben Kápolnási Zsolt írt a székelybetlenfalvi kollektivizálás eseményeiről (Kápolnási 2005). 2006-ban *Társadalomszerkezeti, életmódbeli változások Csíkfalva községben (1945–1989)* címmel felvázolja a címben szereplő település szocializmusbeli éveit, és benne a kollektívet érintő kérdéseket is (Gagyi 2006a). Ugyanabban az évben jelent meg *A szocializmus győzelme falun... A kollektivizálás vége a Székelyföldön – meg ami közvetlenül utána következett* című tanulmánya, melyben a jelzett régióban vizsgálta a folyamat utolsó éveit (Gagyi 2006b). A szerző 2007-ben adta ki a *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei* című kötetét, melyben a kollektivizálást is érintve az 1989 utáni „földéhség” jelenségére világít rá kisbaconi, csikdelnei és máréfalvi példák által (Gagyi 2007). 2008-ban László Márton szerkesztésében került közreadásra egy magyarhermányi gazdálkodó írása, melyben a falu kollektivizálási kísérletét, a korabeli állapotokat mutatja be 1944 és 1964 között (Máthé 2008). A *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)* című kötetet a közreadó tanulmányai, és az állambiztonsági levéltárakban fellelt dokumentumok elemzése egészíti ki. Oláh Sándor a *Csendes csatatér* című kötetében a két Homoród mentén mutatta be a kollektivizálást, illetve a parasztok túlélési stratégiáit (Oláh 2001). A *Falusi láttelepek (1991–2003)* című kötetben a rendszerváltás utáni állapotokat mérte fel ugyanazon a terepen (Oláh 2004). 2008-ban jelent meg továbbá a *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989* című tanulmánykötet, melyben kitér arra is, hogy a bukaresti román kommunista hatalom 1945 után milyen változtatásokat vitt véghez Székelyföld társadalmában (pl. erőszakos kollektivizálás) (Oláh 2008).

Szabó Árpád Töhötöm *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben* című kötetében külön fejezetet szentel a Kis-

Küküllő menti Bonyha kapcsán a szocializmus korának, és párhuzamot von az egykori grófi birtok és a kollektív gazdaság mint „új nagybirtok” között (Szabó Á. T. 2013: 76–83).

Fekete Deák Ildikó 2016-os „*Rejtett ellenállás.*” *A kollektivizálás Székelyföldön lezajlott folyamatáról* című tanulmányában (mely egy évvel később angolul is megjelent – Fekete Deák 2017) a csíkszépvízi kollektivizálást mutatja be és elemzi a helyiekkel végzett életútinterjúk felhasználásával (Fekete Deák 2016).

A kollektivizálás korának árnyaltabb megismeréséhez segíthetnek hozzá azok, a Kriza János Néprajzi Társaság kéziratgyűjteményében található, a kolozsvári egyetemi hallgatók és kutatók által jegyzett dolgozatok, gyűjtések és kéziratok is, amelyek érintik a kollektivizálás témakörét (Nagy 2015c). Ezen dolgozatok kapcsán azonban megjegyzendő, hogy többségük az kolozsvári néprajzi tanszék narratológiai kurzusához készült, és az adott korszak megkonstruálása a jelenből, az emlékezés útján történik. Balácsi Dénes írása a Homoród menti szövetkezeti mozgalmat mutatja be.⁷ Kardalus János a rendszerváltás utáni eseményeket taglalja, összegzi a székely falvak kollektivizálását, mely ellentétben állt a faluközösségek értékrendjével, melyet megbontott, átalakított.⁸ Páczkán Éva írásában egy női életpályát elemez, melynek kapcsán szó esik az adatközlő lakhelyének, a Szatmár megyei Esztrónak kollektivizálásáról is. Ezt a bemutatott személy visszaemlékezéseiben viszonylag pozitívan írja le.⁹ A hóstáti földészcsaládból származó Diószegi Anna a kolozsvári földművelők kollektivizálásáról is szót ejt visszaemlékezéseiben.¹⁰ Szabó Márton Szék gazdasági életét mutatja be, és a széki kollektivizálásról, illetve annak hatásairól (elvándorlás, elszegényedés, alternatív gazdasági stratégiák stb.) is ír.¹¹ Papp Éva dolgozatában a beszélés néprajza felől közelíti meg a szilágyzoványi kulákosítás történetét.¹² Ugyanő jegyez egy másik dolgozatot is, melyben az említett település kulákrendszerének intézményesülését, illetve az érintett személyek sorsát társadalomnéprajzi szemzőgből vizsgálja.¹³ Hasonló témát dolgozott fel Sántha Virág, aki egy érszőlősi lokális mítoszt ismertet, melynek egy, a kollektív szervezésekor meggyilkolt gazda áll a középpontjában.¹⁴ Török Annamária a kolozsvári hóstátiak körében végzett kutatását ismertetve kitér a kvótarendszerre, a kollektív gazdaságba való belépési kényszerre, a kollektívben és a megmaradt földeken (háztáji) való munkára, illetve a korabeli eseményekről való emlékezés módjára és alkalmaira.¹⁵ István Lajos Korond gazdasági életéről írt, és ebben helyet kapott egy történeti rész is, melyben a

7 KJNT Adattára 22.: *Szövetkezeti mozgalom a két Homoród mentén a századfordulótól – a kollektivizálás megkezdéséig.*

8 KJNT Adattára 61.: *A hagyományos székely falu visszarendeződésének kezdete.*

9 KJNT Adattára 142.: *Egy életpálya elemzése.*

10 KJNT Adattára 143.: *Napló. Életem története.* (A szerző írása nyomtatásban is megjelent: Diószegi 2002.)

11 KJNT Adattára 184.: *Adalékok Szék község néprajzához.*

12 KJNT Adattára 626.: *Közösségi lét – individuális lét a kulákrendszer kontextusában.*

13 KJNT Adattára 760.: *A kulákrendszer intézményesülése Szilágyzoványon – sorstörténetek.*

14 KJNT Adattára 651.: *Kollektivizálással szembeszegülő személy mítosza.*

15 KJNT Adattára 838.: *A földművelés megreformálásának mítosza.*

mezőgazdasági társulás, majd a termelészövetkezet megalakulását is bemutatja. A földek rossz minőségére hivatkozva itt is igyekeztek a helyiek elkerülni a kollektivizálást, azonban mégis megalakult a termelészövetkezet.¹⁶ A csíkcsicsói kollektivizálás lezajlását mutatja be Kelemen Zsuzsa az adatközlők visszaemlékezéseire támaszkodva. Ebből a hátrányba kerülő földművesek mellett az átalakulás haszonélvezőinek, az önként és elsők között beállóknak szempontját, sikertörténetét is megismerhetjük.¹⁷ A szerző egy másik kutatásában a kollektivizálást mint társadalmi gyakorlatot közelíti meg, melyben a társadalmi kapcsolatok és viszonyok változása megy végbe az említett faluban.¹⁸ Szakdolgozatában pedig részletesen ismerteti a csíkcsicsói kollektivizálást, bemutatva a kulákosítást és a gazdasági társulásokat, illetve a kialakuló ellenállást is részletesen ecseteli. Emellett a női életvitel változásait és korabeli asszonysorsokat, illetve 1962-ben megalakuló kollektív gazdaság első éveit is bemutatja a dolgozat.¹⁹ Lukács Zsuzsanna dolgozatában egy lemhényi élettörténet elemzésén keresztül mutatja be a helyi kollektív megalakításának körülményeit és a termelészövetkezetben való munkát.²⁰ Bodóczy Hajnalka egy személy élettörténetét és azon belül a kollektivizálásra való visszaemlékezéseket vizsgálta, melyekből a bihari Pusztajlak korabeli eseményeiről tudhatunk meg többet. Ebből egy mezőgazdasággal felhagyó és méhészkedéssel foglalkozó személyt ismerhetünk meg, aki történetét sikertörténetként adja elő.²¹ Cs. Gergely Gizella munkájában ismerteti a Székelydálya gazdasági életének történetét, külön fejezetet szentelve falu korábbi gyakorlataitól életidegen mezőgazdasági módszerek erőszakos bevezetésének.²² Ezt a témát járja körül egy következő írása, melyben behatóbban vizsgálta a székelydályai kollektivizálást és a kulákosítást.²³ A tusnádi mezőgazdasági társulás megalakulását és működését mutatja be Ravasz Réka dolgozata, rávilágítva a működés révén kialakuló kapcsolatrendszerre is.²⁴ Bartha Réka-Zsuzsanna dolgozatában a beszélés néprajzának szempontjai szerint tárja elénk a korszakot Küküllőszéplakon. Bemutatásra kerül a falubelieknek az erőszakos átalakításokhoz való viszonyulása is, melyek között pozitív hangneműek is vannak, amelyek a jelennel szembeállítva a rendet, a viszonylagos kiszámíthatóságot társítják a kollektivisták korszakhoz.²⁵ A lokális társadalom viszonyváltozásait mutatja be Tár Erzsébet-Tímea munkája, melynek anyagát Szentmátén gyűjtötte. Ebből kide-

16 KJNT Adattára 272.: *Napjaink gazdálkodási gyakorlata Korondon.*

17 KJNT Adattára 913.: *Átélt élmények és események a kollektivizálásról.*

18 KJNT Adattára 1180.: *Változó valóság. Kollektivizálási gyakorlat.*

19 KJNT Adattára 1652.: *Ellenállási és túlélési stratégiák Csíkcsicsóban 1945–1962 között.*

20 KJNT Adattára 914.: *A történelmi emlékezet narratívuma. A kollektivizmus egy személy történetében.*

21 KJNT Adattára 973.: *Élettörténet. Kollektivizálás.*

22 KJNT Adattára 86.: *Székelydálya hagyományos mezőgazdasági közösségének átalakulása az idők folyamán.*

23 KJNT Adattára 999.: *Kuláksors Székelydályában.*

24 KJNT Adattára 1179.: *A Nádas mezőgazdasági társulás vizsgálata (megalakulásának körülményei, működése).*

25 KJNT Adattára 1271.: *Korlátok nélkül – Korlátozottan. Kollektivizálással kapcsolatos élménytörténetek vizsgálata Küküllőszéplakon.*

rül, hogy a kollektivizálás és az azt követő évtizedekben a falu két szembenálló rétegre oszlott: a hatalom gyakorlóira és haszonélvezőire, valamint a hatalom nélküliekre, és a két csoport közötti viszony lényeges változásokon ment keresztül. A dolgozatból megismerhetjük az ellenállási- és túlélési stratégiákat, illetve a korszak „fényes tegnappá” való magasztosulását is.²⁶ A kollektivizálás ideje alatt Udvarfalván kivégzett kulákosított személy emlékét, a kulákosítás helyi lecsapódását és a kollektivizálás eseményeit mutatja be Nagy Ákos dolgozata.²⁷ Dénes Ida Borson végzett terepmunkájának eredménye az a munka, melyben a közösség valamikori legnagyobb birtokkal rendelkező gazdáinak sorsát ismerteti. A dolgozat bemutatja a korszak eseményeit taglaló, a bukaresti Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában megjelent *Borsi krónika* riportkönyvet, melynek *A borsi vörös csillag* című fejezetében Simon Magda a családot mint kizsákmányoló zsirosparasztokat mutatja be.²⁸ A korszak sajátos írásbeliségét mutatja be Jobb Borbála-Boróka dolgozata. Ebben az 1959-es év termelészövetkezeti jegyzőkönyvét dolgozza fel, és rámutat arra is, hogy a helyi kollektív gazdaság miért nem működhetett a szabályzatnak megfelelően.²⁹ Bíró Rózsa társadalomnéprajzi kutatásából megismerjük a kuláknak nyilvánított család tagjainak kálváriáját és túlélési stratégiáit, és árnyaltabb képet kapunk a korabeli események rugonfalvi lecsapódásáról, hatásairól.³⁰ Hársfalvi Noémi a Mezőpetrin működő társulást és annak társadalmi hatásait mutatja be a kommunizmus ideje alatt és az 1989-es változások után.³¹ Balázs-B. Gyöngyi a választói kollektivizálást és kulákosítást eleveníti fel Kallós Zoltán néprajzkutató és családja történetén keresztül.³² Gál Tünde egy jelenkori hóstáti családot mutat be, és ennek kapcsán kitér a gazdálkodásra, és a kommunista hatalom 1949-es berendezkedése utáni változásokra is.³³ A mérai kollektivizálás lezajlását mutatja be Varga Zoltán munkája. Ebből kiderül, hogy az erőteljes propaganda ellenére Mérában csak a kollektivizálási mozgalom vége felé sikerült megalakítani a termelészövetkezetet. A dolgozatban idézett adatközlők elmondásából kiderül, hogy a kollektívben végzett munkát rosszul fizették, így a gazdák állattartással, illetve a termelészövetkezetből való lopással egészítették ki a jövedelmüket.³⁴ Varga Sándor egy Kolozs megyei faluban végzett gazdálkodással kapcsolatos kutatást, melynek eredményeit munkáiban közölte. A Szálfa álnéven szereplő falu kollektivizálás során átalakuló erőviszonyait és a termelészövetkezet megszűnése utáni gazdasági helyzetet is bemutatja a két dolgozatban.³⁵ Szász Lajos aranyosegerbegyi földműves fénymásolt

26 KJNT Adattára 1675.: *Viszonyváltozások a kollektív gazdaság megalakulásától napjainkig.*

27 KJNT Adattára 1860.: *Lokális mítosz. Nagy László emlékezete Udvarfalván.*

28 KJNT Adattára 1987.: *Egy kulák család emlékezete.*

29 KJNT Adattára 2305.: *A kisbaconi „Május 1” Kollektív Gazdaság 1959-es évi jegyzőkönyve.*

30 KJNT Adattára 2349.: *Kulákfióka. Egy rugonfalvi család életvilág építési gyakorlatai a szocializmusban.*

31 KJNT Adattára 2350.: *A mezőpetri mezőgazdasági társulat.*

32 KJNT Adattára 2494.: *Egy választói kulákcsalád története.*

33 KJNT Adattára 2579.: *Egy hóstáti család életstratégiái, életmódja.*

34 KJNT Adattára 2598.: *„Másik világ”. A kollektivizálás Mérában.*

35 KJNT Adattára 2267. és KJNT Adattára 439.: *A mezőgazdasági termelés átalakulása egy mezősgéi faluban; Gazdasági és társadalmi változások egy mezősgéi faluban*

kéziratos füzet is szerepel az adattárban. Ebben az írott paraszti élettörténetben is szó esik a kollektivizálás időszakáról és a kulákosításról.³⁶ Dolgozatában Márton Attila egy magyardécei élettörténetet elemez, a lejegyzett hanganyagban pedig röviden a kollektivizálásról és a belépéstől vonakodó gazdák elleni megtorlásokról is szó esik.³⁷ Szentes Szidónia dolgozatában egy madéfalvi élettörténetet ismertet, a lejegyzett hanganyagban pedig a termelészövetkezet megalakulásának idejéről is képet kapunk.³⁸ Kató Klára dolgozatában egy kuláknak nyilvánított szatmári gazdának és tanítónőként dolgozó feleségének példáján mutatja be a korabeli eseményeket és azok hatásait.³⁹ Kocsis Mónika egy női visszaemlékezés alapján mutatja be a magyarhermányi kollektivizálást és kulákosítást. Ebben megemlíti, hogy a településen nem sikerült a teljes kollektivizálás, mert a határ rendkívül egyenetlen és a gépi művelésre alkalmatlan volt. Az aránytalanul nagy beszolgáltatási kötelezettségeket a falu lakói egymás kiségitésével oldották meg.⁴⁰ Bakk Katalinnak a homoródszentpáli kalákatípusokról írott dolgozata rávilágít a kollektivizálás helyi hatásaira is: 1952-től a faluban a kaláka intézménye megszűnt, helyét a napszámos munka vette át.⁴¹ Dolgozatában Peti Lehel kitér Héderfája kollektivizálására is, megemlítve, hogy a termelészövetkezettel szembeni ellenállást a pártvezetőség egy kompromisszummal törte meg: a falu férfilakosságának jelentős hányadát a dicsőszentmártoni faipari üzemnél alkalmazták, cserébe pedig megalakulhatott a helyi kollektív gazdaság. A központi irányítás miatt a mezőgazdasági termelésben felborultak a korábbi arányok, a hangsúly a szőlőművelésre tevődött át. Itt kell megemlíteni a lopásnak kulturálisan támogatott és közösségre elfogadott normáit taglaló részt is, melyből képet kaphatunk a kollektív gazdaságok (és a szocialista üzemek) munkamoráljáról is.⁴² Az említett szerző egy másik dolgozatban az 1989-es változások utáni héderfaji gazdasági folyamatokról ír, felvázolva a kollektivizálás történetét és hatásait is.⁴³ Széles Hajnalka írásából egy szilágysámsóni élettörténet kapcsán említi meg az adatközlőjére rótt beszolgáltatási adókat a kulákosítás idején, illetve a termelészövetkezet megalapításáról is szót ejt.⁴⁴ Nagy Anikó dolgozatában egy magyardécei személy történetét elemzi, melynek kapcsán említésre kerül a kommunizmus és kollektivizálás átélt időszaka mint megélt személyes tragédia.⁴⁵

36 KJNT Adattára 359.: Szász Lajos aranyosegerbegyi földműves fénymásolt kéziratosa füzet.

37 KJNT Adattára 484.: *Egy nemzeti/nemzetiségi identitástudat modellje Magyardécsén. Füstös András élettörténete.*

38 KJNT Adattára 497.: *Élettörténet.*

39 KJNT Adattára 486.: *Vázlat a totalitarizmus éveiről különös tekintettel a falu társadalmi és gazdasági életére tett hatásaira.*

40 KJNT Adattára 881.: *Kísérlet egy személy adaptációs stratégiáinak értelmezésére. Egy személy története(i).*

41 KJNT Adattára 1183.: *Kalákatípusok a Nagy-Homoród mentén.*

42 KJNT Adattára 1406.: *Az erdélyi falu rendszerváltozás utáni gazdasági-társadalmi átalakulásának sajtószerepei Héderfáján.*

43 KJNT Adattára 2578.: *Reprivatizáció, dekollektivizálás és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen.*

44 KJNT Adattára 1488.: *Élettörténet. „...megköszönjem, hogy biztattak és segítettek és idáig eljutottam...”*

45 KJNT Adattára 1513.: *„Így akarta az Isten.” Dénes Jenő élettörténete*

Szász Erzsébet az utolsó mezőbándi csépléstől a kollektív felszámolásáig bemutatja egy agrármérnök élettörténetét, vagyis a szocialista mezőgazdaság egyik aktív résztvevőjének szemszögéből láthatóak a kollektív gazdaságban lezajlott események.⁴⁶ A Káposztásszentmiklóst bemutató dolgozatában Dénes Melánia megemlíti a helyi kollektív gazdaság megalakulási körülményeit is.⁴⁷ Kántor Emese Nagyadorjánról szóló dolgozatában megemlíti a kollektív gazdaság szerepét is a faluban. Az államosított földeken sokat dolgozó helyiek csak keveset kaptak munkájukért cserébe, így nem csoda, hogy a fiatalok elhagyták a települést. A hozzá nem értő szakembereknek köszönhetően az évek során a termőföld és a gyümölcsös állapota is leromlott.⁴⁸ Nagy Lóránd Miklós Vadadról szóló bemutatójában a kollektivizálásáról is szót ejt, megemlítve az összeírt kulákokat és az ellenük foganatosított intézkedéseket. Külön teret szentel a meggyilkolt Kiss István nagygazda tragikus esetének.⁴⁹ Szűcs Tünde a szatmári Egri egyik személyiségének mítoszát bemutatva kitér a kollektivizálás időszakára is, ugyanis az illetőt választották meg a helyi termelészövetkezet élére. Annak ellenére, hogy vezetése alatt a kollektív gazdaság jól működött, a hatalom nem nézte jó szemmel, hogy hívő keresztény, börtönbüntetésre, majd kényszermunkára ítélték és csak az 1964-es amnesztia idején szabadult.⁵⁰ Sándor Edit egy élettörténet bemutatása kapcsán Csíkbánfalva kollektivizálásáról is szót ejt.⁵¹ Az itt csak érintőlegesen taglalt korszakról bővebben olvashatunk a szerző másik dolgozatában, amely egy család példáján keresztül mutatja be a kollektivizálás menetét és az ellenállási stratégiákat.⁵² Nagy Melinda írásában a hatalom és az egyén konfrontációját mutatja be egy kisbaconi gazdálkodó levelezésén keresztül. A levelezés időpontja az 1953-as kisbaconi kollektivizálás, központi témája a célszemély kuláknak való nyilvánítása és a kuláklisztárról való lekerülési küzdelme.⁵³ Szilágyi Brigitta szilágysámsóni szőlőgazdálkodásról szóló dolgozata megemlíti a kollektív időszakát is. A dolgozat e részéből kiderül, hogy a szőlőterületek a kollektív ideje alatt duplájára nőttek, azonban a szakértelem hiánya miatt a szőlők minősége leromlott, és a szőlőgazdálkodás közösségi, nagycsaládi jellege, illetve a hozzá kapcsolódó hagyományok is eltűntek.⁵⁴ Miklós Zoltán-István dolgozatában Vámosgálfalva és Héderfája vállalkozóit vizsgálta, és ennek kapcsán szót ejtett gazdálkodás történeti (a kollektivista időszakot is magába foglaló) háttéréről is.⁵⁵

46 KJNT Adattára 1870.: *Az utolsó cséplés.*

47 KJNT Adattára 1882.: *Káposztásszentmiklós.*

48 KJNT Adattára 1891.: *Nagyadorján.*

49 KJNT Adattára 1897.: *Vadad rövid leírása és sajátosságának kiemelése.* Kiss István esetéről lásd: László 2005a és László 2011.

50 KJNT Adattára 1923.: *Egy lokális mítosz.* Papp Antal, *az egri parasztproféta.*

51 KJNT Adattára 1963.: *Sándor Jenő-Béniám élettörténete.*

52 KJNT Adattára 2072.: *Túlélési és ellenállási stratégiák egy csíkbánfalvi családban.*

53 KJNT Adattára 2378.: *Egy szövegtípus kontextusa.* Gál Géza *életének töredékei.*

54 KJNT Adattára 2438.: *Egy szilágysági település gazdálkodási típusainak és bormarkásításának vizsgálata (Szőlőgazdálkodás és borászat).*

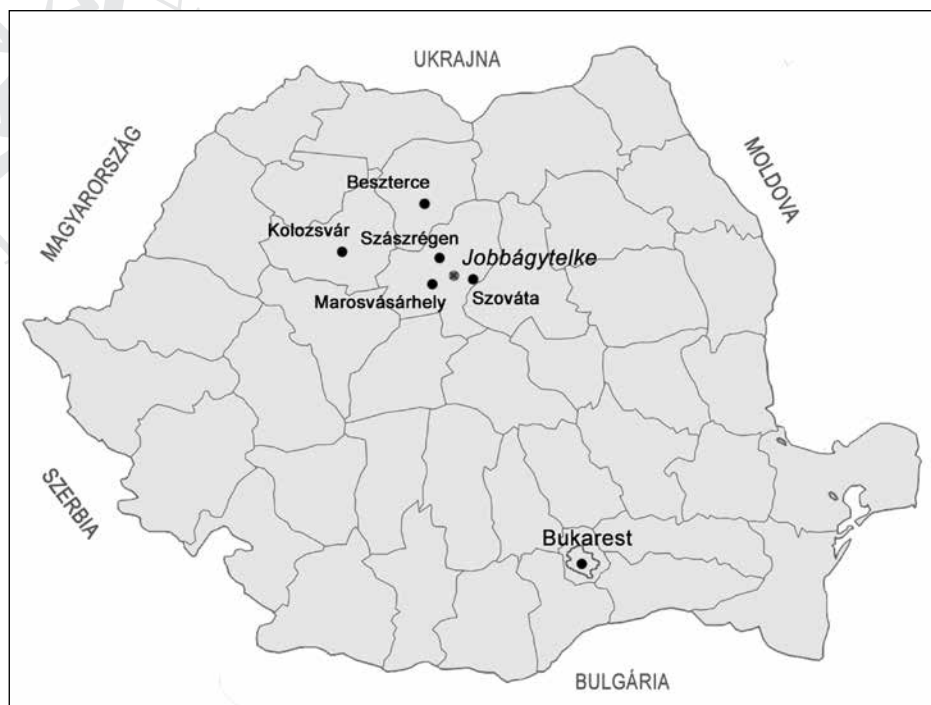
55 KJNT Adattára 2589.: *„Romániában nem lehet egy lábón megélni.” Önállósodás és a vállalkozói magatartás megjelenése két Kis-Küküllő menti faluban.*

A Kriza János Néprajzi Társaság adattárában szerepel egy kérdőív is, melyet Cseke Péter, Nagy Olga és Vetési László állított össze. Ebben 1945-től a forradalom kitöréséig követik nyomon a korszakot jellemző tényezőket, jelenségeket, „különös tekintettel nemzeti jegyeink fokozatos és tervszerű megfosztására.” A kérdőív 4. pontja a kommunista pártba való belépésről, az 5. a kulákság felszámolásáról, a 6. pedig a földesúri osztály felszámolásáról szól.⁵⁶ Összegzőképpen elmondható, hogy ebben az adattárában szép számmal találunk a kollektivizálással kapcsolatos dolgozatokat, elemzéseket, leírásokat, melyeket többé-kevésbé rálátást biztosítanak a korszak eseményeinek lokális lecsapódására. A bemutatott dolgozatok forrásai, az adatközlők két főbb szempontból, a korszakban elnyomottak, illetve a haszonélvezők nézőpontjából elevenítik fel az eseményeket. Azonban fontos megemlíteni, hogy az utóbbi csoport képviselői, a kollektívbe önként beállók, a vezetőség tagjai stb. sokkal kisebb számban vannak jelen ezekben a munkákban. Éppen ezért fontos, hogy a témával foglalkozó kutatások nagyobb figyelmet szenteljenek a hatalom tagjainak, a változások haszonélvezőinek szempontjából történő visszaemlékezéseknek. Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy a helyi értelmiség (lelkészek, papok, tanítók) narratívái is feldolgozásra kerüljenek, függetlenül attól, hogy az adott személyek ellenszegültek a hatalomnak vagy kiszolgálták annak törekvéseit. Minderre azért van szükség, hogy árnyaltabb képet kapjunk a mezőgazdaság szocialista átalakításának romániai sajátosságairól, illetve a lokális közösségek korabeli történetének ismerete a jelenkori események, problémák jobb megértéséhez is hozzájárulhat.

56 KJNT Adattára 316.

Jobbágytelke – a terep bemutatása

Jobbágytelke Maros megye északkeleti részében, a Marosvásárhely–Szászrégen–Szováta háromszög középpontjában, a 135A jelzésű megyei út mentén, a Nyárád jobb oldali mellékfolyójának, a Hodos patak völgyének teraszain, kisebb patakok összefolyásánál fekszik. A 19. század második felében a faluban plébánosként tevékenykedő Riskó László is megjegyzi a *Historia Domusban*, hogy rendkívül dimbesdombos környezetben található a település: „Jobbágytelke úgy be van a hegyek közé ékelve, hogy be lehetne fedni” (*Historia Domus*: 1). A falu közigazgatásilag a nála jóval kisebb és kevésbé népesebb Székelyhodoshoz tartozik. A szomszédos Eheddel és Iszlóval négyen alkotják Székelyhodos községet. Jobbágytelke északon Görgény-nádas, Alsóköhér és Felsőköhér, keleten Nyárádremete és Nyárádköszvényes, délen Székelyhodos és Ehed, nyugaton pedig Nagyszederjes és Marostelek települések határolják. A falu a tágabb értelemben vett „Szentföld” része, amely a Felső-Nyárád mente katolikus falvait foglalja magába (Nyárádremete, Nyárádköszvényes, Miháza, Deményháza, Székelyhodos, Búzaháza, Ehed, Iszló), és lakóinak római katolikus vallása miatt kapta ezt a (nem hivatalos és tréfás) megnevezést (Barabás 2000: 100,

Térkép. Jobbágytelke földrajzi elhelyezkedése

2009: 56). Központi tömbje közepes méretű, halmazos szerkezetű, mely az idők során szalagtelkes rendszerben bővült. Az több szabálytalan tömbből álló utcaserkezetet gyűrű alakban ölelik körbe az utcák, melyek korábban patakok medrét követték. A falu középső tömbje a Hodos patak mindkét partján, lineárisan déli irányba (Székelyhodos) terjeszkedett. Ezzel szemben a Kalányos és Csámpi utcák keleti irányba, illetve más utcák pedig nyugati irányba (Telek) terjeszkedtek. A település legkésőbb kialakult része az északi elágazás, ahol mértanilag kítűzött telkek és hegyes szögben leágazó utcák találhatóak (Furu 2013). A II. József-féle első kataszteri felmérés térképén jól kivehető a faluközponttól délre található templom, nagyjából 120–130 ház, illetve a hozzájuk tartozó kertek és egy szőlős is. A korabeli térkép alapján megállapítható, hogy a patakok medrei és a malomárkok részlegesen módosultak, illetve néhány meder kiszáradt, így a korabeli halmazos szerkezetű falu az utak rendezése és rangsorolása következtében átalakult (Furu 2013).

A falu rendezett szerkezetű, a házak homlokzatai viszonylag szabályosan sorakoznak. Az utca vonalához képest főként merőlegesen épültek a házak a nagyjából egyforma méretű telkeken. A többnyire kanyargós utcáknak és az egymással párhuzamos telekszéleknek köszönhetően a házak különböző szögeket zárhatnak be az utca vonalához képest. Az utcára néző részen különböző formájú és anyagú kerítések, fakapuk jellemzőek, a legtöbb ház pedig előkertes. Az ismétlődő építészeti elemek közül megemlíthetőek a kontyolt tetejű, háromszögű oldalhomlokzatú, téglatest alakú házak. Ezeknek ritmusát hagyományos kapuk szakítják meg. A ház mögötti csűrök, annak vonalán vagy a telekre merőlegesen helyezkednek el. Jellemző az elnyújtott téglalap alakú épülettömeg, amelyet az eresszel 45 fokos szöget bezáró kontyolt tető fed. Ugyanakkor előfordulnak L vagy más alakú házak is. A telkek többsége közepes vagy keskeny és hosszú. A faluban a soros, a keresztcsűrös és a párhuzamos telekelrendezés is gyakori, és számos baromudvaros, kettős, fordított telkes övezet van, ahol az utca vonalán van a csűr, mögötte pedig egy második kerítés áll. A lakóház a belső udvaron van, amely a maga rendjén szintén merőleges az utcára (Furu 2013). Ezeken kívül több modernebb, a szocializmus ideje alatt épült, esetenként emeletes lakóház is van a településen, illetve fokozatosan teret hódítanak a nyugat-európai mintákat követő házak is.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint 584 lakosú falut szinte teljes egészében római katolikus magyarok lakják (a felmérés 12 cigány személyt írt össze).⁵⁷

Itt kell megemlíteni, hogy az első forrásoktól számítva Jobbágytelke közigazgatásilag 1567-ben az Erdélyi Fejedelemséghez, azon belül Marosszékhez (Sedis Maros, Sedis Siculicalis Maros) tartozott. 1713-ban a Magyar Királyság fennhatósága alá került és annak maroszéki, illetve közép-maroszéki alegységéhez tartozott. 1785–1790 között már a Marosvásárhelyi Kerülethez (Erdélyi V. kerület) sorolták, majd 1800-ban és 1817-ben „Sedes Siculicalis Maros, In Circulo Superiori, Processu Jobbágyfalviensi” megnevezés mutatja az aktuális közigazgatási helyzetet. 1839-

57 Forrás: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=etnikai&id=915>; letöltés ideje: 2022. november 28.

ben Marosszék Jobbágyfalvi járásához, 1850 és 1854 között az Udvarhelyi Katonai Vidék Marosi, illetve Marosvásárhelyi kerületének Székelykáli alkerületéhez tartozott. 1854–1860 között a Marosvásárhelyi kerület Marosvásárhelyi járásának, 1873-ban Marosszék Jobbágyfalvi járásának, 1877-ben pedig Maros-Torda vármegye, Jobbágyfalvi járásának része volt. 1880-ban ugyanazon vármegye Maros-Járai járásához sorolták, majd 1882–1887 között a Régeni Alsó járáshoz, majd 1897. december 6. és 1918 között a Nyárádszeredai járáshoz került. Az első világháború utáni impériumváltás után 1919–1925 között betagolták a Román Királyság adminisztratív alegységeibe, Maros-Torda megye (județul Murăș-Turda) Nyárádszeredai járásához (plasa Sereda) tartozott. Az 1925-ös közigazgatási átszervezéstől 1930-ig Maros megyének (județul Mureș) Nyárádremetei járásához (plasa Eremitul), majd 1940-ig Nyárádi járásához (plasa Nirajului) sorolták. A második bécsi döntés után újra a Magyar Királyság része lett a falu, és a Maros-Torda vármegyei Nyárádszeredai járáshoz tartozott 1944. november 14-ig, amikor az ismét berendezkedő Román Királyságban és azon belül a Szovjet Katonai Közigazgatás fennhatósága alá esett. 1945–1950 között a Román Királyság majd a Román Népköztársaság Maros megyei (județul Mureș) Nyárádszeredai járáshoz (plasa Miercurea Nirajului) került. 1945. november 1-jén megalakult a faluban a jegyzőség és önálló közigazgatási egység lett (Balla et al. 1961: 4). A kommunista berendezkedés első éveiben, 1950–1952 között Román Népköztársaság Maros Tartomány (Regiunea Mureș) Régen rajonjához (raion Reghin), majd 1952–1960 között a megalakuló Magyar Autonóm Tartomány (Regiunea Autonomă Maghiară) Régen rajonjához osztották be. 1956. január 15-én mint külön közigazgatási egység megszűnt és Székelyhodoshoz csatolták, melynek ma is része (Balla et al. 1961: 4). Az 1960–1968 között a Maros-Magyar Autonóm Tartomány (Regiunea Mureș Autonomă Maghiară) Marosvásárhelyi rajonjához (raion Țirgu Mureș) került. Végül az 1968-as közigazgatási átrendezés, a megyék létrehozása után Maros megyéhez került (Szabó M. A. 2003).

A településen orvosi rendelő, óvoda és iskola is működik. A Petres Kálmán Általános Iskolába (I–VIII. osztály) a helyiek mellett szomszédos falvakból is járnak tanulók. A falubeliek igényeinek ellátásáról több kisbolt és kocsmá gondoskodik.

A jobbágytelki katolikus plébánia korábban Székelyhodos filiája volt, jelenleg fordított a helyzet és a jobbágytelki plébános látja el a községközpont szolgálatát is. A források szerint első temploma az 1619-től 1980-as évekbeli leégéséig, a temetőben álló fakápolna volt. A kőtemplomot a 18. század végén építették fel, majd ennek az egész szentélyét és a hajóját lebontották, és azt kibővítve 1981-ben újat építettek, így csak a torony maradt a régi (Léstyán 2000, Balla L. 2012). Az 1902-ben épült plébánialakás rossz állapota miatt a falu 2006-ban egy új paplak építésébe kezdett. Az 1910-ben kibővített iskola építkezéseihez Majláth Gusztáv Károly püspök is hozzájárult. Az egyházi iskola az 1948-as államosításig működött (Mihály 2009: 216–217).

Az 1989-es változások után számos településre érkeztek nyugat-európai segítyek, testvértelepülési kapcsolatok is kialakultak. Jobbágytelkére a hollandiai Limburg tartományból érkezett segítség. Eijsden település testvérfalujává fogadta

Jobbágytelkét, és 1993-ban hathatós hozzájárulásukkal sikerült felújítani az orvosi rendelőt (Vofkori 1998: 235–236).

A falu lakóinak többsége helyben, a mezőgazdaságból él. Az állattartás és a növénytermesztés mellett mellékes keresetként jelen van a szalmafonás (szalmakalapakok, szalmából készült dísztárgyak) és a pálinkafőzés is. 1989 után jelentős mértékű elvándorlás volt tapasztalható, melynek eredményeképpen sok jobbágytelki telepedett le Magyarországon, illetve közeli városokban. Többen ide nyómunkásként dolgoznak külföldön, egyesek pedig a városi munkahelyekre ingáznak.

A 21. századi modernizáció hatásai a faluban is éreztetik hatásukat, a közelmúltban többek között ravatalozó és műfüves labdarúgó-pálya is létesült, illetve az újonnan épült lakóházak esetében is a hagyományos és egységes képet mutató építkezés lassú háttérbe szorulása, a modern formák térnyerése figyelhető meg (Nagy 2019: 162–163).

A település kutatástörténete

Jobbágytelke tudományos leírása voltaképpen már a 19. században elkezdődött, ám egy átfogó, minden területre kitérő falumonográfia még nem készült.

Pesty Frigyes 1864–1865-ös helynévgyűjteménye és Orbán Balázs 1870-ben közzétett leírása az első 1800-as évekbeli bemutatásai a falunak (Csáki–Pál–Antal közlése 2014; Orbán 1870, 2006: 131–136). 1879-ben adta ki Kozma Ferenc *A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota* című kiadványát, melyben a jobbágytelki szalmafeldolgozásról és a falu gazdasági állapotáról is képet kapunk (Kozma 1879). Bartók Béla erdélyi gyűjtőútja során 1914 tavaszán járt a Felső-Nyárárdmentén, ahol többek között Jobbágytelkén is gyűjtött népzenét. Otléte során mintegy 40 dallamot jegyzett le, illetve hangfelvételt is készített (Könczei 1970: 1160).⁵⁸ Balla Antal (és más helyi előljárók) tollából származik az 1961-ben írott *Székelyhodos község monográfiája*, amelyben Jobbágytelkével külön fejezet foglalkozik (Balla et al. 1961). A helyi tanácsitkárnak két írása jelent meg a *Művelődés* hasábjain, melyek a falu 1970–1980-as évekbeli kulturális életét mutatják be. Ezek ugyan nem tudományos jellegű munkák, de korabeli forrásokként számon kell tartani őket (Balla A. 1977, 1984). Barabás László több alkalommal is kutatott a környéken és a faluban. 1978-ban a település gazdálkodása kapcsán a jobbágytelki jószágot mutatta be. A *Művelődésben* megjelent tanulmány kiváló kordokumentum a kollektivizálási hullám levonulása utáni állapotokról (Barabás 1978).

1995-ben Tamásné Szabó Csilla egy átfogó tanulmányt írt a *Néprajzi Látóhatárba*, melyben részletesen bemutatta a település korábbi és 1990-es évekbeli viseletét (Tamásné Szabó 1995). Domahidi Katalin 1996-ban *Élő farsangi játék Jobbágytelkén* címmel írt rövid ismertetőt a helyi dramatikus szokások akkori álla-

58 A gyűjtött anyag jegyzéke elérhető a Zenetudományi Intézet adatbázisában: <http://systems.zti.hu/br/hu/search?plc=334>; letöltés ideje: 2022. november 28.

potáról (Domahidi 1996). Balássy (Szabó) Enikő főleg Székelyhodos hiedelemrendszerét kutatta, de munkásságában Jobbágytelkére is figyelt. Utóbbi esetében pedig a szalmafonásról is írt (Balássy 2011, Szabó E. 1998). Vofkori László a *Székelyföld útikönyve I.* című kötetében néhány általános tudnivalót ír a faluról, így a földrajzi helyzete, nevének eredete és a római katolikus templom leírása mellett szót ejt a lakosságról, annak foglalkozásáról, illetve a kulturális életéről is (Vofkori 1998: 235–236).

A 2000-es években Barabás László a dramatikus népszokásokkal kapcsolatos munkáiban jelentős teret szentel többek között Jobbágytelkének is, és részletesen bemutatja a falu farsangi szokásainak sajátosságait (Barabás 2000, 2009). 2004-ben Lázár Katalin és diákjai a néptánc tábor idején népi gyermekjátékokat gyűjtöttek a faluban.⁵⁹ 2006-ban Stoller Márton a Miskolci Egyetem kulturális antropológia szakán védte meg *Messze látszik Balla Anti kalapja. A személyiség közösségformáló szerepe egy nyárádmenti falu életében* című szakdolgozatát (Stoller 2006). 2012-ben a *Művelődésben* jelent meg Balla Lóránt írása a jobbágytelki aratókálákáról (Balla L. 2012). A 2010-es évek elején Furu Árpád foglalkozott a Nyárádmunte (és benne Jobbágytelke) népi építészetének kistáji sajátosságaival (Furu 2017). Jobbágytelke helyneveit kutatta Tamásné Szabó Csilla, és eredményeit 2018-ban a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* jelentette meg (Tamásné Szabó 2018).

A Kriza János Néprajzi Társaság adattárába is kerültek jobbágytelki tematikájú dolgozatok, így Brassai Csilla-Katalin *Játékok – nézőpontok – jelentések* című 2010-es szakdolgozata, amelyben beresztelki és marossárpataki kutatások is bemutatásra kerülnek.⁶⁰ Balla Lórántnak a *Jobbágytelki táncos-aratókálák*,⁶¹ Lehőcz Ildikónak a *Jobbágytelki szalmafonás*⁶² és Szabó Zsoltnak a *Jobbágytelke – falunapok és tánc tábor*⁶³ című dolgozata olvasható az adattárban. Ugyancsak itt található Szabó Enikő *Kalapkötés Jobbágytelkén* című, 1997-ben megvédett szakdolgozata.⁶⁴ A Marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskolán több vallási néprajzzal, folklórral, népművészettel foglalkozó szakdolgozat készült, melyek közül itt ki kell emelni Kádár Boglárka *A római katolikus egyház ünnepeihez fűződő szokások Jobbágytelkén*, Tóth Berta *A jobbágytelki népi együttes, a népi kultúra és a művelődés szolgálatában*, Orbán Kálmán *„A gyökér hordoz téged” Róm.11.18. – A jobbágytelki Petres Kálmán az erdélyi magyar kultúra szolgálatában* és Bakó Melinda *Jobbágytelke népi kultúrájának sajátosságai* című írását. Ezeknek a kutatásoknak szakmai irányítója Barabás László néprajzkutató volt.⁶⁵

59 Tatár Erzsébet Tímea közlése, vö. Lázár 2015: 410.

60 KJNT Adattára 2444.

61 KJNT Adattára 2478.

62 KJNT Adattára 581.

63 KJNT Adattára 1899.

64 KJNT Adattára 2138.

65 Forrás: https://www.ktkf.ro/konyvtar/szakd/03_neprajz.pdf; letöltés ideje: 2022. november 28.

Jobbágytelke társadalomtörténete

Mivel a múltbéli események fényében értelmezhetőek és érthetőek igazán a kollektívizálás és az azt következő korszak, illetve a jelenben tapasztalható folyamatok, ezért szükséges a falu történeti és társadalomtörténeti bemutatása is.

A falu első ismert írásos említése (*Jobbágytelke*) a székely székek 25 dénáros adójának összeírásából maradt fenn. Az 1567-es listán Jobbágytelke – más falvaktól eltérően – a kapuszámok bejegyzése nélkül szerepel a szomszédos Székelyhodos, Ehed, Nyáradremete, Nyárádköszvényes, Mikháza és Deményháza települések társaságában. Ezért ennek a forrásnak tükrében a korabeli népesség létszámára, kiterjedésére nem lehet következtetni (Szabó szerk. 1876: 218). Az évszázadok során a falu Székelyhodos filiája volt, amelyet az 1332-es pápai tizedjegyzék *Hudus* néven említ a telegdi főesperesség marosi kerületében (Ortvay szerk. 1892: 657–658). Azonban jóval az első írásos említése előtt is lakott volt a környék. Erre utalnak a temetője közelében 1969-ben feltárt bronzkori leletek (Rezi 2010: 45–46), illetve Jobbágytelke és Köszvényes közti dombon egy római kori őrtorony maradványai is előkerültek.⁶⁶

A jelenlegi községközpont, Székelyhodos önkormányzatának irattárában őrzött, 1961-ben – valószínűleg a megyei pártvezetés kérésére – írott hétoldalas községmonográfia Jobbágytelkéről szóló része szerint a településről már 1562-ből vannak feljegyzések, amikor a lakosság görgényi fejedelmi vár szolgálatában állt (Balla et al. 1961). Mindez azonban csak feltételezés, mivel ennek írásos nyoma nem maradt fenn.

A Pesty Frigyes felhívására készült településismertető 1864. október 29-én íródott. Ebben a helyi előljárók részletesen ismertetik a falu helyneveit, illetve megemlítik, hogy „Jobbágytelke helysége még a legrégibb irományok és öregek bizonyos adataiból is úgy tűnik ki, hogy öröktől fogva, amioltától fogva ezen helységet ember lakja, mindeddig az ideig azon nevezettel hívatatott, és minden különbség nélkül jelenleg is hívatatik. Melynek lakosai s tulajdonosai eredetileg a sityiai magyaroktól vették eredeteket, és székely nemesi szabadsággal élők.” (Csáki–Pál–Antal közlése 2014: 76.)

Legjelentősebb művében Orbán Balázs mint Marosszék végfaluját említi, és kitér arra is, hogy nevének eredete lakóinak egykori várjobbágyi szolgálatában gyökerzik, amikor lakói az 1562-es felkelések alkalmával kerültek a görgényi vár fennhatósága alá. Leírásában olvasható, hogy a falu feletti dombháton régi épületnyomok vannak, melyet *Németek várának* neveznek, azonban itt egy 18. századi tisztí állás

⁶⁶ Repertoriul Arheologic Național: 117541.01 (Forrás: <http://ran.cimec.ro/?descript=sambrias-hodosa-mures-situl-arheologic-de-la-sambrias-chished-cod-sit-ran-117541.01>; letöltés ideje: 2022. november 28.)

lehetett, valódi vár nem állt a helyen (Orbán 1870: 87). A *Kiegészítések a Székelyföld leírásához* című művében Orbán Balázs részletesen taglalja a falu első okiratos említése után történt, a görgényi várral és a jobbágyokkal kapcsolatos eseményeket. Szerinte a falu szabad székelyei János Zsigmond korában válhattak a vár jobbágyaivá, amikor a gyakori lázongások megtorlásaként sokan kegyvesztettek lettek (Orbán 2006: 131). Ezt támasztja alá Demény Lajosnak a korabeli székely szabadságról, katonáskodásról és a fejedelmi politikáról szóló tanulmánya is, melyben megemlíti, hogy a székelyek hadi kötelezettségéhez hozzátartozott a székelyudvarhelyi és a görgényi várban való hadiszolgálat teljesítése is, illetve ezek a katonák gyakran láttak el testőrségi feladatokat (Demény 2001: 204). A többi katonáskodó székelyhez hasonlóan a jobbágytelkiek is szabad ember státusúak voltak, azonban adómentességet nem élveztek. Ez csak a székely főnépek, és a vármegyei nemesség kiváltsága volt. A fejedelmek azonban gyakran megsértették szabadságjogaikat, a közszekelyeket több alkalommal is erőszakosan jobbágyosították, ezért korábbi jogaik megvédésért és visszaállításáért 1562 nyarán harcba szálltak (Demény 2001: 204–205). Bár a felkelést János Zsigmond leverte, az 1562. június 20-ai segesvári országgyűlésen a közszekelyek kéréseit is figyelembe vette. Az országgyűlésen hozott határozatok meghatározó jelentőségűek voltak a székely társadalom további fejlődésére nézve. A székelyföldi és a vármegyei jobbágyok közötti különbség eltörlését eredményezte az a határozat, miszerint a székely főnépek és lófők a vármegyei nemességhez hasonlóan bírják majd jobbágyaikat. Emellett a fejedelem oldalán való hadba szállási kötelezettség terhe mellett felmentették a főnépeket és lófőket az adózás alól. János Zsigmond úgy döntött, hogy a „székely község mi szabad birodalmunk alatt legyen”, illetve a főnépek és lófők őket „bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kényszerítsék.” Ugyanakkor a felkelésben részt vevők hűtlennek ítéltettek, ezért javaik a kincstárra szálltak (Demény 2001: 204–207). Báthory Kristóf vajda 1580. március 24-én kelt adományleveleiből kiderül, hogy szolgálatainak jutalmául Kovacsóczy Farkasnak és testvérének Jánosnak adományozza örökjogon haszonvételeikkel, tartozékaikkal és királyi jogával együtt a néhai koronkai Mihályfy Tamás magvaszakadt János fiának egykori birtokait. A Jobbágytelkét és Hodost⁶⁷ is tartalmazó lista végén található kitétel szerint az országnak szolgálatot teljesítő ottani primorok, lófők, valamint gyalogpuskások és örökségeik nem képezik részét az adománynak (Bogdándi–Gálfi közlése 2006: 107, Szabó szerk. 1895: 68–71), tehát továbbra is szabad jogállásúak maradnak. Egy 1580. április 15-én keltezett dokumentumban újra felbukkan a falu neve, ugyanis Köpeczi János és Dési Márton ítélszéki íródeákok a március 24-ei parancsra jelentik, hogy március 29-én sikertelenül végződött Kovacsóczyék beiktatása az új uradalmakba (köztük Jobbágytelkére is), mivel a korábbi tulajdonos özvegye és más személyek azt megakadályozták (Bogdándi–Gálfi közlése 2006: 108–109). Báthory

67 A János Zsigmond által adományozott birtokok között csak Hodos szerepel, Jobbágytelke nem. Nem kizárt azonban, hogy Jobbágytelke is a Mihályfyak tulajdonába került 1570-ben (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2003: 102).

Zsigmond okmányaiában is több utalást találunk a falura: 1588. november 16-án hűségesei szolgálatai jutalmául a már említett Kovacsóczy Farkas kancellárnak és tanácsúrnak adományozta többek között Székelyhodos és Jobbágytelke birtokbeli részságoknak a kepepénzét (*pecunias capetiales*), a bárány- és méhtizedét. Emellett az ősi szokásnak megfelelően a csirke és a liba után beszédendő adók jogát is ráruházta (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2005: 243–244). 1589. április 15-én a fejedelem újra megerősíti jogaiban Kovacsóczyt, illetve testvérét, Kovacsóczy János udvari familiárist, és az adományozott birtokok települései között újra felbukkan Hodos és Jobbágytelke neve is (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2005: 283). A fejedelem 1590. szeptember 22-én kelt gyulafehérvári levelében Jobbágytelke, Ehed, Nyárádremete, Mikháza és Nyárádköszvényes birtokok gyalogpuskásai és századosai felmentést nyertek a görgényi vár őrzése alól. A határozat a puskásokat a várprefektus és a vármegyei ispán, illetve Marosszék királybírája helyett a vajdának és századosaiknak rendelte alá. A felmentés feltételeként szabta azonban, hogy szükség esetén a vár védelmére siessenek, illetve követek kíséretében részt vegyenek. Jogi ügyeiket első fokon századosaik hatáskörébe utalta át, bírságot csak századosaik róhattak ki rájuk. Az írás az öröklés kérdésére is kitért: amennyiben egy darabont kénytelen volt elidegeníteni örökségét, annak megvásárlására vagy zálogba vételére előjoga a többi puskásnak volt. Magszakadás esetén a rendelet úgy határozott, hogy „a puskás ingó és ingatlan javai gyalogpuskás rokonaira, ha csak fiágon hal ki, akkor pedig leányára szálljanak, akinek férje az elhunythoz hasonló jogokat élvezzen” (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2005: 341). Báthory Zsigmond nem csak birtokokat adományozott Jobbágytelkén Kovacsóczy Farkas családjának, hanem jobbágyokat is. 1591. január 24-én kelt levelében szolgálataiért a kancellár, valamint utódai és örökösei örökjogon haszonvételeikkel, tartozékaikkal és a rájuk vonatkozó királyi joggal együtt megkapta többek között Nagy Bálint és Ferenc, illetve Domonkos Bertalan jobbágytelki, és Huszár Mihály székelyhodosi jobbágyokat, házaikat és telkeiket. Az adományozás háttéréhez tartozik, hogy az említett jobbágyok kivonták magukat a jobbágyi kötelék alól, mondván, hogy a vajda gyalogpuskásai közé tartoznak. A vajdai biztosok vizsgálata azonban megállapította, hogy ezzel a kiváltsággal jogtalanul éltek, és így visszakerültek korábbi jobbágyi státusukba (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2005: 378). Ugyanazon év november 3-án írott rendeletében a fejedelem Domonkos Bálint, Bakó Benedek és Domonkos György jobbágyokat adományozta gyermekeikkel, házaikkal és telkeikkel együtt Kovacsóczynak. Emellett az ugyancsak jobbágytelki „Farkas Ferenc házát és fiait: Imrét, Pétert, Mátyást és Györgyöt, illetve más, esetleg létező gyermekét” is a kancellárnak adta. A korábban gyalogpuskások közé tartozó személyek ki akarták vonni magukat kötelezettségeik alól, és fellázdak előljáróik ellen, ezért a vajdai bíróság lázadóknak ítélte őket. A dokumentum tanúsága szerint azonban kegyelmet kaptak, és az időközben elhunyt Farkas Ferenc kivételével a halálbüntetés helyett visszahelyezték őket korábbi jobbágyi állapotukba (Fejér–Rácz–Szász szerk. 2005: 443, Szabó szerk. 1895: 112–114). Ezt követően íródott Deményházán az a december 11-ei jelentés, amely Kovacsóczynak a jobbágytelki és remetei birtokokba való

beiktatásáról szól (Szabó szerk. 1895: 114–116). 1592. december 1-jén kelt levelében Báthory újra megerősítette kancellárját és annak családját jobbágytelki jogaikban (Szabó szerk. 1895: 117–118). 1595-ben a kegyvesztett Kovacsóczy jobbágytelki birtokait Bocskai István nyeri el. Ezen adományozások csak a degradáltakra és a korábban jobbágyságba kerültekre, illetve a nemesi telkekre vonatkoznak. A faluban élő szabad székelyeket és a gyalog székelyeket nem érintette a változás. Katonailag azonban az itteni primorok és primipillusok a szék zászlaja alá, a gyalogok pedig saját tisztjeik kormányzata alá és a Marosszékhez tartozó görgényi királyi várhoz voltak beosztva (Orbán 2006: 134–135). Mivel ez sértette a jobbágytelki (és a többi marosszéki) székelyek jogait, az országgyűlésen gyakran szorgalmazták a visszaszerezésüket. Így az 1607-es kolozsvári országgyűlés kimondta, hogy a görgényi várhoz tartozó marosszéki darabontokat is megilletik a székely szabadságjogok, és a továbbiakban „a többi szabad székelyek között, mint székelyek szolgáljanak” (Orbán 2006: 135). Ugyanakkor a vár szolgálata alól is felmentették őket. Báthori Gábor 1608. szeptember 20-án 36 000 aranyforintért Bocskai Miklós Szatmár megyei főispánnak és szatmári kapitánynak adta egész Görgény várárt, az ahhoz tartozó falvakkal, köztük Jobbágytelkével egyetemben (Orbán 2006: 135). 1649-ben I. Rákóczi György fiának, Zsigmondnak adományozta a várat. Ebben az adománylevélben azonban már nem szerepel Jobbágytelke neve (Orbán 2006: 134–136).

Egy 1602. augusztus 16-án keltezett összeírásban Giorgio Basta által császári hűsége esketett marosszéki nemesek, lófők és szabad székelyek között 35 jobbágytelki név is szerepel, melyből 16 *szabad székely* („Z.”), 2 *lófő* („L.”) és 17 *darabont* („D.”) vagy *Görgényhez szolgál* („Geörgenjhez zolgal”) jelzéssel van ellátva (Demény közzéteszi 1998: 125–126). Ugyancsak Basta parancsára írták össze a székely katonákat 1603. február 7-én. E lajstrom már 48 jobbágytelki személyt tartalmaz. Az összeírásban már felbukkan egy nemes („N.”) is, mellette pedig 2 („P.”), 17 szabad székely („L.”) és 28 gyalog („pedes; pedes pixidarius”) szerepel (Demény közzéteszi 1998: 145–146). Az 1614. február 17–23 között készült Bethlen Gábor-féle lustrából kiderül, hogy Jobbágytelkén 20 lófő (illetve 2 lófőnek árvái), 9 gyalog (illetve 2 gyalognak árvái), 4 szabad székely, 4 fejekötött jobbágy, 2 konfiskált jobbágy, 8 vármegyei területről áttelepülő és 4 székelyföldi településről áttelepülő volt (Demény közzéteszi 1998: 237). I. Rákóczi György számára 1635. november 24–27. között írták össze marosszéki hadköteles székelyeket. A feljegyzések alapja egy korábbi, Bethlen Gábor-kori lustra lehetett (Demény közzéteszi 1999: 5). A jobbágytelki adatok kitérnek a faluban található nemesekre (3), lófőkre (18), régi gyalogokra (14), özvegyekre (-), új gyalogokra (7) és hadi szolgálatra visszaszerzett gyalogokra (1), illetve azok családi állapotára (gyermek neve és kora), sőt az egyes családfők által birtokolt lovak számára is (Demény közzéteszi 1999: 396–399). 1636-ban, a koronkai táborban, Toldalagi Mihály széki főkapitány lustráján is készült egy összeírás a marosszéki nemesek és főnépekről, amely a Bakó Imre századában szolgáló jobbágytelkiekről is hírt ad: a felsorolt 34 személyből (akik közül 28 rendelkezik lóval) 3 gyalog lófőt emelnek ki (Demény

közzéteszi 2000: 42). Ugyanakkor elkészült gyalogpuskások és más szabad székelek összeírása is, amelyben Gaal Balázs századában 20 falubeli személy található (Demény közzéteszi 2000: 54). A maroszséki hadköteles szabad székelek 1647-es összeírásában 63 jobbágytelki személy (41 nemes, 22 darabont) szerepel (Demény közzéteszi 2000: 292). 1657-ben Damokos Kázmér, az erdélyi ferences őrseg őre is megemlíti jelentésében a falut, mint Székelyhodos filiáját, amelyben kb. 50 család és kb. 450 fő lakik (Tóth szerk. 1994: 301). 1668-ban írott jelentésében (már koroni püspök és erdélyi apostoli vikáriusként) kb. 500 főről tesz említést a *Jobbágy Toleke* név alatt jegyzett falu esetében (Tóth szerk. 1994: 379). 1670. július 15-én kelt jelentésében már nem tér ki név szerint Hodos leányegyházaira, csak annyit említ, hogy azokban kb. 720 lélek él (Tóth szerk. 1994: 392). Egy Apahidán keltezett, 1677. június 16-ai dokumentum a maroszséki nemesek és lófők katonai összeírásában *Jobbattelke* néven jegyzi a falut. A Nagy István századában felvouló jobbágytelkiek száma 20 fő (ebből 3 személy darabontként jelölve) (Demény közzéteszi 2004: 262). A Maroszséken állomásozó német katonák kvártélyozásáról szóló 1694-es jelentés megemlíti Jobbágytelkét is, azonban más településektől eltérően egyéb adatot nem közöl az akkori állapotokról, személyekről (Szabó szerk. 1895: 336–338). Mártonfi András főesperes 1731-es vizitációja Jobbágytelkét is érintette, és az eseményről szóló latin nyelvű jegyzőkönyv megemlíti, hogy a faluban egy Szent Lőrinc vértanú tiszteletére szentelt kápolna áll, a hívek pedig kezdetektől fogva katolikusok (Kovács–Kovács szerk. 2002: 192–193).

Ignaz Lenk von Treuenfeld Erdély 1839-es földrajzi, topográfiai, statisztikai, vízrajzi és hegyrajzi lexikonjában Jobbágytelke székelek által lakott, 699 lelkes katolikus településként szerepel (Lenk Von Treuenfeld 1839: 177–178). Igen részletes leírást adnak a falu korabeli állapotáról az 1701 és 1722 közötti összeírások (Pál-Antal s.a.r. 2007). Gazdasági jellegük miatt ezek részletes bemutatására a vonatkozó fejezetben kerül sor.

Az itt felsorolt forrásokból is látható, hogy Maroszsék többi székelek településéhez hasonlóan a jobbágyfelszabadítás előtt Jobbágytelkét is többnyire szabad székelek lakták, akik saját tulajdonban levő földön gazdálkodtak. A szántóföldeket és a kaszálókat magántulajdonként, a legelőket és az erdőket köztulajdonként használták. A szabad földművesek mentesek voltak a feudális jellegű szolgáltatásoktól, telkükért csak az államnak, az egyháznak és a községének adóztak, és ennek a rétegnek a belső szerkezetét a vagyoni viszonyok határozták meg, nem pedig a feudális jog (Egyed 2010: 16). Mint az a 6. táblázatból is kiténik, Jobbágytelkén és a szomszédos Székelyhodoson is igen alacsony volt a jobbágyok és a zsellérek száma (Egyed 1981: 111).

A székelek társadalom és az öröklött társadalmi szerkezet két alkalommal is csorbult a Habsburg-hatalom erőszakos beavatkozása miatt. 1711-ben eltörölte a székelek kollektív szabadságjogát biztosító hagyományos katonai rendszert, majd 1764-ben felállította a határőr katonai rendszert, ami a Székelyföld kettévágásához vezetett. Háromszék, Bardóc-fiúszék, Csik-, Gyergyó- és Kászonszék, illetve Aranyosszék egy részén katonai rendszert vezettek be, Udvarhely- és Ma-

rosszéken azonban nem került sor hasonló szerveződésre, így ezek a székek a katonailag szerveződőktől eltérő társadalmi fejlődést mutattak a történelem során. A székelység kicsivel több, mint felét a határőr és a szabad székelyek tették ki, 1844-ben mintegy 205 000 fő tartozott ezekhez a társadalmi kategóriákhoz. A marosszéki szabad székely földművesek a korábbi katonai rendek (gyalogok és lófők) leszármazottai voltak, és ők adták a faluközösségek magját. Egy részük zsellért vagy szolgát is tartott, az elszegényedett székelyek köréből. Látható tehát, hogy egy falun belül is erős tagoltság jelentkezhetett, a nemesi rend mellett a szabad földművelők, a jobbágyok, a zsellérek és szolganép is megtalálható volt (Egyed 2010: 16–17). Az udvarhely- és marosszéki szabad székelység birtokát ugyan magántulajdonként bírta, földesúri szolgáltatásokra nem kötelezték, azonban adózni és egyházi járulékot kellett fizetnie, ami az egyre szaporodó népesség és a családi birtokok elaprózódása miatt komoly terheket rótt rájuk. Az 1848-as forradalom előtti évtizedekben a székely szegény réteg felduzzadt, arányuk pedig meghaladta a közepes és jómódú réteget. 1847-ben az adózó családok marosszéki megoszlása a következő volt: a 10 924 családból 890 jobbágycsalád, 3766 zsellércsalád, 3932 szabadparaszti család, 2053 egytelkes nemesi család, 283 pedig más kategória alatt lett bejegyezve (Csetri–Imreh 1997: 176). Az adózás miatt elégedetlen földművelő szabad székelység nehezen viselte azt is, hogy a nemesi rendek nem vesznek részt a közteherviselésben, és a székely középrendek tudatában volt annak, hogy szabadságjogaikat a Habsburgok vették el, ezért támogatták a magyar nemesség által elindított nemzeti mozgalmat, amelynek a nagyobb önállóság kivívása volt a célja. Ugyanakkor Udvarhely- és Marosszék szabad székelysége minden alkalmat megragadott, hogy számon kérje a közterhektől mentes nemesi rétegektől a régebbi nemesi egyenlőség tiszteletben tartását (Egyed 2010: 17–18).

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a Nyárádmentét sem kerülte el, így az 1848. május 21-én, a közeli Búzaházán tartott toborzóra 28 jobbágytelki gyalogos jelentkezett (Pál-Antal közli 2001: 149). Az 1849. január 16. és május 15. között besorozott újoncok között 18 jobbágytelki honvédet találunk. Nemzetiségi hovatarozásánál *szabad székely*, illetve *magyar*, foglalkozásuknál *gazda* megnevezés szerepel, és közülük 13 találatot alkalmassnak a szolgálatra (Pál-Antal közli 2001: 323–412). Orbán Balázs korában a falu házainak száma 181 volt határa 2535 hektárt tett ki, amiből 971 hektár szántó volt (Orbán 1870: 87). A 19. század óta a kalapkötés, a kalapszalma fonása a falu egyik jellegzetes tevékenységének számít. Az akkori forrásokból is látszik, hogy igen kiterjedt gazdasági kapcsolathálóval rendelkezett a falu, nem csak a környékbeli falvakat látták el a szükséges fejfedőkkel, hanem termékeikkel nagyobb vásárookra (Marosvásárhely, Szászrégen, Beszterce, Kolozsvár stb.) is eljutottak. Kós Károly a nyárádszeredai nagyvásárról szóló leírásában is megemlíti, hogy a „Jobbágytelkéről, Hodosról és Raváról jött árusok pedig szalmakalappal árasztották el a piacot; az idős asszonyok számára a széles karimájú nyári kalapot lilára festett szalmából készítették” (Kós 1976: 364).

A világháború⁶⁸ és a trianoni békediktátum utáni évek a falu lassú gyarodását hozták magukkal, majd a második világháború⁶⁹ követően berendezkedő kommunista hatalom a szocialista termelési módszerek meghonosításával próbálkozott a településen.

A már említett 1961-es hétoldalas községmonográfia kitér a második világháború utáni fejlesztésekre, átalakulásokra: új művelődési ház, ideiglenes jegyzőség, szövetkezeti bolt jött létre, villamosították a falut, autóbuszjáratot indítottak Marosvásárhelyre és az 1910-ben épült, korábban egyházi iskolát államosították (Balla et al. 1961). A kommunista hatalom faluban való berendezkedésekor az országos szervezetek helyi csoportokat hoztak létre, így megalakult a Magyar Népi Szövetség, a Romániai Demokrata Nők Szövetsége, az Ifjúmunkás Szövetség, a Vöröskeleszt, a Román–Szovjet Baráti Társaság és a Békeharc-bizottság jobbágytelki tag-szervezete is (Balla et al. 1961).

A mezőgazdaság átalakítása érdekében a pártvezetés kezdetben társas gazdaságot alapított, majd igyekezett a falu teljes kollektivizálását megvalósítani. Ez a folyamatos ellenállásnak, a helyi vezetők kiutkereséseinek köszönhetően azonban kevés sikerrel járt. A falubeli földek rossz minőségére, a dímbes-dombos határ öszszevont, gépesített művelésre alkalmatlansága miatt Jobbágytelkét elkerülte a mezőgazdaság szocialista átalakítása és nem alakult meg a kollektív. Az 1962 után is magántulajdonban maradt földeken tovább folytatódott az addigi gazdálkodás, ami mellett a gazdák állattartásból, kalapfonásból és (illegális) pálinkafőzésből szereztek kiegészítő jövedelmet, és ezáltal viszonylagos anyagi jólétet a környező kollektivizált falvak lakóihoz képest.

68 A római katolikus templom előtt álló emlékművek tanúsága szerint, az első világháborúban 50 katona esett el. Az első világháborús emlékmű felirata: 1914+1919 / ÉVI VILÁGHÁBORÚBAN / ELESETT SIMBRIAȘI / (JOBÁGYTELKI) HŐSÖK: / BAKÓ GYÖRGY / BAKÓ ZS. JÓZSEF / BAKÓ L. KÁROLY / BAKÓ S. KÁROLY / BAKÓ MENYHÉRT ID. / BAKÓ MENYHÉRT IFJ. / BAKÓ MIHÁLY / BAKÓ S. MIHÁLY / BALLA ANDRÁS / BALLA ZSIGMOND / BERECKI J. DOMOKOS / BERECKI M. DOMOKOS / BERECKI H. FERENC / BERECKI L. JÓZSEF / BERECKI SZ. JÓZSEF / BERECKI LÁSZLÓ / BERECKI MENYHÉRT / BERECKI K. MIHÁLY / BERECKI PÉTER / BOLDIZSÁR BENEDEK / BOLDIZSÁR MIHÁLY / GEREBENES GÁBOR / JÓZSA MIHÁLY / KÉZDI FERENC / KISS ANTAL / KISS FERENC / KISS LÁSZLÓ / KISS G. MIHÁLY / KISS PÉTER / KOVÁCS ALBERT ID. / KOVÁCS ALBERT IFJ. / KOVÁCS P. MENYHÉRT / KOVÁCS MIHÁLY / MÁKAI FERENC / MÁRTON DÉNES / MÁRTON JÓZSEF / NAGY FERENC / ORBÁN MIKLÓS / OSVÁTH MIKLÓS / SALAT GÉZA / SEBESI P. ANTAL / SEBESI P. ANTAL / SEBESI L. JÓZSEF / SEBESI MENYHÉRT / SIMÓ JÁNOS / SIMÓ JÓZSEF L. / SIMÓ JÓZSEF J. / SIMÓ ZSIGMOND / TÓFÁN SÁNDOR / TÖRÖK MIHÁLY / ÁLLÍTTATTÁK HOZZÁTARTOZÓIK / KIK EMLÉKÜKET / SZERETETTEL ÓRZIK.

69 A második világháborúban 32 jobbágytelki katona és civil vesztette életét. A második világháborús emlékmű felirata: 1940+1944 / VILÁGHÁBORÚBAN / ELESETT SIMBRIAȘI – / JOBÁGYTELKI HŐSÖK / BAKÓ LAJOS / BALLA ANTAL / BALLA FERENC / BALLA F. LAJOS / BALLA J. LAJOS / BALLA MIHÁLY / BERECKI ALBERT / BERECKI SZ. GERGELY / BERECKI T. JÓZSEF / BÁLINT JÓZSEF / FERENCZI IMRE / FERENCZI JÓZSEF / FÜLÖP BENEDEK / FÜLÖP DOMOKOS / MÁRIS DEMETER / MIKLÓS ALBERT / MIKLÓS FERENC / MIKLÓS ZOLTÁN / SEBESI ANTAL / SEBESI DOMOKOS / SEBESI JÁNOS / BERECKI ESZTER / FERENCZI ALBERT / FERENCZI IMRE / KISS MARGIT / KISS MARCELLA / KISS MIHÁLY / BERECKI IMRE / BERECKI ANDRÁS / SZÉKELY LAJOS / BAKÓ M. ALBERT

Felmerül a kérdés, hogy a sikertelen kollektivizálási kísérlet befejeződése után hogyan alakult a helyi társadalom és az azt szervező intézmények sorsa? A kommunista hatalom berendezkedése előtt a helyi közösség egyik legfontosabb intézménye a római katolikus egyház volt, azonban ennek hatáskörét a második világháború után a hatalom erősen leszűkítette, javainak nagy részét (pl. a felekezeti iskolát) elkobozta. Azonban a kiépülő kommunista hatalom, más falvakhoz hasonlóan Jobbágytelkén is létrehozott olyan intézményeket, szervezeteket, amelyek a mindennapokat szervezték vagy a modernizálás eszközei voltak (pl. kultúrotthon, könyvtár stb.). A háború előtti időszakhoz hasonlóan a kaláka társadalmi intézményének igen fontos szerepe volt a fontosabb munkák szervezésében (aratókaláka, házépítések), a közösségi összetartozás megerősítésében. Ellentétben a kollektivizált falvak többségével, Jobbágytelkén a kommunista berendezkedés előtti gazdasági struktúrák viszonylag változatlanul fennmaradhattak és betagozódhattak a gazdasági vérkeringésbe (szalmafonás, állattartás), illetve a társadalmi és kulturális élet elemeinek többsége is tovább élhetett. A hagyományos népi kultúra egyes elemei pedig nagyobb nyilvánosságot kaphattak a táncsoport fellépései által. Elmondható tehát, hogy ennek a mikrotársadalomnak a szervezettsége az előző korszak alapjain állt, viszonylag egységes volt és egységesen viszonyult a változásokhoz. Csak kevés eltérő egyéni kezdeményezés született (ipari vidékekre való elvándorlás, továbbtanulás).

Steven Sampson a romániai második gazdaság kérdéskörét elemezve rámutat arra, hogy a kommunizmus alatt olyan paradox helyzet állt elő az országban, hogy míg a vállalatok és a kollektív gazdaságok alig bírták teljesíteni a terveket, addig a második gazdaságból származó jövedelmeknek köszönhetően a háztartások virágoztak (Sampson 1983). Jobbágytelkén a magántulajdonban maradt földeken a fiatalabb generációknak is több lehetőség maradt a mezőgazdasági munkára, és nem hagyták el akkora tömegekben a települést, mint tették azt más, kollektivizált és kevés munkalehetőséget nyújtó falvakban.

Meg kell említeni azonban, hogy hosszabb-rövidebb ideig többen elhagyták a falut, hogy az iparban vállaljanak munkát. Kedvelt célpont volt az ország szén- és acéltermelésének akkori központja, Hunyad megye (Zsil-völgye, Vajdahunyad stb.) (Gagy 2009: 151–153). Lajos Balázs plébános a helyi római katolikus egyház *Historia Domus*ába 1947. július 14-én jegyezte fel ottani szolgálatának fontosabb eseményeit. Ott olvasható egy lista, amely az 1945-ben a Zsil-völgyét (Lupényt) is megjárt családfőket sorolja fel (*Historia Domus*: 96). A több mint 30 személyt tartalmazó lista jól mutatja, hogy bevett szokás volt az ipari munkára, bányamunkára való elszerződés, az időszakos munkamigráció a férfiak körében, amit adatközlőim is megemlítettek.

Hát, mentek, mert akkor volt gyár, volt ez-az. Volt munkahely. Ugye a gyárat leépítették... Én is 28 évet Hunyadon dolgoztam, Vajdahunyadon. (M. L., férfi, sz. 1925)

Itt születtem Jobbágytelkén, és nem tudom, három vagy négy éves lehettem, amikor kimentek a szüleim Vajdahunyadra. S akkor ott voltam, ameddig kezdtem az iskolát, hét éves koromig ott voltunk. [...] Apám a kombinátban, a vasolvasztó kombinátban volt. [...] Anyám otthon, haton vagyunk testvérek. Én vagyok a negyedik. Volt négy gyermek, és otthon volt. Nem tudom, hogy most még létezik-e az a magas kőfal a kombinát végében, s ott volt az út, az úttal szemben volt a ház, amelyben laktunk. (B. J., férfi, sz. 1944)

[Petrozsényban] megláttam milyen mucskosak, kormosak. Na, aztán mondom, hát én reá vagyok szorulva, hogy én itt a bányában...? Mert 450 méterre voltunk lent. 19 esztendő voltam... Hogy én itt üljek, s a föld alatt, hogy itt dolgozzak? Inkább megyek haza, s dolgozok a mezőn. (M. B., férfi, sz. 1929)

1989 után jelentősen megváltoztak a viszonyok, a határok megnyitásával lehetőség nyílt a külföldi munkavállalásra is, így a fiatal, munkaképes lakosság nagy hányada települt át hosszabb-rövidebb ideig Magyarországra.⁷⁰ A rendszerváltás utáni évtizedben több mint 57 000 magyar nemzetiségű személy vándorolt ki Romániából Magyarországra, ahol állampolgárságot szerzett. Az ideiglenesen kint tartózkodók száma ennél sokkal magasabb. 1977 és 2005 között pedig hivatalosan nyilvántartva mintegy 170 000 (elsősorban magyar származású) romániai telepedett ki Magyarországra, és ez a népesség többsége termékeny korú volt. Ez azt jelenti, hogy a kivándorlás termékenységekieséssel is járt, ami jelentős létszámcsökkenést idézett elő a romániai magyarság körében (Veres 2011: 162).

[1989 után] aztán, akkor kezdődött a kivándorlás. Főleg a fiatalok... [...] Óh, erősen kevesen, hárman-négyen ha visszajöttek. Hát Gyál és Törökszentmiklós, Budapest... Ejsze Gyálra mindjárt írassák ki, hogy Jobbágytelke, annyian elmentek. Úgy kezdték, hogy elment az apa vagy az anya egy-két hónapig dolgozni, aztán visszajött, és vitte a családot. (O. V., nő, sz. 1961)

Öregek Erdély változó társadalmában című tanulmányában Pozsony Ferenc megállapítja, hogy „az erdélyi falvak életében egyre inkább felértékelődtek azok a fiatal férfiak, akik traktort, teherautót, arató-, cséplőgépet tudtak vezetni, karban tartani. A felszámolt szövetkezetekben és állami gazdaságokban dolgozó gépész fiatalok a földeket modern gépekkel tudták megművelni, a termést betakarítani. Ezek az életerős fiatalok teljes értékű rokonsággal rendelkeztek falvaikban, amit számtalan esetben mozgósítani tudtak közös, kölcsönmunkákra.” (Pozsony 2000: 740.) Miután a rendszerváltás után az erdélyi városokban is tönkrementek a túl-

⁷⁰ Mint azt Ruxandra Oana Ciobanu is felvázolja, az 1990–1995-ös időszakban a magyarok inkább Magyarországra vándoroltak ki, 1996–2001 között pedig az ingázás vagy körkörös (cirkuláris) migráció volt jellemző Románia és Magyarország között (Ciobanu 2010: 130–138).

méretezett ipari nagyvállalatok, fokozatosan egy lassú visszavándorlás indult meg a falvak felé, és a székelyföldi falvakban egy újabb mezőgazdálkodó réteg alakult ki. Az életerősebb faluközösségekben, ahonnan a fiatalok még nem vándoroltak el tömegesen, a rendszerint jó technikai ismeretekkel és kisebb-nagyobb (főleg vendégmunkából származó) pénzalappal rendelkező fiatalok mezőgazdasági gépeket vásárolva gyökeresen szakítottak elődeik gazdaságtervezésével, és már nem a szűk család szükségleteire, hanem piacra termeltek. Többen intenzív zöldségtermesztésbe kezdtek, a terményeket pedig városok piacain értékesítették. Nyereségüket eszközeik modernizációjára, területek vásárlására, új állatok, növények beszerzésére fordították, de az is megfigyelhető, hogy jelentős a presztízsjavak felhalmozása is. Ez az új gazdasági elit a települések szimbolikus szférájában is előrelépett, az egyházi, politikai életben is vezető szerepre tett szert (Pozsony 2000: 740).

A 20. század második felében kibontakozott modernizáció voltaképpen a fiatalokat részesítette előnyben, az öregeket pedig magukra hagyta. A hagyományos paraszti kultúrában az öregek státuszát a falu társadalm szerkezetében alapvetően a gazdasági életben elfoglalt szerepük és pozíciójuk határozta meg. A második világháború végéig az öregek irányították, birtokolták a család legfontosabb ingatlanjait és azok használatát, illetve életkoruknál fogva ők rendelkeztek a parasztgazdaság irányításához szükséges tudás javával is. A természet helyi rendjének, az állatok és a termesztett növények életciklusainak ismerete mellett ők birtokolták a legfontosabb termelőeszközöket, ismerték a mezőgazdasági munka fázisait, megszervezésének titkait. „Az évszázadokon át felhalmozott tudást a közösen végzett munkavégzés közben fokozatosan átadták a felnövekvő gyermekeiknek. A fiú- és lánygyermekeket differenciáltan nevelték, még játékaikat is úgy válogatták, irányították, hogy a felnőttkori munkakörükbe észrevétlenül, természetes módon belenevelődjenek. A 20. század második felében ebben a rendszerben gyökeres változás következett (Pozsony 2000: 738).

Pozsony Ferenc felhívja arra is a figyelmet, hogy az atomizálódás mellett tájainkon is egyre inkább hat az individualizáció. Ez pedig a rokonsági kötelékek megyengüléséhez vezet. Az egyéni életvezetés szabadsága fokozatosan előtérbe kerül, ami a közösségi normák gyengülését vonja maga után. A rurális környezettől elszakadó fiatal generációk egyre ritkábban látogatják otthon maradt szüleiket, nagyszüleiket, és kikerülve a faluközösség ellenőrzése alól, már egyre kevésbé érzik erkölcsi kötelességüknek öregeik gondozását, ápolását. A családi, rokoni kapcsolatok régóta magánügyvé váltak, és a közösség részéről nem tűrnek beleszólást. Míg régebben megszólították, kiközösítették a tehetetlen szüleiket elhanyagoló fiatalokat, addigra már Erdélyben is egyre inkább a speciális egyházi, karitatív intézményekre hárul az öregek gondozása (Pozsony 2000: 743–744). A Felső-Nyárádmente falvaiban járva magam is tapasztaltam, hogy a Gyulafehérvári Caritas beteg- és idősgondozói több helyi személyhez is rendszeresen eljárnak, és olyan feladatokat látnak el, melyet korábban a kiterjedt családban magától értetődően a fiatal generációk feladata volt.

Összegzőként elmondható, hogy a késői középkor óta létező Jobbágytelke folyamatosan szabad székelyek és néhány jobbágycsalád által lakott falu volt, amelyet a

történelem fontosabb eseményei (1848–49-es forradalom és szabadságharc, világháborúk, kommunista hatalomátvétel) sem kerültek el. Ennek ellenére Jobbágytelke egészen napjainkig szinte teljes egészében meg tudta őrizni jellegzetes etnikai és felekezeti szerkezetét, illetve agrárjellegét, ami a falu elszigetelt fekvésének, egykori jellegzetes rendi társadalomszerkezetének volt köszönhető. Kijelenthető az is, hogy a bemutatott történelmi események folyamán homogén jellegűvé váló falu viszonylag egységesen viszonyult a 20. század második felében bekövetkezett erőszakos, illetve mesterséges makrofolyamatokhoz, így a szocialista átalakulás korszakát sikeresen átvészelte, ugyanis sikerült elkerülnie a kollektivizálást. Míg a kollektivizált falvak társadalmában új törésvonalak, csoportok jönnek létre (pl. kollektivisták, ingázó gyári munkások stb.), addig Jobbágytelke esetében a korábbi struktúrák, hagyományos kapcsolatok maradtak fenn. A helyi közösség nem tagolódott olyan módon, mint egy kollektívvel rendelkező falu. Az elkerült kollektivizálásnak is köszönhető a környékbeli falvakhoz viszonyított gazdasági jóléte és élénk kulturális élete, ami a 21. század eleji Jobbágytelke egyik meghatározó tényezője.

Demográfiai folyamatok

A demográfiai adatokat vizsgálva kijelenthető, hogy az 1850 után keletkező népszámlálási statisztikák, illetve a korábbi összeírások tanúsága szerint Jobbágytelke etnikai szerkezete változatlan maradt, népessége – néhány kivételtől eltekintve – teljes egészében római katolikus székely magyarokból állt. Ezen az állapoton még az impériumváltások utáni betelepítések sem változtattak, ugyanis a falu viszonylagos elszigeteltsége kiesett a betelepülők és betelepítettek látóköréből. Az első teljes körű összeírástól 1910-ig a falu lakossága fokozatosan nőtt, az 19. század végén tapasztalható fellendülés és a békés politikai viszonyok jótékonyan hatottak a népszaporulatra. Az első világháború okozta veszteségek és a trianoni békediktátum utáni változások az 1920-as létszámon is érezhetőek: az 1910-ben feljegyzett lélekszám 1091 főről visszaesett 1035-re.

A két világháború között a lélekszám újra növekedésnek indult, és a második világháború veszteségei ellenére is növekedett. A csúcspont az 1956-os év volt (1254 fő), amely után lassú csökkenés kezdődött. Az 1989-es változások után drasztikus létszámcsökkenés következett be: 1992-ben 861 főt regisztráltak, 2002-ben pedig 722 lakója volt Jobbágytelkének (Varga E. Á. 2002). A 2011-es népszámlálás adatai nem térnek ki külön a községekben található falvak létszámára,⁷¹ azonban a községi összlétszám csökkenéséből Jobbágytelke népességének apadására is következtethetünk (1–3. táblázatok).

71 2011-es népszámlálási adatok: *Tab 8. Populația stabilă după etnie – județe, municipii, orașe, comune* (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_Tab_8.xls; letöltés ideje: 2019. március 19.); 2011-es népszámlálási adatok: *Tab10. Populația stabilă după limba maternă – județe, municipii, orașe, comune*. (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_10.xls; letöltés ideje: 2019. március 19.)

A legutóbbi, 2011-es népszámlálási adatok szerint 584-en élnek a településen. A magyarok mellett a felmérés 2 román és 12 cigány származású személyt írt össze.⁷²

A falu felekezeti megoszlását vizsgálva kijelenthető, hogy már az első népszámlálások óta a római katolikus falunak számított, illetve korábbi adatok is azt támasztják alá, hogy a reformáció elkerülte a falut és a környéket. Jobbágytelke 1781-ben szakadt el Hodostól, s lett önálló egyházközség (Orbán 1870: 87), napjainkra megfordult a helyzet, és a jobbágytelki plébános látja el a székelyhodosi hívek lelki gondozását. A környék és Jobbágytelke a reformáció idején is katolikus maradt, mai napig elenyésző a protestáns felekezetekhez tartozók aránya. 1947-ben a jelenlegi községet alkotó falvakhoz (Székelyhodos, Jobbágytelke, Ehed, Iszló) tartozó református hívek Csíkfalva filiájaként voltak számon tartva (Juhász I. 1947: 28–29). A statisztikákban felbukkan ugyan néhány protestánsokra, izraelitákra és görögkatolikusokra utaló számadat, azonban ezek száma igen elenyésző. A neoprotestáns kisegyházak (elsősorban: adventisták és Jehova Tanúi – Szabó E. 1998: 32) képviselőiről többnyire az 1992-es összeírás óta van adat (Varga E. Á. 2002) (4. táblázat). 2011. évi népszámlálás esetében a felekezeti és az anyanyelvi adatok csak községszintű bontásban szerepelnek, de a községi önkormányzattól származó adatok szerint az 584 lakosból 541 római katolikusnak, 25 reformátusnak, 2 unitáriusnak, 11 adventistának és 2 Jehova tanújának vallotta magát. 3 személy pedig nem válaszolt vagy nem nevezte meg felekezeti hovatartozását.⁷³

A jobbágytelki családszerkezetet tekintve elmondható, hogy a korábbi századokra a kiterjesztett családi háztartások voltak a jellemzőek, ahol egy-egy családban háromnál is több gyermek volt. Damokos Kázmér 1657-es jelentésből arra következtethetünk, hogy az akkor nagyjából 450 fős falu 50 családjában átlagosan 9 személy élt, ami átlagban 7 gyermeket jelenthet családonként (Tóth szerk. 1994: 301). Bár ezek a számítások nem pontosak, mégis egy hozzávetőleges képet adnak a korabeli viszonyokról. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy a magas népszaporulat ellenére igen jelentős volt a csecsemőhalandóság. Emellett megemlítendő, hogy 1709-ben és 1717–1719-ben is pestisjárványok pusztítottak a környéken. Előbbiről a *Historia Domusba* (jóval később) ezt jegyezték fel: „Ez évben pestis ütött ki. Marosvásárhelyről tanulók hazabocsáttattak, harangozni, temetni a város határából kimenni nem volt szabad. MVásárhelyt 3500 és az egész Marossszéken 18 000 ember lett a járvány áldozata, s e mellett a marhavész is dühöngött, melyben a marhák nagy része elpusztult.” (Historia Domus: 10.) Az 1719-es járványról helyi adatok is vannak, ekkor 222-en haltak meg Jobbágytelkén (Orbán 1870: 87, Historia Domus: 10–11). Az 1849-es kolerajárványban 62-en veszítették életüket (Historia Domus: 15).

A demográfiai folyamatok ismeretében megállapítható, hogy Jobbágytelke népességének alakulása hasonló volt a környező falvakéhoz, így a háborúk, járványok okozta visszaesések ellenére a 20. század közepéig folyamatos növekedésben volt. Azonban míg máshol a kollektivizálás utáni elvándorlás érezhető csökkenést hozott az érintett falvak esetében, addig Jobbágytelkén csak természetes (és sokkal kisebb mértékű) fogyásról beszélhetünk az 1956-os demográfiai csúcstól számítva.

72 Datele recensământului populației și a locuințelor din 2011. Județul Mureș, Comuna Hodoșa.

73 Datele recensământului populației și a locuințelor din 2011. Județul Mureș, Comuna Hodoșa.

Gazdasági folyamatok Jobbágytelkén

Jobbágytelke gazdasági fejlődésének a fellelhető kezdeti forrásoktól napjainkig való vizsgálata mellett fontos szerep jut annak az összehasonlításnak, amely Székelyhodos község négy településének (Székelyhodos, Jobbágyteke, Ehed, Iszló) adatait veszi górcső alá.⁷⁴ Ebből a falvak közti hasonlóságokra és eltérésekre lehet rávilágítani. Mindezt elengedhetetlen, mert csak így érthető meg az a sajátságos helyzet, ami a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet során létrejött, mégpedig az, hogy a szóban forgó településen nem alakult meg a termelészövetkezet, és a helyi gazdák tovább folytatták saját, nem államosított földjeiken a hagyományos mezőgazdálkodást, ami ellentétes fejlődési irányt mutatott a kollektivizált Ehed, Iszló és Székelyhodos esetében. Mindezek a tényezők mai napig meghatározzák a települések gazdasági életét és erejét, illetve demográfiai, társadalmi és kulturális hatásuk is van.

2012 őszén részt vehettem a Transylvania Trust Alapítvány szervezésében és a Nyárádmenti Kistérség Leader Egyesület, illetve a Székelyhodos Venerque Baráti Társaság kezdeményezésére létrejövő népi építészeti kutatásban, amely a Nyárádmente épített örökségét mérte fel 2012 és 2013 között (Furu 2017: 92). Ekkor a májai, márkodi, nyárádköszvényesi, székelyhodosi és jobbágytelki porták gazdasági épületeinek felmérését végeztem el. A kutatásból kiderült, hogy a kollektivizálás után törést nem szenvedő jobbágytelki hagyományos gazdálkodás egyik eredménye, hogy a gazdasági udvarokat, épületeket 1962 után is aktívan használták, sőt a csűrök esetében egyfajta fejlődés is megfigyelhető volt (saját gyűjtés, illetve Furu 2017: 113).

Az eddigi felmérésekből és kutatásaimból is kiderült, hogy Jobbágytelke egy erősen agrárjellegű település, melynek gazdasági életét elsősorban a növénytermesztés (gabonafélék, mezei kapáskultúrák, kerti növények, gyümölcsstermesztés) és az állattartás jellemzi, de kiegészítő ágazatként jelen van a kézműipar is (szalmafonás, kalapkészítés) is.

Már az első Jobbágytelkéről szóló írásos emlékek is gazdasági jellegűek voltak, ugyanis a falu első ismert írásos említése egy adóösszeírásából származik. Ebben az 1567-ben keltezett lajstromban Jobbágytelke a kapuszámok bejegyzése nélkül szerepel, így nem lehet következtetni a korabeli település kiterjedésére, a népesség létszámára és gazdasági erejére (Szabó szerk. 1876: 218).

A település földrajzi elhelyezkedése és az ebből következő forma is jelentősen befolyásolták a helyi mezőgazdaság fejlődését. A falut körbezáró dombokon gyengébb minőségű földeken alakult ki a növénytermesztés és rétgazdálkodás. Erdély

⁷⁴ A gazdasági helyzet érzékeltetésére felvonultatott adatsorok a kollektivizálás előtti és utáni állapotokra részben rávilágítanak, így az egyes gazdasági mutatókból következtethetünk egy-egy parasztgazdaság gazdasági erejére.

agrárviszonyait a 18. század elejéig döntően befolyásolta, hogy a termelés súlypontja nem esett a földesúri majorságbirtokra, az allódiúmrá, és a jobbágytelken alapuló és jobbágyszolgáltatásokon nyugvó földesúri gazdaságot általában csak nagyon kevés esetben váltotta fel a majorsági üzemre alapozó és piacra termelő földesúri gazdaság (Imreh 1979: 65). Jobbágytelke és környékbeli falvak korabeli gazdasági helyzetéről igen részletes képet kapunk a 18. század folyamán elrendelt és megejtett összeírásokból (Pál-Antal s.a.r. 2007). Az 1701 és 1722 közötti gyűjtött adatokból kiderül, hogy a jobbágytelki adófizetők száma 1701-ben 46, 1710-ben 49, 1713-ban 58 és 1722-ben 35 fő volt, ami minden esetben nagyobb értéket mutatott a szomszédos Székelyhodosénál, ami a falu akkori gazdasági erejére és létszámára is következtetni enged. (5. táblázat) Az 1701-es összeírásban 23 főt tüntetnek fel ökrös gazdaként (többségük 2 állattal szerepel), 1 fő két-három marhájú gazdaként, örökösleges egy marhás gazdaként pedig 6 főt sorol fel a lista. Mellettük béres házban lakó zsellérek, nincstelen zsellérek és koldusok kerültek be a lajstromba (Pál-Antal s.a.r. 2007: 50–51). Az 1710-es vagyonszeírásban 40 főt jegyeznek *Personae libertinorum* megnevezés alatt. A lajstrom 137 köből (*cubulus*) szántóföldről, 45 szekérnyi (*curruus*) szénarétről, 91 kapás szőlőről, 81 darab ökréről, 121 tehénről/tulokról, 3 lóról/kancáról, 19 juhról/kecskéről, 96 kosár méhről és 75 darab disznóról tesz említést. A szabadok mellett említésre kerül 6 zsellér, 5 özvegyasszony és 13 különböző helyről származó *bebíró* személy is. A zsellérek 4 köből szántóval 2 szekérnyi szénaréttel, 4 kapás szőlővel, 14 ökörrrel, 8 tulokkal/tehénnel és 5 disznóval rendelkeztek. Az özvegyasszonyok tulajdonában 6 köből szántóval, 2 szekérnyi szénarét, 7 ökor, 5 tulok/tehén és 1 disznó volt. A bebírók 8½ köből szántóval és 3 disznóval rendelkeztek Jobbágytelkén belül (Pál-Antal s.a.r. 2007: 91–92). Összehasonlításképp a székelyhodosi szabadok száma 24 volt, akik tulajdonában 124 köből szántó, 35 szekérnyi szénarét, 37 kapás szőlő, 39 ökor, 109 tehén/tulok, 4 ló/kanca, 4 juh/kecske, 31 kosár méh és 57 disznó volt. Az összeírás rajtuk kívül megemlíti a szabad zselléreket (5 fő), a szabad özvegyasszonyokat (1 fő), a jobbágyokat (3 fő) és a más falvakból származó bebírókat (23 fő). A hodosi szabad zsellérek tulajdonában 71 köből szántó, 43 szekérnyi szénarét, 11 kapás szőlő, 10 ökor, 36 tulok/tehén, 2 ló/kanca, 2 juh/kecske, 17 kosár méh és 24 disznó volt. Az egyetlen feljegyzésre kerülő özvegyasszony 4 köből szántóval, 1 szekérnyi szénafölddel és 4 tulokkal/tehénnel rendelkezett. A más helyről származók 32½ köből szántót, 8½ szekérnyi szénarétet és 34 disznót bírtak Hodoson belül (Pál-Antal s.a.r. 2007: 89–90). A mai Székelyhodos községhez tartó Ehedén 24 szabad jogállású személy 83½ köből szántóval, 84½ szekérnyi szénaréttel, 30 kapás szőlővel, 44 ökörrrel, 47 tulokkal/tehénnel, 62 juhval/kecskével, 8 kosár méhvel és 107 disznóval bírtak. A négy szabad özvegyasszony 26 köből szántót, 9½ szekérnyi szénarétet, 4 ökröt, 8 tulokot/tehenet, 4 juhot/kecskét, 1 kosár méhet és 13 disznót birtokolt. A bebíró személyek (15 fő) 35 köből szántóval és 14½ szekérnyi szénaréttel rendelkeztek Ehedén belül (Pál-Antal s.a.r. 2007: 88–92). A község részét képező Iszlóról nincsenek 1710-es adatok.

Az 1713 telén Jobbágytelkén összeírt 58 fő 181 köből szántóval, 45 szekérnyi szénaréttel és 161 marhával bírt. A székelyhodosiak ezzel szemben 65 köből szán-

tóval, 49 szekérnyi szénaréttel és 153 marhával szerepelnek az összeírásban (Pál-Antal s.a.r. 2007: 212–214). Iszlón 19 szabad személyt (az összeírásban a *nobilium* – nemes megnevezés szerepel) írtak össze, akik 42 köből szántófölddel 7 szekérnyi szénaréttel és kb. 48 marhával rendelkeztek. A 6 falubeli jobbágy (*jobbagnones*) 8 köből földet és 2 szekérnyi szénaréten gazdálkodott, illetve kb. 9 marhát birtokolt. Eheden 1713-ban 26 szabadot (ebből egy özvegyet) írtak össze, akik 107 köből szántót és 28 $\frac{3}{4}$ szekérnyi szénarétet használtak, illetve 134 marhát tartottak (Pál-Antal s.a.r. 2007: 210–211). Érdekes, hogy Jobbágytelke, Székelyhodos és Ehed összeírásban csak nemesek vannak feltüntetve, így csak ennek a rétegnek következtethetünk a gazdasági erejére.

Végül az egyik legteljesebb, 1722-ben készült lajstrom 35 adófizető személyt említ Jobbágytelke esetében. Az összeírásba 183 köből szántó (*terrae arabiles cultae*) mellé bekerült 82 köből műveletlenül hagyott szántóterület (*terrae arabiles incultae*) is, illetve arról is képet kaphatunk, hogy a faluban 17 $\frac{1}{2}$ zsellértelek (*sessiones populosae*) és 14 $\frac{1}{2}$ pusztatelek (*sessiones desertae*) is található. A vetés kapcsán megjegyzendő, hogy a felmérés során 80 köből őszi vetést (*sementa autumnalia*) és 80 köből tavaszi vetést (*sementa vernalia*), illetve 14 köből borsó és lencse (*pisorum, lentis, fabris*), illetve 22 köből hajdina (*fagopiri*) termesztésére használt földterületet írtak össze. A statisztika szerint 1458 kalangya búzát és rozst (*tritici et siliginis*), 728 kalangya zabot, árpát és tönkölybúzát (*avenae, hordei et speltae*), 156 kalangya lent (*cacabi et lini*) takarítottak be. Abban az évben az 52 szekérnyi szénarétről (*foenata prata*) 62 szekér szénát gyűjtöttek be (*foeni in hoc anni*). Ezek mellett 75 kapás szőlőt (*vineae fossorum*), 843 fazék bort (*vini urnarum*), 1 sörfőzőt (*braxatoria*) és 18 font dohányt (*tabacae*) is feljegyeztek az összeírók.

Az állatállományt tekintve 72 igás marháról (*boves jugales*), 48 tehénről (*vaccae*), 23 ökörrel és üszőrrel (*juvenci et juvencae*), 7 lóról (*equi, equae*), 73 juhról és kecskéről (*oves, caprae*), 138 sertésről (*sabellici*) és 43 méhkasról (*apum alvearium*) tesznek említést. A lista végén szerepel 82 forintnyi összeg, ami a passzív tartozást (*debita passiva*) jelöli (Pál-Antal s.a.r. 2007: 489).

Ugyanebben az összeírásban Székelyhodos 31 feljegyzett fővel szerepel, akik 197 köből szántót bírtak. A zsellértelek száma 15, a pusztatelkeké 10, a műveletlenül hagyott szántóterület 62 köből tett ki. Az őszi vetés 52 köből, a tavaszi vetés 48 köből volt. Ezen kívül 24 köből borsó- és lencse-, illetve 19 köből hajdinaföldet jegyeztek fel. 936 kalangya búza és rozs, 504 kalangya zab, árpa és tönkölybúza, 95 kalangya len került betakarításra. Az 68 $\frac{1}{2}$ szekérnyi szénarétről 50 $\frac{1}{2}$ szekér szénát gyűjtöttek be. A 95 kapás szőlőből 1072 fazéknyi bort szüreteltek. A faluban 48 igás marha, 36 tehén, 12 ökör/üsző, 7 ló, 67 juh/kecske, 97 sertés és 23 méhkas volt. A hodosi listán 32 forintnyi aktív (*debita activa*) és 173 forintnyi passzív tartozást is feljegyeztek (Pál-Antal s.a.r. 2007: 489).

Eheden az 1722-es felméréskor 24 adófizető személyt írtak össze, akik 150 köből szántón dolgoztak. A műveletlenül hagyott területek 84 köből tettek ki, a zsellértelek száma 12, a pusztatelkeké 7 $\frac{1}{2}$ volt. Az őszi vetés területe 56, a tavaszi vetésé 42 köből, a borsó- és lencseföldeké 21 köből és a hajdinaföldeké pedig 49 köből volt.

827 kalangya búzát és rozst, 457 kalangya zabot, árpát és tönkölybúzát, 97 kalangya lent jegyeztek fel, illetve 67 szekérnyi szénaföldről 44 szekér szénát takarítottak be abban az évben. A 32 kapás szőlő 336 fazéknyi bort adott, és 59 fontnyi dohány is termett. Az összeírás idején 37 igás marha, 39 tehen, 8 ökör/üsző, 5 ló, 65 juh/kecske, 87 sertés és 7 méhkas alkotta a falu állatállományát. A passzív tartozás 71 forintot tett ki (Pál-Antal s.a.r. 2007: 489).

Végül az iszlói felmérési eredményekből kiderül, hogy a faluban 22 adófizetőt írtak össze. A településen 90 köből művelt és 60 köből műveletlen szántóföld volt, a zsellértelkek száma 14, a pusztatelkeké pedig 1 volt. Az őszi vetés 27, a tavaszi vetés 15 köből nagyságú volt, borsót és lencsét 10 köből, hajdinát pedig 18 köből területen termesztettek. Búzából és rozsból 472 kalangya, zabból, árpából és tönkölybúzából 132 kalangya és lenből 61 kalangya került feljegyzésre. A 30 szekérnyi szénarétről abban az évben 33 szekérnyi termést takarítottak be, a 30 kapás szőlő pedig 182 fazéknyi bort adott. Ezen kívül 16 font dohányt és 108 forint passzív adósságot jegyeztek fel. Az állatállomány 20 igás marhából, 16 tehenből, 7 ökörből/üszőből, 7 lóból, 10 juhból/kecskéből, 68 sertésből és 12 méhkasból állt (Pál-Antal s.a.r. 2007: 489).

Az 1722-es összeírásban szerepelnek a falvak társadalmához közvetlenül nem kapcsolódó, sok esetben idegenből származó személyek, mint például a papok, lelkészek, harangozók, molnárok és kereskedők vagyonának kimutatásai is. Így Jobbágytelkén említésre kerül a helyi római katolikus pap, akinek vagyonához egy fél zsellértelket, 14 juhot/kecskét, 1 kalangya lent/kendert, 1 szekérnyi szénarétet és 2 köből hajdinaföldet jegyeztek fel. A székelyhodosi pap esetében 1 tehenet és 1 köből megművelt területet említ a korabeli dokumentum. Eheden két papot említenek, akik összesen 1 zsellértelket és egy pusztatelket, 2 borjút, 2 tehenet, 1 üszöt/bikaborjat, 3 juhot/kecskét, 5 sertést, 9 köből művelt és 2 mérőnyi műveletlen területet bírtak. A papok 3 köből és 2 mérőnyi őszi vetéssel, illetve 52 kalangya búzával/rozsszal is rendelkeztek. Iszlóra vonatkozóan nincsenek ilyen jellegű adatok (Pál-Antal s.a.r. 2007: 499–507).

A jobbágyfelszabadítás előtt Jobbágytelkét is többnyire saját tulajdonban levő földeken gazdálkodó, szabad székelyek lakták, akik a szántóföldeket és a kaszálókat magántulajdonként, a legelőket és az erdőket pedig köztulajdonként használták. A szabad földművesek mentesek voltak a feudális jellegű szolgáltatásoktól, telkükért csak az államnak, az egyháznak és a községének adóztak, és ennek a rétegnek a belső szerkezetét a vagyoni viszonyok határozták meg, nem pedig a feudális jog (Egyed 2010: 16). Jobbágytelkén és a szomszédos Székelyhodoson is igen alacsony volt a jobbágyok és a zsellérek száma, például 1614-ben Jobbágytelkén 6 jobbágy és 12 zsellér, Hodoson pedig 4 jobbágy és 9 zsellér élt. Ez a szám 1750-re már átalakult, míg előbbi településen nem jegyeztek fel jobbágyot, csak 3 zsellért, addig utóbbi településen 2 jobbágyot és 5 zsellért tartottak nyilván, 1848-ra pedig csak egyetlen zsellér maradt Jobbágytelkén. (6. táblázat) Eheden 1614-ben 6 jobbágy és 9 zsellér, 1750-ben 1 jobbágy és 4 zsellér volt. 1848-ból nincs egyik társadalmi réteg képviselőjéről sem adat. 1614-ben Iszlón 2 jobbágy és 10 zsellér, 1750-ben

13 jobbágy és 4 zsellér, 1848-ban pedig 1 jobbágy és 11 zsellér került összeírásra (Egyed 1981: 111). A mai Székelyhodos község négy falujának 18. századi adatait megvizsgálva elmondható, hogy Jobbágytelke már abban a korban is a környék élenjáró településének számított, gazdasági mutatói – egy-két kivételtől eltekintve – sokkal jobbak voltak a szomszédos falvakban tapasztaltaknál. Azonban itt meg kell jegyezni, hogy a négy település földrajzi adottságai sok eltérést mutatnak, amit egyes adatok is jól érzékeltetnek. Az adatok szerint Jobbágytelkén sokkal nagyobb területen és mennyiségben termesztett gabonaféléket, mint szomszédai, illetve a rétgazdálkodás nagysága és hozama is jobb mutatókkal rendelkezik. Azonban ha a szőlőtermesztést nézzük, akkor Székelyhodosé lesz az elsőbbség. A dohánytermesztésre nincsenek hodosi adatok, és Ehed számít élenjárónak a maga 59 fontnyi dohányával, ami a többi településen megtermelt összes dohánymennyiségnek majdnem kétszerese. A korabeli növénytermesztés változatosságát vizsgálva olyan, ma már nem, vagy alig termesztett növények is találhatóak a listán, mint a len, a lencse, a hajdina vagy a dohány. Az állattenyésztés terén is megfigyelhetőek a települések közötti különbségek, azonban Jobbágytelke minden kategóriában vezető szerepet tölt be. Fontos megjegyezni, hogy mind a négy település esetében találunk adósságokra utaló bejegyzéseket, itt Székelyhodos és Iszló áll a rangsor élén.

1806-ban Lipszky János térképész 2 várost és 126 falut tüntetett fel Maroszék térképén, és ebből 120 falut 1820-ban felkerestek a kirendelt úrbérrendező biztosok, hogy felmérjék azok helyzetét (Takács szerk. 2001a: 7). A *Maroszék parasztvallomásai 1820-ból* című forráskiadványban ugyan nem szerepel Jobbágytelke, de a község két másik településének, Székelyhodosnak és Iszlónak 19. század eleji állapotáról képet kaphatunk. A helyi előljárókkal készült kérdőívekből kiderül, hogy Székelyhodoson urbáriális szolgálat sohasem volt, hanem egy bizonyos Bakó István földjeit vagy taxára, vagy árendában vették ki, királyi dézsmát pedig soha sem kellett adniuk. A termést tekintve négy határrészlet különböztettek meg. Az egyik, ha trágyázzák elegybúzát, rozst és ritkán kukoricát termeltek. Jó termés idején egy véka vetés után három kalangyát arattak, és minden kalangya egy vékát jelentett. A határ másik része (trágyázás esetén) középszerű volt, egy véka vetés után két kalangyát arattak, és két kalangya hozott másfél vékát. A harmadik részen a trágyázás ellenére sem termett egyéb zabnál, mivel vizes terület volt. A negyedik határrészlet pedig hasznosíthatatlan volt. A szántóföldek kapcsán megemlítették, hogy négy és hat ökörrel kellett azokat szántani. A Hodos-patak kiáradása a kevés rétet is tönkretesz, és csak „lófarkot, macskanyerget, fentőt, sátét terem. Ha ezen víz kárt nem tenne, kétszer kaszálhatnék.” (Takács szerk. 2001b: 429–430.) Az összeírásból az is kiderül, hogy a közelben milyen vásárok voltak, melyekre a helyiek (és valószínűleg a jobbágytelkiek is) eljárhattak. Így említésre kerül a közelebb eső Székelykál, Nyárádszereda és Petele vásáros helyek, illetve a távolabbi Marosvásárhely, Szászrégen és Makfalva, ahol marháikat és egyéb portékáikat tudták eladni. Mivel a falunak kevés volt a marhalegelője, az igavonó marhákat Remetén és Szovátán tartották taxafizetés mellett, a csordabéli marhákat pedig a nyomáson járatták. Ugyancsak a környékbeli falvakból voltak megvásárolni az állatoknak szükséges fűvet. A do-

kumentum megemlíti, hogy építkezésre való fa csak szűkösen állt rendelkezésre a helyi erdőben, szabad erdőlési joga nem volt senkinek. Ezt a közösség szükségletére tartották fenn, saját használatra pedig a remetei havasról vásárolták. A szőlők száma alacsony volt, makkos erdő hiányában a sertéseket ugyancsak taxafizetés mellett a remetei havason hizlalták. A belső telkeken veteményesek és gyümölcsösök voltak, a mezőkön néhány cseresznyés részt is említenek. A sót a parajdi sóbányából vásárolták, gyárak, boltok, fogadók és mesteremberek nem voltak a településen. Kiemelik, hogy Hodosnak nincsen sokadalma, azonban itt kell megjegyezni, hogy 19 év múlva, 1838. december 19-én V. Ferdinánd királytól vásártartási jogot kaptak. 1841. november 11-én pedig szombatnapi hetivásár tartását engedélyezték a településnek (Chiorean–Muzsay 1972, Pál-Antal é. n.). Ezek mellett a parasztvallomás megemlíti, hogy kenderáztató helyük is volt, illetve a közelben malom is működött. A korabeli munkaerő-migrációra is találunk utalást a dokumentumban, ugyanis az adatközlők jelzik, hogy Marosvásárhelyre és Szászrégenbe járnak napszámba. Végül kiderül az is, hogy a földek szabad eladása és cserélése nem volt akkoriban szokásban (Takács szerk. 2001b: 430–431).

Az Iszlón készült felmérés parasztvallomásaiból kiderül, hogy urbáriumnak még a fogalmát sem ismerték a helyiek, „hanem az itten lakó /z/sellérek conventio szerént tészik szolgálatt yokot. Ki-ki úgy, ahogy földesurával megedgyezhetett. Ezen conventionalis szolgálat a jobbágyság felszabadulása után kezdődött. Más előb/b/eni szokásról semmit se tudunk.” (Takács szerk. 2001b: 432.) A földek kapcsán kiemelik, hogy a falunak három *fordulója* van. Ebből az elsőt tavasszal használják, és amennyiben trágyázzák, az jó termést ad. A második terület középszerű, a harmadik pedig csak zabnak való. A földeken tiszta búzát, elegybúzát, zabot, és kukoricát termeltek. A jobb minőségű részen egy véka vetés után három kalangyát arattak, és minden kalangya egy vékát hozott. A föld azonban olyan kemény, hogy gyakran kénytelenek voltak négy marhával szántani. A középszerű földben trágyázás esetén egy véka vetés után két kalangya, és kalangyánként egy véka termésük volt. A rétek kapcsán megemlítik, hogy azok jobbakk lennének, ha a patakot és a sáncokat kiásnák, de az árterület többnyire rosszul terem, melynek egyik oka a Hodos-pataknak gyakori kiöntése. Az itt kaszált sarjút egy részét a szarvasmarháknak, a más részét a lovaknak adták. A legelők kapcsán kiemelik, hogy elégséges marhalegelőjük van, nem szorulnak rá más falvak határaitra. Az iszlóiak is ugyanazokat a vásárokat említik állataik és portékáik eladására, mint a hodosiak (Marosvásárhelyt kivéve). Épültre való fát a zsellérek földesuruktól kaptak, mások pedig a havasról vásárolták. Mivel helyben nem voltak olyan szőlőhegyek, amelyek bevételt generáltak volna, Marosvásárhelyre és Szászrégenbe jártak szőlőmunkára. Makkos erdők hiányában a sertéseket a havasokon hizlalták. A belső telkek veteményesek és gyümölcsösök (szilvások) között oszlottak meg. A parajdi sóbányából hozták a sót. Iszlón ekkoriban ipari létesítmény, bolt vagy mesterház nem volt. A marosi tutajosokkal kereskedtek, illetve szolgalegénynek is elszegődtek. Feljegyzésre került, hogy a falunak volt egy köz pásztorháza, egy őrzőháza és két darab közerdeje, melyek „a határosztállal a földesurak által mindeddig közszükségre használtatnak.” Emellett kenderáztató

hely és a közelben (a Nyárad vizén) malom is működött. Végül kiemelik, hogy „ezen helységben ökrös szolgáló emberek nincsenek, hanem mind gyalogosok. Ezek conventio szerént hetenként két-két napot dolgoznak, és így mindösszeveséggel tenyérrel egy esztendőben téznek 1588 napokat.” (Takács szerk. 2001b: 432–434.) A kérdőívre adott válaszokat hét korabeli szerződés szövege követi, melyekben különböző gazdasági ügyekben egyeznek meg a helyi felek (Takács szerk. 2001b: 434–436).

Látható tehát, hogy Jobbágytelke szomszédságában milyen állapotok voltak az 1820-as évek idején. Bár a hasonló feltételezések óvatosságra intenek, valószínű, hogy hasonló, csak kevésben eltérő válaszok születtek volna egy ottani felmérés esetén is. Tehát, hogy az itt leírtakra is érvényes az, miszerint a mezőgazdasági termelést négy nagy tényező határozza meg, így a természeti viszonyok, a tőke, a munka és a közgazdasági viszonyok mind fontos szerepet játszanak a vidéki gazdálkodásban. Hogy egy adott területen mi termelhető, azt nagyban befolyásolja a talaj és az éghajlat, illetve a gazdaság álló- és forgótőkájének nagysága megszabja, hogy mekkora holt- és élőfelszerelés szükséges (Kotics 2006: 22–23).

Kotics József rámutatott arra, hogy a hagyományos paraszti életformát az egyenlő örökösödés, az önellátó gazdálkodásra való törekvés, a termelési szerkezet viszonylagos merevsége, a presztízsszempontok érvényesítése a termelésben, illetve a tőkének részleges kivonása a termelésből és presztízstárgyakká történő alakítása jellemzi. A háztartások rá voltak kényszerülve a több lábbon való állásra, gazdasági stratégiájuk is ennek szellemében alakult. Az öröklési rendszer egyik hozadéka, hogy a parasztek arra törekedtek, hogy megőrizték és fenntartsák a családtagok száma és a rendelkezésre álló föld között kialakult egyensúlyt és összhangot. Az örökösödés kulturális mintái azonban sem a föld, sem a tőke koncentrációjának nem kedveztek, a termelés önköltsége pedig továbbra is magas maradt. Míg korábban csak a fiúági öröklés volt jellemző, addig a később már a család minden utóda örökölt. Hacsak nem korlátozták mesterségesen a gyermekszámot, mindkét öröklési típus a családi vagyon szétforgácsolódásához vezetett (Kotics 2006: 23). Ezek a megállapítások Jobbágytelke esetében is érvényesek, a nadrágszűj-parcellák jobbágytelki jelenléte a vagyon örökösödés utáni szétforgácsolódását bizonyítja. Emellett jellemző volt az önellátó gazdálkodásra való törekvés és a termelési szerkezet merevsége is. Azonban itt kell megjegyezni, hogy a földrajzi adottságok sem tették lehetővé az jelentősebb újításokat, az intenzív mezőgazdaságra való áttérést. A termelésben való presztízsszempontokra, a tőke presztízstárgyakká való alakítására jó példa a díszes viselet, illetve a kommunizmus idején (egy esetben emelettel) felépült nagy lakóházak.

A 19. századi adatok között meg kell említeni Pesty Frigyes 1864–1865-ös helynévgyűjteményét is, amelyben gazdálkodásra vonatkozó adatok is felbukkannak: „[Jobbágytelke] határa hegyes, dombosok, elárkosult, némü részbe öszveomladoszott, sovány, kevés termést adók. Mely két részbe használtatik váltólag, mégpedig úgy, hogy egyik évbe egyiket, a másik évbe a másikat használgják, mikor egyik használtatik, akkor a másik határrész nyomásban marad.” (Csáki–Pál–Antal közlése 2014: 76.) Orbán Balázs 1870-ben közölt leírásából kiderül, hogy akkoriban a falu

házainak száma 181 volt, és határa 2535 holdat tett ki, amiből 971 hold 1464 négyszögöl szántó, 572 hold 868 öl erdő és 26 hold szőlő volt. Emellett a szerző kiemeli a már akkor jelenlevő szalmakalap készítést (Orbán 1870: 87). A szalmakalapak és szalmatárgyak készítésének kérdésköre egy következő fejezetben kerül bemutatásra.

Orbán Balázs leírásában a szomszédos falvokról is szó esik, Székelyhodosról kiderül, hogy a 19. század közepén mintegy 127 házat számlált, és határa 1657 hold 1373 négyszögöl volt. Ebből 854 hold 1199 öl szántóként, 134 hold erdőként és 28 hold szőlőként volt hasznosítva. Eheden akkor 79 házat írtak össze, és 1252 hold 1276 négyszögöl terjedelmű határában 627 hold szántó, erdő 108 hold és 11 hold szőlő volt. Iszlóban 77 házat jegyzett fel a szerző. Határa 1346 hold 136 négyszögöl, amiből 700 holdat szántóként, 272 holdat erdőként, 7 holdat pedig szőlőként hasznosítottak abban az időben.

Kozma Ferenc 1879-ben kiadott *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota* című nagy volumenű művében ugyancsak szót ejt a jobbágytelki szalmafonásról. Az akkori adatokból kitűnik, hogy Maros-Torda vármegyében Jobbágytelkén 200, a szomszédos Székelyhodoson és Eheden pedig 80-80 család foglalkozott a szalma feldolgozásával (Kozma 1879: 298). Míg korábban a *csóréfejűnek* nevezett alakor búzát vetették, addig az 1940-es évekre divatba jött a bánkúti fajta. A 15. század óta adatolt alakor (*Triticum monococcum*) egyik legrégebbi, a búzához viszonylag közel álló gabonafajta. Jól bírta a hideget és a rossz talajt is, ezt az Erdélyben különösen kedvelt gabonafajtát emberi és állati táplálkozásra egyaránt használták. Nem volt kalásza, nagyon magasra nőtt és a szalmája is jó volt, azonban igen kényes fajta volt. Erős szalmájából jó minőségű, tartós szalmakalapot lehetett készíteni, azonban a 20. századra fokozatosan háttérbe szorult (Péntek–Szabó 1981, Balassa 2001: 353). A bánkúti jó termőképességű és kiváló minőségű, korán érő, szilárd szárú búzafajta volt, melynek az is előnye volt, hogy a terméshozam mellett az időjárási hatások sem viselték meg annyira. Ezt szalmája miatt Jobbágytelkén előnyben részesítik (Szabó E. 1998: 35).

A már említett, Székelyföld közgazdaságáról és közművelődéséről szóló könyvben Kozma Ferenc az 1870-es évek állapotait vizsgálta. Az Orbán Balázs által egy évtizeddel korábban összeírt adatokhoz képest nem sok változás történt: Jobbágytelkén 1093 hold szántóföldet, 201 hold rétet és kertet, 26 hold szőlőt, 543 hold legelőt, 595 hold erdőt és 116 hold terméketlen területet jegyzett fel. Ezzel szemben Székelyhodoson 863 hold szántóföld, 167 hold rétet és kert, 32 hold szőlő, 375 hold legelő, 141 hold erdő és 82 hold terméketlen terület volt. Eheden 1254 holdból 149 holdat rétnak és kertnek, 15 holdat szőlőnek, 217 holdat legelőnek és 117 holdat pedig erdőnek használtak, illetve 46 hold volt a terméketlen terület. A szántónak használt terület, a kötet adatai szerint, 111 holdat tett ki, azonban ez valószínűleg hibás adat, mivel a szántóföldek mérete 710 hold körül lehetett. Iszlón 1349 hold összterületből 705 holdon szántót, 151 holdon rétet és kertet, 15 holdon szőlőt, 155 holdat legelőként, 273 holdat erdőként hasznosítottak, illetve 48 hold terméketlen maradt (Kozma 1879: 144–146).

A Magyar Korona országainak 1895-ben összeírt mezőgazdasági statisztikája részletesen ismerteti Jobbágytelke ide vonatkozó adatait is (A Magyar Korona... 1897, idézi Rotariu–Semeniuc–Mezei 2003). A felmérésből kiderül, hogy a faluban 264 volt a számba vett gazdaságok száma. A 26 biztosított gazdaságból egyre terjedt ki általános biztosítás, 25 esetben pedig csak az épületeket biztosították. A jégkár ellen egy biztosítás köttetett. Az összeírásakor a gazdaságok területe összesen 2582 katasztrális hold volt, ebből 2545 tulajdon birtokként, 21 haszonélvezeti birtokként, 16 pedig haszonbéres birtokként van megjelölve. A földterületek felhasználási módja a következőképpen oszlott meg a művelési ágak között: 1120 katasztrális holdon szántóföldet tartottak fenn, 108-ot kertként, 104-et rétként, 29-et beültetett szőlősként, 475-öt legelőként és 646-ot erdőként hasznosítottak, illetve 100 hold nem termő területként volt nyilvántartva.

A 4969 darab gyümölcsfából 854 almafa, 311 körtefa, 709 cseresznyefa, 111 meggyfa, 166 őszibarackfa, 12 kajszibarackfa, 2720 szilvafa, 79 diófa és 10 eperfa (szederfa) volt.

Az ígásfogatok megoszlását tekintve 37 lófogatot (ebből 2 egyes, és 35 kettős), 22 kettős ökörfogatot, 1 bivalyfogatot és 26 tehénfogatot írtak össze. A szarvasmarha-állomány 339 egyedből állt, amiből 325 magyar-erdélyi fajtaként és 14 bivalyként van megjelölve. Az összeírás szerint 95 ló, 186 sertés, 614 juh, 1265 baromfi és 20 méhcsalád volt a településen. (7–12. táblázatok)

Összehasonlításképpen a jelenlegi községközpont, Székelyhodos akkoriban 317 gazdaságot számlált, melyek közül 40 rendelkezett épület- és 9 pedig gabona- és takarmánybiztosítással, illetve két gazdaságban iparvállalat is működött. Az 1666 katasztrális hold gazdasági területből 1617 tulajdon birtokban, 20 haszonélvezeti és 29 haszonbéres birtokban volt. 873 katasztrális hold volt a szántóföldek, 49 a kertek, 115 a rétek, 31 a szőlők, 381 a legelők, 141 az erdők és 76 a nem termő területek nagysága. Az ígásfogatok között a tehénfogatok száma volt a legnagyobb (49), amit a kettős lófogatok (26), a kettős ökörfogatok (8) és a bivalyfogatok (3) követtek. A faluban összesen 201 szarvasmarha volt, ebből 188 magyar-erdélyi és 13 bivaly. Az 56 ló mellett 8 kecskéről, 149 sertésről, 559 juhról, 1221 baromfiról és 63 méhcsaládról tesznek említést 1895-ben. (7–12. táblázatok) A Hodoson akkor megtalálható 4724 gyümölcsfából 647 almafa, 251 körtefa, 241 cseresznyefa, 189 meggyfa, 356 őszibarackfa, 8 kajszibarackfa, 2771 szilvafa, 107 diófa és 154 eperfa (szederfa) volt (Rotariu–Semeniuc–Mezei 2003: 224–225, 432–435).

Ehed összeírásából kiderül, hogy a faluban 156 gazdaság volt. Ezek közül 11 rendelkezett épület- és 10 általányszolgáltatással, illetve 1 volt jégkár ellen biztosítva. Az 1258 katasztrális hold gazdasági területből 1185 tulajdon birtokként, 43 haszonélvezeti és 30 haszonbéres birtokként volt feltüntetve. 737 katasztrális hold volt a szántóföldek, 71 a kertek, 84 a rétek, 14 a (parlagon hagyott) szőlők, 165 a legelők, 143 az erdők és 44 a nem termő területek mérete. 29 tehénfogat, 20 egyes lófogat és 1 kettős ökörfogat volt a faluban. Az állatállományban összesen 173 szarvasmarha volt, melyből 171 magyar-erdélyi fajta és 2 bivaly volt. Az 47 ló mellett 78 sertés, 291 juh, 633 baromfi és 10 méhcsalád is feljegyzésre került. A faluban ta-

lálható 3223 gyümölcsfából 424 almafa, 137 körtefa, 498 cseresznyefa, 455 meggyfa, 25 őszibarackfa, 12 kajszibarackfa, 1619 szilvafa, 7 diófa és 56 pedig eperfa (szederfa) volt.

Végül Iszló adataiból kiderül, hogy a faluban 113 családot írtak össze. Itt 49 esetben kötöttek épületbiztosítást és 31 esetben gabona- és takarmánybiztosítást, illetve egyetlen gazdaság rendelkezett iparvállalattal. Az 1344 katasztrális hold gazdasági területből 1257-et tulajdon birtokként, 35-öt haszonélvezeti- és 52-öt pedig haszonbirtokként használtak. 768 katasztrális holdon szántóföldet tartottak fenn, 76 katasztrális hold volt a kertek, 61 a rétek, 18 a beültetett szőlők, 97 a legelők, 250 az erdők és 74 a nem termő területek mérete. 31 tehénfogat, 10 kettős- és 1 egyes lófogat, 3 kettős- és 1 négyes ökörfogat volt a faluban. A 144 szarvasmarhából 140 magyar-erdélyi fajta, 2 piros-tarka fajta, 2 pedig bivaly volt. A 27 ló mellett 79 sertés, 259 juh, 1232 baromfi és 48 méhcsalád került feljegyzésre. Az iszlói gyümölcsfák száma 2908 volt, ebből 476 almafa, 107 körtefa, 104 cseresznyefa, 59 meggyfa, 104 őszibarackfa, 1967 szilvafa, 75 diófa és 16 pedig eperfa (szederfa) volt.

Külön figyelmet érdemel mindkét falu esetében a szilvafáknak a többi gyümölcsfához viszonyított igen magas száma, ami arra utalhat, hogy már a 19. század végén is fontos szerepe volt a helyi mezőgazdaságban a szilvapalinka készítésének. Ez később, a 20. század közepétől is jelentős bevételi forrásnak számított, napjainkig fontos szerepet tölt be Jobbágytelke gazdasági életében, amire egy következő alfejezet is kitér majd.

Az első világháború és a trianoni békediktátum utáni években a falu lassan gyarapodott. A második világháborút követően a berendezkedő kommunista hatalom szocialista termelési módszereket erőltetett a falvakra, így az 1962-ig Hodoson, Eheden és Iszlón is megalakultak a kollektív gazdaságok, melyekben a tagok tervgazdálkodást folytattak.

A községmonográfia, amely Jobbágytelke mellett Székelyhodos és Ehed településekre is kitér,⁷⁵ bemutatja a falu történetét és akkori helyzetét (Balla et al. 1961). A kommunista hatalom által kezdeményezett infrastrukturális fejlesztéseknél említésre kerülnek a falubeliek magánépítkezései is. A dokumentum szerint a középítkezések mellett a falubeliek újjáépítették lakóházaikat és istállóikat: 1944 után 128 új ház és 79 új istálló épült. Egy 1955 júniusában a Régen Rajon Néptanácsának küldött névjegyzékből kiderül, hogy abban az évben hány és milyen munkát végző mesterember volt a faluban. Ebben 3 asztalost, 1 ácsot, 2 szabót és 11 kalapkészítőt soroltak fel.⁷⁶

Emellett említésre kerül a mezőgazdasági tevékenység is: 1959. decemberében 350 család részvételével és 670 hektár földterülettel megalakult az „Együttes” társas gazdaság.⁷⁷ Az állattartásról megtudjuk, hogy az „állattenyésztés ugyan az mint Hodos faluban, kivéve hogy a dolgozók szeretik a csikótenyésztést.” A monográfia

75 Az iratban azonban nem szerepel Iszló.

76 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriasi: 36/1955 – 43–45.

77 SJAN Mureș, Sfatul popular al raionului Reghin: 758/1960 – 1–9.

ezen kívül megemlíti a falubeliek szorgalmát, illetve a táncos aratókalákát és a szalma közös feldolgozásának téli alkalmait, a „cé” névvel illetett, a fonó intézményéhez hasonlító összejövetelt is.

Egy, a helyi néptanács által 1960-ban végzett felmérésből kiderül, hogy a faluban 1516 fő élt, és 411 gazdaság volt. Ebből 350 a társas tagoké (*în întovărășiri agricole*), 61 pedig az állami alkalmazottak és egyéb lakossági csoportok (*gospodării ale salariaților și ale altor grupe de populație*) tulajdonában volt. A 770 hektár mezőgazdasági területből 649 hektár volt a szántóföldként felhasznált földterület, 25 hektárt pedig gépesítetten műveltek. A rétek és legelők 95 hektárt, a szőlők 26 hektárt tettek ki. 198 hektáron búzát és rozst, 95 hektáron árpát és zabot, 199 hektáron kukoricát, 28 hektáron burgonyát és 120 hektáron takarmánynövényeket termeltek. Egy hektárnyi területen átlagban 900 kg búza, 1600 kg kukorica és 12000 kg burgonya termett. Az állatállomány 1960-ban 409 szarvasmarhából (amiből 212 darab tehén és bivaly), 172 sertésből, 450 juhból és kecskéből, illetve 169 lóból állt.⁷⁸

Ezzel összehasonlítva Székelyhodos akkori helyzetét, láthatjuk, hogy a községközpontban 503 fő lakott. Ebből 140 család tagja volt a társas gazdaságnak, 14 pedig az egyéb lakossági csoportok kategóriába tartozott. A 378 hektár mezőgazdasági területből 313 hektárt használtak szántóföldnek, és ebből 98 hektárt gépesítve műveltek. A rétek és legelők mérete 58 hektár, a szőlőkép pedig 7 hektár volt. 104 hektáron búzát és rozst, 41 hektáron árpát és zabot, 99 hektáron kukoricát, 15 hektáron burgonyát és 68 hektáron takarmánynövényeket termesztettek. Az egy hektárra eső átlagos termés a búza 900 kg, a kukorica 1600 kg és a burgonya esetében 12000 kg volt. Az állatok számát tekintve kiderül, hogy a faluban 195 szarvasmarha (ebből 76 darab tehén és bivaly), 173 sertés, 226 juh és kecske, illetve 79 ló volt az 1960-as feljegyzéskor.⁷⁹

Eheden 1960 februárjában 141 család volt, melyből 135 tagja volt a társas gazdaságnak, a falu 439 hektárjából 388-at szántóként, 31-et rétként, 1 hektárt gyümölcsösként, 7 hektárt szőlőként használtak. A terméketlen területek 2 hektárt, a házak és udvarok 10 hektárt tettek ki. Az összeírás szerint a társas gazdaságba belépő családok 16 szekeret, 103 ekét, 101 boronát, 7 vetőt, 26 kapagépet, 84 lovat, 141 tehenet, 164 borjút, 97 juhot és 220 sertést vittek magukkal az „Előre” nevet kapó társulásba.

Az iszlói gazdasági társulás 1959-ben 165 családot számlált, területe pedig 474 hektár volt. Ebből szántóként 441 hektárt, rétként 33 hektárt jegyeztek. Az állatállomány 257 szarvasmarhából, 81 lóból, 239 sertésből, 190 juhból és 1 kecskéből állt.

Barabás László az 1970-es évek végén közölt részletes leírást a jobbágytelki gazdasági életről. Ebben a telekről (*jószág*), a lakóházról és annak melléképületeiről, illetve a gazdasági épületekről is részletesen ír. Egy olyan korban mutatja be a ha-

78 Chestionarul privind situația economico-socială a localităților de deal și munte în anul 1960. – Fișa satului Sîmbriași.

79 Chestionarul privind situația economico-socială a localităților de deal și munte în anul 1960. – Fișa satului Hodoșa.

gyománysos gazdálkodást folytató falut, amikor a kollektivizálás miatt az ilyen jellegű falvak szinte eltűntek. Kutatásából kiderült, hogy a jobbágytelki jószág régebbi, hagyományos formája a kettős udvari telek volt, amelynek nyomai az akkoriban is felfedezhetők voltak. Ennek jellemzője volt, hogy a lakóház mélyen a telek belsejében állt, és előtte helyezkedett el az udvar. Az aklos udvartól és a gazdasági épületektől ezt a tulajdonképpeni udvart közkapuval ellátott kerítés választotta el. A kapu közelében, az utcára merőlegesen helyezkedett el az aklos udvar legfontosabb épülete, a csűr. Az ez előtti téren állt az akol és a gémeskút, illetve itt fordultak meg a széles hordószekerek. A 20. század első évtizedeiben végbement tagosítás után és az állattartásban bekövetkezett változások hatására a ház és a csűr fokozatosan helyet változtatott, és a kettős udvar is eltűnt. A telek ugyanazon oldalán a ház az utca közelébe, a csűr pedig a kapuval szembe fordulva, hátra a régi udvarra húzódott. Barabás László kutatásának idejében a régebbi, hagyományosabb jószágokban ez a folyamat még nem ment teljesen végbe. Jobbágytelke központibb részein, az elaprózott telkeken az új telekbeosztás volt általános, azonban a mellékutcában (mint pl. a Kalányos, Dombhát, Csámpi) megőrződtek a félszilaj állattartásra jellemző telekformák elemei (Barabás 1978: 32). A lakóház és melléképületei esetében elmondható, hogy korábban az általánosan használt épületanyag a fa volt, azonban a nagy erdőktől való távolság miatt ezzel az anyaggal takarékoskodni kellett. A kalákában, egy-egy ács vezetésével épülő jobbágytelki házak jellegzetes építészeti megoldása volt a paticsfal (helyi megnevezésben: sövényfal), amely úgy készült, hogy tölgyfa alap-gerendába állított sasok közé 60–70 cm távolságra karvastagságnyi csapokat fűrtak, majd ezt ágfával befönték. Végül tapasztották, polyvás sárral verték be.⁸⁰ A jobbágytelki lakóház a pitvaros házak családjába tartozik, és a falu legrégebbi házai is ilyen hármassal beosztás szerint épültek: Az utcára néz az elsőház, a középső helyiség a pitvar, a hátsó rész pedig a pince. Barabás László 1978-as kutatása idején ilyen tagolódású volt a falu legrégebbi, 1781-ben épült, szalmatető, tornác nélküli háza, illetve a 20. század elején épült tágasabb, tornácos-oszlopos *filegóriás*, cseréptető házak is ezt a beosztást követték. A *tüszej*, vagyis a szabad tűzhely a pitvar legfontosabb berendezésének számított, ahol a korábbi nemzedékek melegedtek, dolgoztak. Az 1930-as években még használták rámba rakott, deszka vagy cserépkürtőjű, venyigéből font vagy pléh füstfogóval ellátott *cserepeseket*, de ezek közül éveket már az 1970-es években nem lehetett látni. Azonban darabjaik vagy a sütőfőző eszközök még a padlásokon, sütőházakban fellelhetőek voltak. A hagyományos jobbágytelki parasztház bemutatására is sor kerül Barabás László írásában. Ebből megtudható, hogy az elsőházban állt a párnákkal felvetett ágy, illetve tulipános ládák és kanapék alkották a berendezést. Ezen szoba rendjét, egykori berendezését 1978-ban már csak az emlékezet őrizte, ugyanis fokozatosan megszűnt lakóhelyiségi rendeltetése. Egyes helyeken például a gabonás szerepét vette át, máshol bútorok

80 „A század első évtizedeiben híres építőmester volt Gazsi József, Ferenczi Károly, Bakó (Lörke) Mihály. Peti József az asztalosmunkának volt mestere. Minden család maga vályogozott, vagy Miklós Damokost és családját hívták vályogozni.” (Barabás 1978: 32.)

tárolását vagy a szalmafonáshoz szükséges anyagok, eszközök raktározását oldották meg benne, de előfordult a kamrát helyettesítő funkció is. A tulipános ládák a pincébe, a sütőbe vagy a tornácra kerültek át, és különböző korú és stílusú bútor-darabok váltogatták egymást, melyekben a családok az ünneplő csizmát, ruhát, a régi szőttes és varrottas munkákat tartották. Ugyancsak ebből a helyiségből nyílt a padlásfeljáró is. A tulajdonképpeni lakószoba a pitvar volt, amelyet valójában inkább csak télen használtak, mert nyáron az élet színtere teljes egészében a pincében zajlott. A pitvar bútorai között megtalálható volt a falusi mesterektől készített ágy, az üveges szekrény, az asztal és a vizespad is. Az asztali terítők, ágyterítők, lepedők, párnák, törülközők, szőnyegek még saját készítésűek voltak. Az akkori fiataloknál mindezt kiegészítették a gyári bútorok (rekamié, szekrény, kisgyerekágy stb.). A pince őrizte meg a legtöbbet a régi népi bútorokból, berendezési tárgyakkól. A hagyományos beosztás szerint egyik oldalán kályha, rövidlábú ágy, a másikon kanapé, kisebb tulipános láda, közepén pedig asztal állt. A kályha melletti falon edénytartó, az ajtó mögött falba épített ruhafogas volt jellemző, és az említett legrégebbi házban a villák, kanalak helye a mestergerenda aljára illesztett deszkapalcon volt. Egyes házaknál az az edényeket a gabonás előtti *fentőskarón*, *ágaskarón* szárították. A pincébe vagy a sütőbe, gabonásba szorultak ki a háts székek, a régi keményfa asztalok, ládafélék és padok (Barabás 1978: 32–33).⁸¹ Nem volt általános a faluban a gabonás mint külön funkciójú épület megléte, melyet az intenzívebb növénytermesztés hozta létre. Ez közvetlenül kapcsolódott a pincéhez-konyhához és a sütőhöz. Egyik oldalát teljes hosszúságában a *hambár* foglalta el, és mellette sorakoztak a különböző nagyságú, méretű, fedeles vagy éppen nyitott, bükkfából készült lisztes szuszékok. De itt voltak a gabona- és lisztmérő eszközök, illetve a kenyérsütés eszközei, amelyek nemzedékről nemzedékre öröklődtek, újabbakat nemigen vásároltak. A gabonás eresze, színszerű bejárata sok helyen a felaprított tűzifa tárolására szolgált, és egyben amolyan szerszamos műhely is volt, ahol a gyapjú- és kenderfeldolgozás eszközeit is tárolták. A vetőszegnek, osztovátának a ház hátán, szegeken volt a helye. Az eresz alá akasztottak fel különböző szerszámokat (*fúru*, *kézvonó*, *sarló*). A sütő egybeépült a lakóházzal, de előfordult különálló épületként is. Berendezése megegyezett más vidékekével (kemence, szabad tűzhelyű katlan). A házból kített kanapék, rövidlábú ágyak, tulipános ládák itt kaptak helyet. A kenyérbevetés eszközei (*bevető lapát*, *szévonó*, *penete*, *varizsálófa*) szintén általánosak voltak az 1970-es évek végén, azonban a lúgozókáád, sulykoló már csak a passzív tárgykészlethez tartozott (Barabás 1978: 33).

A hagyományos jobbágytelki telkeken jól elkülönülő épületsoportot alkottak a gazdasági épületek. A régi típusú, kettős udvarú telkeken az utca közelében, arra merőlegesen helyezkedtek el a csűrök. Az új típusú telkeken már a kapuval szemben állva zárták le az udvart. A hármas tagolású csűr pajtából, pajtahíjából és csűrközéből állt, a szénacsúrt és a csűrközét csak oszlopok választották el. A csűr-közén

81 „A keményfa bútorokat, szuszékokat, ládákat, más, fából készült szerszámokat a nyárádretemei és sóvidéki mesteremberektől vásárolták, a tulipános ládákat pedig a régeni piacon.” (Barabás 1978: 33.)

előkészített takarmány az *elüljáró ajtón* jut be az állatokhoz, a pajtahíján és a szénacsúrben a szénát, a deszkával elkerített polyvakútban a polyvát tartották. A csűrközén állt a széles hordószeker, oldalán vagy a falon felakasztva egészháromok, gyeplő (a tehenes gazdáknál járom). A csűrben, pajtahíján, csüroidalán különböző eszközöket, szerszámokat tároltak (cséphadarók, favillák, szórólapátok, bakszán stb.), melyekre jellemző volt, hogy 20. század elején mindenki maga készítette el azokat. A csűrhez rendszerint szalmaszakaszt toldottak, melynek jellegzetessége, hogy a csűr felőli oldalán alagútszerű szekérszínűt alkotott, itt tartották a trágyahordáskor vagy szántáskor használt bölcsőszekeret. Amikor a csűr foglalt volt, ide hozták a hordószekeret is. A 20. század elején a tehetősebb gazdáknak kőberes-gyékényes szekeriük is volt, amellyel a kész kalapokat a besztercei, bethleni és naszódi vásárookra hordták. A juh- és disznópajta esetenként egybeépült a csűrrel, máshol különálló építmény, és egyik jellegzetes típusa hármasság tagolódású: disznópajta, szekérszín, juhpajta. A szekérszínben tárolták az ekét, taligát, tézslát, sikattyút, boronát és kabalát. A 20. század elején még kerülőekével szántottak, amelynek csak ekevasa volt vasból. Ezt később pedig felváltotta a váltóeke (Barabás 1978: 33–34).

Gömöri példák alapján Kotics József megjegyzi, hogy a 20. század első felében a mezőgazdasági termelés döntően az emberi és az állati energia hasznosításán alapult, és az egyetlen parasztgazdák által igénybe vett gép a cséplőgép volt (Kotics 2006: 35–36). Ugyanez elmondható Jobbágytelke esetében is. Adatközlőim megemlítik, hogy a cséplőgépek ugyancsak fontos szerepet játszottak a helyi gazdasági stratégiákban. Mivel az állam nem vette el azokat, kiegészítő jövedelmet jelentettek a tulajdonosoknak. (A kutatás idején a faluban még látható volt néhány viszonylag ép állapotban megmaradt cséplőgép.)

Hát, volt olyan ember is, akinek egész nap ment a cséplőgép az udvarán. [...] Az állam nem vette el. Nem vett semmit el itt az állam, se cséplőgépet, se semmit. (S. Zs., férfi, sz. 1934)

[19]82-től megvolt a cséplőgép, aztán akkor 3-4 hónapos szezon volt. Mert nem csak itthon kellett, mert kellett a szomszédfalukba is menni. S még fel Toplicára, Gödemesterházán voltam csépelni. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

A forrásokban említett növények kapcsán látható, hogy Jobbágytelkén (és szomszédjainál is) változatos volt a termesztett növények csoportja. A legkorábbi adatokból kiderül, hogy a búza (*Triticum*) a kutatott faluban is az egyik legfontosabb gabonának számított már a kezdetek óta, őszi és tavaszi változata is volt. A csak élelmezésre, kenyérbélgésre használt búzát a 19. századi gabonakonjunktúra segítette az elterjedésben, illetve a hozam emelkedésében is (Balassa 2001: 355). Mindez a felsorolt adatokból is nyilvánvalóvá válik. A rozsnak (*Secale cereale*) őszi és tavaszi változatát egyaránt vetették, fajtái közül Erdélyben a *gazdag* vagy *fejér rozs* volt népszerű. Lisztjét tisztán vagy búzaliszttal keverve kenyérsütésre használták, szalmáját nemcsak alomnak, de inségtakarmánynak is alkalmasnak tartották, illetve

házak fedésére is felhasználták (Balassa 2001: 354). A vizsgált települések gazdasági életében ugyancsak fontos szerepet betöltő zabot (*Avena sativa*) emberi táplálkozásra és takarmányozásra egyaránt használták. A lovak jelentőségének csökkenésével azonban vetésterülete is visszaszorult, emberi étkezésre a 20. században már nemigen volt példa (Balassa 2001: 355). Az árpa (*Hordeum*) őszi és tavaszi változatát egyaránt termelték, de a tavaszi változata lassan visszaszorult az ősziével szemben. Régebben kásának főzték, bár magasabban fekvő vidékeken készítettek belőle kenyeret is. Az elsősorban takarmánynövényként használt árpát a kukorica szorította erőteljesen vissza, de a sörgyártásban játszott szerepe miatt újra fellendült termesztése (Balassa 2001: 354). A középkorban a Rajna felső vidékéről egész Európában elterjedő tönkölyt (*Triticum spelta*) magyar nyelvterületen a 15. század végétől datálják. A 20. században még egyes helyeken termesztették, de a kukorica térnyerése háttérbe szorította az állatok takarmányozására is használt gabonaféléket (Balassa 2001: 353). Egy ma már nem termesztett növényt, a hajdinát (*Fagopyrum esculentum*) a 17. század elején jegyezték fel először, takarmányozásra és emberi táplálkozásra egyaránt használták. Elsősorban kásának való növény, ezért a kukorica, a burgonya és a rizs fokozatosan kiszorították (Balassa 2001: 354). Jobbágytelke esetében a kukorica és kisebb mértékben a burgonya vette át a helyét. A szántóföldi kapáskultúrák is korán megjelentek a környéken. Az Amerikából származó kukorica (*Zea mays*) az első olyan kultúrnövény volt, amely az európai népi műveltségbe beilleszkedve nélkülözhetetlen elemévé vált a paraszti gazdálkodásnak, és napjainkban a búza után a második legfontosabb szántóföldi növénykultúrának számít. A 17. században Erdély felől a magyar nyelvterület egészén elterjedő kukorica vetésterülete és gazdasági jelentősége egyenrangú a gabonaneműekkel. Állati és emberi táplálékként való felhasználására már a korai források is rávilágítanak. A kezdetben a ház körüli veteményeskertekben, szőlőkben előforduló növényből készült ételek hasonlítottak az addig árpából, kölesből, tönkölyből és alakorból főzött ételfélésekhez, ami ugyancsak segített népszerűvé válásában és elterjedésében. Gazdasági haszna miatt csakhamar a települések határába helyeződött át termesztése. Legjelentősebb térhódítása a 19. század második felére tehető, amikor a gabonakonjunktúra végeztével fellendült a sertéstartás, melynek fontos takarmánynövényévé vált. Az általában saját felhasználásra termelt kukoricának kenyérpótló szerepe is volt a gabonatermelésre kevésbé alkalmas hegyvidéki területeken, így Erdélyben is népszerűnek számított (Selmeczi Kovács 2001: 436–445). Bár a burgonya (*Solanum tuberosum*) is Amerikából származott, és a kukoricával egy időben bukkant fel Európában, nálunk csak a 18. században vált haszonnövényné. Kezdetben csak a főurak és nemesek kertjében volt megtalálható, a magyarországi, illetve erdélyi (és azon belül a székelyföldi) parasztság körében csak később, a 19. század elején terjedt el. Az 1814–1817 közötti nagy éhínségek adták meg elterjedésének a kellő löketet. A szárazság hatására kialakuló gabonahiány miatt táplálkozásbeli szerepe lett (kenyérkészítés), illetve a korábban gabonából készített szeszesitalok és az takarmánykészítés alapjává vált. Eleinte a háztáji kertekben termesztették, majd fokozatosan, a 19. század második felére kikerült a szántóföld tavaszi fordulójába,

és főleg a hegyes-dombos vidékeken a gabonaneműek mellett a burgonya vált a legjelentősebb tápláléknövényé. Az állattartás terén elsősorban a marha és a sertés takarmányozásában hasznosították, illetve szeszgyártásban is fontos szerepe volt (Kósa 1970, 1980: 13–72; Selmeczi Kovács 2001: 445–449). Jobbágytelki jelentősége ugyan kicsi, de ezen a területen is jelen volt a dohány (*Nicotiana tabacum*), mely a 16. században érkezett magyar területre. A rendkívül munkaigényes növény termelésére csak a kötetlenebb társadalmi helyzetű rétegek voltak képesek, később pedig a földesúri munkával kevésbé lekötött zsellérek is természetien kezdték. Egy 19. századi konjunktúrának köszönhetően fellendült a dohányművelés, 1851-ben pedig az állam bevezette a dohánymonopóliumot, ami az uradalmi természetnek kedvezett. A dohány nagy szakértelmet és precizitást igényel, ami jövedelmezőségére van hatással (Selmeczi Kovács 2001: 449–454). Jobbágytelke esetében nem beszélhetünk intenzív és kiterjedt dohánytermesztésről, a növény csak minimális szinten volt jelen.

A források állattartást érintő részeiből kiderül, hogy Jobbágytelkén is hasonló intenzitással zajlott a szarvasmarhák és sertések tenyésztése, mint Erdély más részein, ugyanakkor a közeli havasok miatt fontos szerep jutott a juhtartásnak is. A szarvasmarhák (bivaly, tehén, ökör, borjú) kiemelt fontossága nem csak a belőlük nyert hús- és tejtermékben keresendő, hanem igavonó szerepük is jelentős volt. A 18. században kezdődő összeírások külön kiemelik az igavonó állatokat. Ezekből kiderül, hogy a ma megszokott lovas fogatok helyett akkoriban inkább az ökrös és tehenes fogatokat használták igavonásra. Az áttekintett adatok összehasonlításakor jól nyomon követhetőek az általános fejlődési folyamatok, illetve a jelentős történelmi események hatásai is.

Látható, hogy miként egész Erdélyben, úgy Jobbágytelkén és a környező falvakban is nagy szerepe volt (és van) az eladásra, illetve a saját használatra tenyésztett állatoknak. Idősebb adatközlőim közül többen is megemlítették, hogy szerződéses alapon a kommunizmus ideje alatt is foglalkoztak állatok, főleg szarvasmarhák nevelésével. Ezeket felhizlalták, majd eladták az államnak. Elmondásuk szerint a faluban mindig lehetett frissen vágott borjúhúst kapni. Európában és magyar területen is egyaránt megfigyelhető, hogy a szarvasmarhának a kereskedésben és a városi rétegek ellátásában, a sertésnek pedig az ön- és a falusi rétegek ellátásában volt szerepe. Mivel értéket képezett, a magyar parasztság étkezés céljából nemigen vágott szarvasmarhát. A szarvasmarha már a középkortól a kereskedés és a tőkefelhalmozás lehetőségét biztosító termék volt, és bizonyos paraszti rétegek anyagi felemelkedését, a parasztság differenciálódását segítette elő (Szabó Á. T. 2013: 118–119).

A hagyományos gazdálkodásban a parasztok évszázadok tapasztalatai alapján ismerték, hogy családjuk milyen készletekkel, szükségletekkel rendelkezik, milyen döntéseket kell meghozniuk, milyen szabályokat kell betartaniuk ahhoz, hogy anyagi jólétre tegyenek szert, gazdaságilag előrelépjenek (Fél–Hofer 1997: 456–476). Ezzel szemben a felülről, sok esetben hozzá nem értő személyek által irányított tervgazdálkodásban a család igényei elé az állam érdekei, szükségletei kerültek, a

döntések pedig nem vették figyelembe a természeti, gazdasági és kulturális tényezőket sem.

A szakirodalom ide vonatkozó részéből kiderül, hogy Nyugat-Európához viszonyítva Kelet-Európa fejlettségben alulmaradt és perifériának számított. Kotics József rámutat arra, hogy a 20. század első felében az önmagát és családját a rendelkezésre álló földből eltartani képes rétegek csupán 30%-át tették ki az egész paraszti népességnek, és így a későn megindult és lassú iparosodás nem integrálta ezeket a rétegeket. Kelet-Európában a parasztság jelentős része már az iparosodás előtt sem tudott megélni csupán a saját üzem termeléséből, és a sajátos társadalmi fejlődés következtében a paraszti társadalom többségét alkotó félpaszti rétegeknek akarva-akaratlanul parasztnak kellett maradniuk. Így tehát Európa keleti felében a parasztság részének kell tekinteni azokat a saját földtulajdonnal nem vagy alig rendelkező, önálló gazdálkodást végezni képtelen agrárproletár rétegeket is. Életformájukban azonban nem váltak el élesen a parasztság alsó, szegényebb rétegeitől, és szemléletmódjuk, életszínvonaluk, életformájuk, vágyaik sem különböztek alapjaikban azokétól. A paraszti életforma azonban több egymás mellett érvényesülő társadalmi és kulturális szubkultúrából állt.” (Kotics 2006: 15–16.) Az alulmaradottságnak és periférikus helyzetnek köszönhető, hogy az agrárium vált a régió fő gazdasági ágazatává. Emellett a közlekedés elmaradottsága is szerepet játszott a perifériára kerülésben, és Erdélyből csak a könnyen szállítható áruk és a saját lábán hajtható állatok tudtak exporttermékké válni. Ugyanakkor az állattartás azért is kapott nagyobb szerepet a növénytermesztésnél, mert a földrajzi adottságok és az adózási különbségek is erre predestinálták a vidéket. Látható tehát, hogy a lassabban fejlődő erdélyi gazdaság egyre inkább az állatok exportjára állt rá, és az intenzív, monokultúrás növénytermesztés csak másodlagos szerepet kapott (Szabó Á. T. 2002: 22–23). Azokon a vidékeken, ahol az új eszköztechnikák és növénykultúrák meghonosításában a nagyobb uradalmak nem nyújtottak követhető mintákat, továbbra is a nadrágszíjparcellás családi gazdálkodás folyt. Mindez jól meghatározott nemi és generációs munkamegoszlással, hagyományos eszköztechnikával és birtokstruktúrában folyt. Ugyanakkor a családi munkamegosztási hagyományok, a munkaszervezeti formák a tradicionális szemlélet fennmaradásával is együtt jártak (Szabó Á. T. 2009: 155–156). Chris Hann és Sárkány Mihály megállapítják, hogy addig, amíg a mezőgazdálkodás fontos szerepet tölt be a létfenntartásban, addig a családnak mint termelő egységnek is szerepe lesz (Hann–Sárkány 2003: 139). Ez érvényes volt és mai napig is érvényes az elsődlegesen családi munkaerőt igénybe vevő jobbágytelki gazdaságok esetében is. Sárkány Mihály a varsányi gazdálkodásról írt tanulmányában öt típusba sorolja a családi gazdaságokat attól függően, hogy a jövedelem, a megélhetés forrása a saját föld, vagy a bérért végzett munka volt, továbbá, hogy a saját földet milyen mértékben művelték meg családi-, illetve idegen munkaerővel. Az A típus a saját tulajdonban levő mezőgazdasági üzem, amelyben rendszeresen idegen munkaerőt foglalkoztatnak. A B típusba tartoznak a saját tulajdonban levő mezőgazdasági üzemek, amelyben gyakran idegen munkaerőt vesznek igénybe. A C típusúban a mezőgazdasági üzem a családi munkaerő felhasználásá-

lásán alapul. A D típusba a saját tulajdonban levő kis teljesítményű mezőgazdasági üzemen alapuló családi gazdaságok tartoznak, melyekben egy vagy több családtag alkalmi munkavállalásra kényszerül. Végül az E típusba a rendszeresen munkát vállalók gazdaságokat soroljuk (Sárkány 1978: 68). A jobbágytelki családi gazdaságokat ez alapján az A–D típusba sorolhatjuk, és ez a besorolás a kollektivizálás elmaradása utáni gazdálkodásra is érvényes. Az emberek tulajdonában megmaradt földeket, munkaeszközöket és munkaerőt a közösség maximálisan, a kommunizmus előtti időszak lehetőségeihez hasonlóan használta ki.

Az állattartás meghatározóvá válásában jelentős szerepe volt az erdélyi paraszti birtokok méretének is. Itt csak kevés terület érte el a nagybirtokok méreteit (10–15 hektár), ami a profitorientált gazdálkodás egyik alappillére lett volna. Az erdélyi parasztbirtokok jóval ezalatt maradtak, és az örökösödési folyamat során felaprózódtak (Szabó Á. T. 2002: 22–23).

A jobbágytelki sertéstartás első adatainak koráról, a 18. századról tudjuk, hogy ekkor ez az ágazat nagy változáson ment keresztül: az ősi rideg tartásmódot ekkor váltja fel a házi hizlalás, és megnő a sertéshús jelentősége is (Paládi-Kovács 1993: 274–282). A sertéstartásban dominánsan az önellátás és a helyi gyakorlatokba ágyazódó gazdasági stratégia érhető tetten (Szabó Á. T. 2013: 119).

A hagyományos paraszti kultúrában a méhészetnek is nagy szerepe volt, jelentősége a 19. században egyre inkább nőtt. Az 1870-es népszámláláskor a gazdaságokat is számba vették, ekkor Erdélyben már 122 718 méhcsaládot tartottak. Főleg a kásos méhészet volt elterjedve, ami be tudott épülni a hagyományos paraszti gazdálkodás rendszerébe. A kaptáros méhészet igen lassan nyert teret a parasztságnál (Kotics 2001). A jobbágytelki adatokból is látszik, hogy a településen is jelen vannak a kaptáros méhészetet folytató egyének, és már 1722-ben 43 kasból nyertek mézet. (12. táblázat)

Székelyhodos és annak vásáros helye jó hatással volt a környező falvakra, így Jobbágytelke, Ehed és Iszló is kihasználta a piac közelségét. Itt kerültek eladásra a jobbágytelki (és más falvakból származó) kalapok is, illetve az eladásra szánt állatok, melyek adás-vétele még a kommunizmus ideje alatt tartott vásárokon is zajlott. Ugyanakkor a nagyobb kereskedelmi központok (Marosvásárhely, Szászrégen, Nyárádszereda) közelsége adta lehetőséggel is éltek a gazdák. A hodosi vásárral kapcsolatban Orbán Balázs megjegyzi, hogy ez a „vidéknek legnevezetesebb vásáros helye, mely arra van hivatva, hogy idővel e kis vidék városává nőjje ki magát” (Orbán 1870: 86–87). Az akkori állapot szerint évente három alkalommal rendeznek barom- és lóvásárt, melyre 1838. december 19-én I. Ferdinánd császártól nyertek jogot. 1841-ben pedig a szombati vásártartást is engedélyezték (Orbán 1870: 86–87). A Nyárád völgyében sokáig csak Nyárádszeredának és Harasztkeréknek volt vásárjoga. Előbbi mezővárosnak 1606-ból (melyet 1790-ben újjítottak meg), utóbbinak pedig 1672-ből. A 19. század bővülő kereskedelmi forgalma miatt egyre nagyobb igény volt az újabb piacok létesítésére, és az állattartó, illetve a faterméket előállító havas alatti helységeknél volt leginkább lehetőségük a vásárok megtartására. Így Hodos után Köszvényes is kiváltságlevelet szerzett 1841-ben, majd Nyá-

rádmagyarós is 1844-ben. A hodosiak kiváltságlevele szerint az első országos vásár Károly napján (január 28-án), a második Rudolf napján (április 17-én), a harmadik pedig Máté napján (szeptember 21-én) volt tartandó. 1841. november 11-én újabb kiváltságlevelet kaptak, ami a szombatnapos hetivásár tartására is feljogosította a falut (Pál-Antal é. n.).

A nyárádszeredai nagyvásárok is fontos szerepet tölthettek be Jobbágytelke és az egész Nyárád-völgyi paraszti társadalom gazdasági életében. Itt találtak gazdára az egy adott termékre, növényre vagy állatra specializálódott falvak különböző portékái, így a jobbágytelki kalapok és eladásra szánt állatok is elkelték a távoli vidékekről (Szászrégen, Segesvár) is számos érdeklődőt vonzó nagyvásárban (Kós 1976: 362–365). Ugyanakkor Szabó Árpád Töhötöm kiemeli, hogy Erdélyben a családi gazdaságok – kevés kivétellel – sem a kollektivizálást megelőzően, sem 1989 után nem tudtak felzárkózni a kapitalista piac követelményeihez. Bár a parasztlakos vásárokból jártak, de ott leginkább a fölösleget, nem pedig az eleve piacra termelt javakat értékesítették (Szabó Á. T. 2009: 155). Ezek a megállapítások Jobbágytelke esetében csak részben helytállóak, ugyanis a szalmakalapokkal való kereskedés, vásárra járás a falu estében nem a fölösleg értékesítését, hanem tudatos termelést jelentett, melynek célja a jövedelem-kiegészítés volt. Természetesen más termények eladására csak akkor került sor, amennyiben az a család számára fölöslegesnek bizonyult. Ugyanakkor jelen kutatás során megfigyelhető volt, hogy a közelmúltban piacra termelő családi vállalkozások is létesültek, melyek már nem a kalapkészítést, hanem a zöldségtermesztést részesítik előnyben.⁸²

A székelyhodosi önkormányzattól származó 2011-es mezőgazdasági statisztikák szerint a Jobbágytelkén a 639,54 hektár hasznosított területből 539,44 hektár volt a mezőgazdaságban felhasznált terület mérete. Ebből 481,58 hektár szántóföld, 10,78 hektár kert, 44,73 hektár legelő és kaszáló és 2,35 hektár az állandó kultúráknak volt fenntartva. A statisztika szerint az állatállomány 208 szarvasmarhából, 185 juhból, 12 kecskéből, 112 sertésből, 1786 baromfiból és 33 lóból állt.

A 2011-es statisztikák szerint Székelyhodoson 533,94 hektár hasznosított terület volt, amelyből 452,73 hektárt a mezőgazdaságban használtak. Ebből 395,80 hektár szántóföld, 5,68 hektár kert, 51,16 hektár legelő és kaszáló volt. Az állandó kultúrák számára 0,09 hektárt használtak fel. A szarvasmarhák száma 168, a juhoké 144, a kecskéké 34, a sertéseké 119, a baromfiké 2315, a lovaké pedig 27 volt. Eheden ugyanebben az évben 1009,16 hektár hasznosított területből 936,73 hektár mezőgazdasági munkákra volt fenntartva. Ebből 474,55 hektárt szántóként, 3,94 hektárt kertként, 456,31 hektárt legelőként és kaszálóként, 1,93 hektárt pedig állandó kultúrák termesztésére használtak. A faluban 90 szarvasmarha, 758 juh, 141 kecske, 116 sertés, 1092 baromfi és 6 ló volt. Végül Iszlón 429,02 hektár hasznosított területből 377,14 hektárt használtak mezőgazdasági célra. Ebből 324,72

⁸² A gazdálkodói magatartások és habitusok kapcsán elmondható, hogy a tradicionális gazdálkodói mentalitás erősen rányomja a bélyegét a mai gazdálkodási stratégiákra és az életformára, főleg az idősebb generáció esetében.

szántóföld, 8,90 hektár kert, 42,96 hektár legelő és kaszáló és 0,56 hektár az állandó kultúráké volt. A falu állatállománya 81 szarvasmarhából, 55 juhból, 54 kecskéből, 63 sertésből, 1232 baromfiból és 26 lóból állt.⁸³

A 20–21. századok fordulójára a vidéki mezőgazdaság átalakult, a családi gazdaságok fokozatosan háttérbe szorultak, helyüket a piacra termelő agrárvállalkozók vették át. Európai Unió pályázatokból különböző mezőgazdasági vállalkozások jönnek létre, melyek főleg a kiterjedt, intenzív művelést részesítik előnyben. Így Jobbágytelkén is felbukkantak már az első üvegházak, fóliasátrak, ahol a közeli városok piacaira természetesen zöldségeket.

A mai falu gazdasági életéhez tartozik a faluturizmus is, melynek majdhogynem egyetlen és leginkább tetten érhető megnyilvánulása a Marosszéki Népzene- és Néptánc-tábor időszaka.⁸⁴ Ekkor több száz bel- és külföldi táborozó érkezik a faluba, akik sok esetben a falubeli házaknál keresnek maguknak szállást. A szobákat vagy sátorhelyet kiadó, kérésre étkeztetést is biztosító jobbágytelkiek így kisebb pénzforráshoz jutnak. Ez ugyanakkor a lakosok és a tábor közötti köteléket is erősíti, nem érzik azt a falutól idegennek, illetve új ismeretségek, barátságok is szövődtek az évek során, ami a helyiek kapcsolathálóját is bővíti. Azokra a kérdésekre, hogy a tánc-tábor jó vagy rossz-e a falunak, illetve, hogy szoktak-e vendégeket fogadni adatközlőim így válaszoltak:

Különösen jó. Erősen jó. [nevet] Én amikor meghallottam, egész nap az a jó zene mejen, az megéri. Olyan dísztelen, amikor elmennek, olyan csend van megint a faluban. Hát jó, mert így házakhoz rakják elszállásolni... [...] Itt is [megszállnak], s valamennyi pénzt is jelent. Adnak 12 lejt egy éjjelre, ha van fürdőszoba, s ha nincs, akkor 8 lejt. Az jó falun. Így is, úgy is jó, mert legalább akkor... ezelőtt voltak bálók, minden kéthétben, most már nincs, csak pünkösdkor, húsvétban, karácsonyban. Vagy kosaras bál egy van egy évben. Így legalább minden este. Itt mennek az asszonyok is, este tánc-tábor... Azt mondták, hogy sehol nincs ilyen, hogy az asszonyok üldögéljenek körbe. Na, én is... Volt úgy, hogy 15 vendégem volt, s kellett főztek, de... És aratás van örökké akkor... Egész héten arattunk, már szombaton a borozdán dültem bé, mert nem láttam. Két-három óráig mulattunk. Erősen jó az a tábor. Mindenféleképpen jó. (O. V., nő, sz. 1961)

Én adtam ezelőtt négynek [szállást], s akkor volt azután hogy kettő, s volt hogy egy. Most az idén is kérték, s ígértem is... azt mondta a leányom, édesanyám, maga beteg, azt mondja, [...] idejöttek, aztán mondtam, hogy mi van... De bejöttek a kocsival, s itt maradtak egy kicsi ideig, de aztán elmentek. Mert a kicsi gyermek azt mondta, menjenek a barátjához, akar menni...

83 Centralizator localitatea Hodoșa 2011.

84 A falusi turizmust szolgálja a Tóskert Vendégház is, amelyben egész évben, magasabb színvonalon lehet megszállni.

S oda mentek. Ritka hogy ne adjak. Szeretem őket, olyan ügyes népek jönnek, hogy tényleg ügyes népek jönnek. Csakhogy jönnek, táncolnak minden éjszaka, éjjél után három-négyórákor mennek. Lenn van egy ház, az udvart odaadja, s a sátrak odamennek. S aztán akkor itt énekszóval mennek le azon a fiatalok. De az idén nagyon csendesek voltak. Csupán egyszer énekeltek, többet nem. Olyan csendesek voltak. Mind másabbak voltak, mint a tavaly. Úgyhogy minden évben más és más. (S. E., nő, sz. 1941)

Az utóbbi két évben már nem annyira, már nem fogadtunk... a körülmények, nőnek azoknak is az igényeik, s akkor inkább nem fogadtunk, hogy ne valljunk szegyet. A régi vendégek, akik szoktak, azokat fogadtuk volna, azok nem jöttek, s újakat... nem akartunk. (B. G., férfi, sz. 1963)

Terepkutatásom egyik alkalma során, 2017 szeptemberében a faluban járván két érdekes jelenségre lettem figyelmes. Egyik, hogy a *Tós kert* nevű falurész egyik telkén házépítés zajlott: a félkész, csak faszerkezetében és befedtetten álló ház estében a hagyományos jobbágytelki lakóépületek elrendezését, építési megoldásait alkalmazták és egy korábbi ház faelemeit (illetve cserepeit) építették be. Az alap azonban korszerű, betontéglákból állt. A másik jelenséggel a főút mellett, Balla Antal lakóházának közelében találkoztam, amikor észrevettem, hogy az egységes képet mutató utcasonon valami szokatlan legutóbbi látogatásom óta. Egy hagyományos, tornácos parasztház teljes egészében hiányzott helyéről, csak alapja maradt meg. Kérdésemre egyik adatközlőm azt válaszolta, hogy szétbontották és elvitték a skanzenba.⁸⁵ Ebből a két esetből arra lehet következtetni, hogy a falu lakossága tudatában van annak, hogy melyek az építészeti értékeik, azonban szakmai útmutatások, faluképvédelmi szabályozások, a faluturizmust megcélzó gazdasági akciótervek hiányában nem feltétlenül tudnak mit kezdeni épített örökségükkel. Van, aki a modern kor eszközeivel és igényeinek megfelelően próbálja megőrizni ősei alkotását,⁸⁶ más pénzzé teszi azt.

Összegzésképpen elmondható, hogy a bemutatott gazdasági adatok alapján Jobbágytelke gazdasági fejlődése a kollektivizálásig nem sok eltérést mutatott a szűkebb értelemben vett régió falvaihoz képest. A 17–18. századi adatok tanúsága szerint egy szabad székelyek által lakott, néhány jobbágy-, illetve zsellércsaládot is magába foglaló közösségről van szó, melynek gazdaságát a mezőgazdasági termelés, a gabona- és növénytermesztés, illetve az állattartás határozta meg. Ez a 19. században a szalmafonás kisipari intézményével egészült ki. Ugyanakkor nagy szerepet játszottak az egyre szaporodó környékbeli vásárookra vitt állatok is. A hasonló módon fejlődő Székelyhodos, Ehed és Iszló csak a 20. században lép eltérő útra, amikor ezekben a településekben a kommunista hatalom erőszakkal létrehoz-

85 A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (közismert nevén Skanzen) dolgozó kollégáim nem tudtak a tranzakcióról, valószínűleg egy épülő, erdélyi magángyűjteménynek adhatták el az épületet.

86 Egy másik példa a csűrből kialakított, korszerű lakóház.

ta a táji adottságoztól és társadalmi berendezkedéstől idegen szocialista termelési struktúrákat, a termelőszövetkezeteket. Mivel Jobbágytelkét elkerülte a mezőgazdaság szocialista átalakítása, a hagyományos gazdálkodás nem szenvedett olyan törést, mint a kollektivizált falvakban, így a helyi gazdák maguk határozhatták meg a termelés módját és ütemét. Ennek következtében Jobbágytelke viszonylagos anyagi jólétre tett szert a környező településekhez viszonyítva, ami az 1989-es változások után is éreztette hatását, úgy gazdasági, mint társadalmi és kulturális téren.

Amint azt Kotics József is megjegyzi, a hagyományos paraszti társadalmakban „a gazdasági tevékenység nem egy, hanem többdimenziós, célrendszere nem specifikus, hanem diffúz volt. E társadalmakban a gazdasági tevékenységeknek nemcsak az volt a céljuk, hogy a javak minél nagyobb mennyiségét hozzák létre, minél hatékonyabban és minél kisebb költséggel, hanem egyben az is, hogy rituális és integratív funkciókat töltsenek be: erősítsék az adott társadalom egységét, fenntartsák belső strukturáltságát, hagyományos szereprendszerét, kultiválják hagyományos értékeit. Ezeknek a rituális és integratív funkcióknak a hiánya a mai termelési gyakorlatban arra utal, hogy a társadalmi átalakulás olyan mérvű volt, hogy a helyi társadalmak esetében ma már nem beszélhetünk tradicionális paraszti kultúráról.” (Kotics 2006: 128.) Ennek szellemében Jobbágytelke esetében sem beszélhetünk tradicionális paraszti kultúráról, azonban a sajátos történelmi fejlődésnek köszönhetően a kutatott falu esetében mégis közelebb állunk az itt felvázoltakhoz: a jobbágytelki gazdasági tevékenységek hozzájárulnak a helyi társadalom egységéhez, egyfajta belső strukturáltság is tetten érhető, illetve a hagyományos szereprendszer és a hagyományos értékek is jobban megőrződtek, mint a kollektivizált falvakban.

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet története

A kommunista hatalom berendezkedése után az országos kollektivizálási kampány alól Jobbágytelke sem maradhatott ki. A mezőgazdaság átszervezésének munkálataiba a helyi pártapparátus tagjai is bekapcsolódtak és igyekeztek a felsőbb szervektől érkező rendeleteket gyakorlatba ültetni. Folyamatosak voltak a felvilágosító, meggyőző jellegű előadások, fejtágítások, melyek mind az átalakulás szükségességét, a szocialista termelési viszonyok felsőbbrendűségét hangoztatták. A levéltári adatokból is kimutatható, hogy a meggyőző munkát a helyi előjárókra, a tanügyi alkalmazottakra és a különböző szervezetek tagjaira, vezetőire bízta.⁸⁷ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezek az elemek nem minden esetben végeztek sikeres meggyőző munkát. Ennek okai többértűek, a helyi lakosság ellenállása mellett sok esetben a szervezéssel megbízott káderek sem voltak érdekeltek a mezőgazdaság szocialista átalakításában.

A szovjet kollektivizáláshoz hasonlóan Romániában is párhuzamosan zajlott a kollektívek szervezésével a kuláktalanítás, és ez alól Jobbágytelke sem volt kivétel.⁸⁸ Az adatközlőkkel készül interjúkból kiderült, miként próbáltak a kuláklisra való felkerülés ellen védekezni a gazdák. Például elterjedt volt a földek a családtagokra vagy falubeliekre való átíratása is. Egy ilyen kiútkeresési módszer sikeres adminisztratív lebonyolításához természetesen szükség volt egy megértő és a gazdákkal összejáró helyi vezetésre is.⁸⁹

[...] itt is voltak külön ezek a nagyobb gazdák kulákoknak véve. Kínózták, hívták, minden, s akkor aztán még voltak itt a felső szomszédban is, leíratta a birtokát. Tiszta ingyen odaadta egy szegénynek, hogy ő meneküljön, hogy ne legyen olyan nagy birtoka. [...] Ott, ahol a háza van, azt is úgy adta oda, hogy építsen oda, akkor Hermánba egy darab földet, s akkor Cseroldalban, s nem tudom még hun. Le kellett írassa, mert ha nem íratta le, akkor kulák volt. (M. L., férfi, sz. 1925)

87 Pl. Magyar Népi Szövetség, Romániai Demokrata Nők Szövetsége, Ifjú munkás Szövetség, Vöröske-reszt, Román–Szovjet Baráti Társaság, Békeharc-bizottság.

88 A kulákká nyilvánítás mikéntjéről és motivációiról, illetve a kategóriából való kikerülés körülményeiről csak elvétve került elő adat a levéltári anyagban, illetve az adatközlők információi is hiányosak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az ilyen jellegű iratok nem léteznek, így azok további kutakodás tárgyát kell majd képezzék.

89 Levéltári források bizonyítják, hogy olyan eset is előfordult, amikor a helyi vezetők kérvényezik a felsőbb szerveknél, hogy valakit töröljenek a kuláklisról. (SJAN Mureș, Primăria comunei Simbrasi: 104/1955 – 29.)

A romániai kollektivizálás egyik jellemzője volt az időről-időre visszatérő erőszak alkalmazása a szövetkezetekbe való belépéstől vonakodó parasztok meggyőzése érdekében. A korabeli eseményekre visszaemlékező riportok, cikkek, irodalmi művek, illetve a szakirodalom is bőven szolgáltat ilyen esetekre példát, amelyekben a megfélemlítés minden eszközt bevetette a hatalom, sőt még a gyilkosságoktól sem rettentek vissza. Az ilyen események alól Maros tartomány sem volt kivétel (László 2005b), sőt a jobbágytelkiek közeli szomszédságában is kivégeztek egy kuláknak nyilvánított gazdát, aminek híre hamar eljutott a faluba. 1950 júniusától a gyors és tömeges kollektivizálás érdekében a megyei előljárók erőszakhoz folyamodtak, és a tervszámok elérése érdekében bevetették a megfélemlítés és a kényszerítés eszközeit. Így a rendőrség és a Securitate is bekapcsolódott a kollektivizálásba, és a nyár és az ősz folyamán országsszerte mintegy 30 000 személyt íratnak be a termelőszövetkezetekbe (László 2009: 59, Levy 2001: 107). Ebben a kontextusban történt Kiss István vadadi gazda esete is, akit különféle „ellenséges” cselekedetekkel vádoltak (pl. kollektivizálás elleni agitáció), majd 1950. július 20-án este őrizetbe vették, hogy bekísérjék a marosvásárhelyi Securitatához. 21-ére virradó éjjel a Csíkfalva felé vezető úton megpróbált megszökni, ezért lelőtték. Holttestét a helyi, kulákként megbélyegzett gazdákkal temették el. Másnap egy már korábban folyamatban lévő perben (amelyben azzal vádolták, hogy eltitkolt 1 hektár földterületet), nevetséges módon egy és fél év börtönre ítélték, illetve teljes vagyonelkobzással sújtották. Valójában így akarták földjeit átjászani a (hatékony megfélemlítésnek is köszönhetően) megalakuló vadadi „Új Élet” kollektívnek (László 2011). László Márton szerint a félelmet nem volt elég csupán előidézni, hanem a kollektívbe kényszerítendő vidéki lakosság körében el is kellett terjeszteni. Ennek érdekében több ellenálló gazdát a Milíciára vagy a Securitatéra vittek, ahol megfélemlítéssel vagy fizikai erőszakot alkalmazva kényszerítették őket a szövetkezetekbe való belépésre. Néhány esetben utasították őket, hogy a velük történeteket az otthoniaknak elmeséeljék. A félelemkeltésnek meg is lett az eredménye, ugyanis két hónapi szervezőmunkával Maros megyében 33 kollektív gazdaságot alakítottak meg 1950. szeptember végéig (László 2014: 64). A hatalom megfélemlítő, elrettentő szándéka tehát működött, a vadadiak beléptek a kollektívbe, és a gyilkosság híre is hamar elterjedt a környékbeli falvakban, figyelmeztetve a gazdákat engedetlenségük, makacosságuk esetleges súlyos következményeire. A jobbágytelkiek is értesültek Kiss István haláláról, visszaemlékezéseikben is megemlítik azt. Természetesen a hallomásból ismert történet rengeteg változáson ment keresztül, az elmondottak nem minden esetben közelítik meg a László Márton kutatásai által feltártakat.

Nálunk nem volt olyan. Hát Vadadon ott meg Kiss Pista bácsit vagy valakit kivégeztek... a falu végén meglőtték. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

A porba le volt hintve, már ott volt az alvadt vér... Úgy hallottam én, hogy a kocsit után kötötték, elesett, és akkor húzatták a kocsit után. Egy embert meg kellett ijesszenek, hogy álljanak be a kollektívbe a többiek. S aztán utána mind beálltak. (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Mert ő volt a legnagyobbik gazda. [...] S mindenki azt mondta, ő ha nem áll bé, akkor nem áll senki bé. Jöttek, s éjjel elhozták. Beültették a ponyvás kocsiba – mert avval jártak ők –, s meghordozták a faluban, mindenütt ki... S ahogy az út megyen le Szereda felé, tér el Vadadba, s ott megyen le Szeredába, ott volt egy földje neki. Kihozták oda, s lapátot s ásót, s megásatták a sírt, s ott meglőtték és el is temették, hogy ne tudja senki, hogy hova van téve. [...] Hát már aztán így, hogy kezdtek meglőni, másikat elvitték kényszermunkára, a nagyobb gazdákat, így aztán beálltak. Nem érdemes akkor, hogy kínoztassák magukat. (M. L., férfi, sz. 1925)

A máshonnan érkezett agitátorok mellett a helyi vezetés folyamatosan igyekezett a jobbágytelki kollektív gazdaságot megszervezni. Kérdéses azonban, hogy a szervezőmunkájukban mennyire voltak ténylegesen elkötelezve a szocialista eszmék iránt és milyen mértékben éltek a halogatás, a kivárás módszerével. A levéltári anyagok tükrében elmondható, hogy a kollektivizálás ügye terítéken volt, a vezetőség a tőle telhetőt megtette az ügyben. Ugyanakkor itt kell megjegyezni, hogy a vizsgált (és az általában vett) levéltári anyagot óvatosan, körültekintően kell kezelni, ismerni kell az adott korszak körülményeit. Így a kommunizmus alatt született hivatalos iratok kapcsán a kutató tudatában kell legyen annak, hogy ezek a dokumentumok egy elnyomó hatalmi közegben keletkeztek, ahol a valóságnak ábrázolása, az igazság kimondása nem minden esetben élvezett prioritást. Ö. Kovács József kiemeli, hogy a modern diktatúra kialakításának első lépése rendszerint a nyelvi térben valósul meg. A szavak nem eredeti jelentésükben kerülnek használatra, és „az állami erőszak az áldozat identitásának megrendítésével kezdődik, ami elsősorban szavakkal, vagyis a nyelv lehetséges manipulációjával érhető el. A Sztálinnak tulajdonított, híres mondás szerint a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem fegyver.” (Ö. Kovács 2015: 36.) Az általam is vizsgált dokumentumok is igazolják azt, hogy a modern diktatúrák korának egyik sajátossága a színpadiassá, instrumentálissá váló kommunikáció (Ö. Kovács 2015: 36).

A helyi kulturális viszonyokra, azok szocialista szellemben való átalakításáért folyó munkára világít rá az 1955. április 8-án megtartott néptanácsi ülés (a mai olvasó számára igencsak színpadiasnak ható) anyaga is.⁹⁰ A gyűlésen elhangzott a helyi Petőfi Sándor Kultúrotthon igazgatójának jelentése, amely a község kulturális színvonalát és annak emelése terén végzett munkát mutatta be. Ebben kiemelik, hogy „a tavaszi mezőgazdasági kampány sikere elsősorban az emberektől s nagyrészt az emberek kulturális színvonalától függ, attól, hogy mennyire ismerik azokat az eszközöket, módszereket, amelyeknek alkalmazásával a legnagyobb terméshozamot érhetik el. Községünkben a néptömeg felvilágosítása érdekében megszerveztük az agrotechnikai előadásokat. Munkatervet készítettünk, és megkezdtük annak

90 A jegyzőkönyvek közül részletesebben az 1955-ös és 1959-es évek eseményeiről szólókat elemeztem, mivel a kutatás szempontjából ezek bírnak nagyobb relevanciával. Ugyanis 1955-ben kezdődött el a romániai kollektivizálás utolsó nagy szakasza, amelynek eredményeképpen 1959-re felerősödött Jobbágytelken és környékén is a szervező, meggyőző munka.

alapján a munkát. A szervezőmunkába bevontuk a képviselőket, hogy körzetükből toborozzák a hallgatókat. A januári első előadásra 52 hallgatót toboroztak a képviselők. A második előadásra 45-öt. Február hónapban szintén csak két előadást tudtunk tartani, az elsőt 40, a másodikon 43 hallgató vett részt. Március hónapban 4 előadást tartottunk, átlag 50-60 hallgatóval. Az első hónapban azért nem tudtunk csak 2-2 előadást tartani, mert a képviselők nem segítették a kultúrotthon vezetését minden alkalomkor. Március hónapban azonban javult a helyzet, mert a képviselők megadták a segítséget a kultúrotthonnak. Az agrotechnikai előadásokat Kocsis Lajos és Nagy Károly tanítók tartották. Az előadások után a hallgatók tettek fel kérdéseket az előadónak, akik a szükséges felvilágosítást megadták.”

A jelentés tanúsága szerint „a színjátszó csoport az első negyedévben 2 színdarabot adott elő, amikor 300-450-en nézték végig az előadást. Nagy hiba, hogy nem volt jól megszervezve a munka, mert akkor a színjátszó csoport jobban kihasználhatta volna a téli időszakot, és kéthetenként tarthatott volna előadásokat. Hiba, hogy Balla Antal, aki táncsoport felelős, a színjátszó csoportot is egyedül akarja vezetni. Ezáltal nem jut elég ideje, hogy jó munkát végezzen. A szereplők készületlenül állnak fel a színpadra, nem tudják szerepüket, és ahelyett, hogy építő téli előadásukkal tanítanak a hallgatókat, azt mutatja meg, hogyan nem szabad színpadra állni. A tantestület kijelölt tagja, Bereczki Mária mellőzve volt a színdarab tanításból. Ezeket a hibákat ki kell küszöbölni, és a színjátszó csoport munkáját úgy kell vezetni, hogy a hallgatók igazán tanuljanak a hallottakból.”

A jelentést felolvasó kultúrotthon-igazgató is önkritikát gyakorolt: „[...] hibát követtem el, hogy nem szerveztem elég komolyan a munkát. Nem tartottunk munkaértekezleteket, nem készítettünk munkatervet minden csoport munkájára, és az arra kijelölt elvtársat a beszámolóban nem vontuk felelősségre. Ennek következtében községünk kulturális munkája nem felelt meg a Pártunk és Kormányunk által kívánt követelményeknek.”

Ezt követően újra a kulturális élet ismertetése következik: „A táncsoport február hónapban az IFIL⁹¹ meghívására 12 párral Régenben szerepelt, ahol fegyelmezett magaviseletükkel, szép és mutatós táncukkal nagy siker arattak. Nagygyűlések és más alkalomkor az első negyedévben összesen 7 politikai ismeretterjesztő előadást tartottunk. Az olvasókörök, bár beszerveztük 6 csoportba, nem működtek elég tevékenyen. A kiadott ismeretterjesztő és szépirodalom könyveket nem dolgozták fel helyesen és nem cserélték. Ennek oka az is, hogy az olvasóköröknek nem volt munkaterve. A jövőre vonatkozólag a munkát helyesebben kell megszerveznünk, hogy a község lakóit jobban be tudjuk vonni az olvasókörök közös munkájába. Eddig a kultúrotthon könyvtára az iskolában volt, ahonnan a könyveket az iskola gyermekek vitték haza a szüleiknek olvasás végett. A könyvtárnak 62 olvasója van. Sikertült a könyvtár részére szekrényt szerezni, és így a könyvtárat május 1-ig átszállítjuk a kultúrotthonba, ahol a község lakói rendelkezésére fognak állani a könyvek. A könyvtár olvasóinak gyarapítása érdekében kéthetenként könyvismer-

91 Szászrégeni fakitermelő vállalat.

tetést fogunk tartani. Az első negyedévben a moziban 24 előadást tartottunk. Bár jobbnál jobb filmek érkeznek, mégis néha igen gyenge volt a látogatás. Ennek érdekében széleskörű felvilágosító és meggyőző munkát kell végezni. Igen fontos feladat hárul a képviselő elvtársakra, akik körzetük látogatása alkalmával beszéljenek a film fontosságáról. A tavaszi mezőgazdasági kampány megindulása alkalmával még hathatósabb munka hárul a kultúrotthonra. Ebben az időszakban is tovább kell folytatni mindenféle kultúrmunkát, és a kultúrmunkát a tavaszi mezőgazdasági kampány előkészítésének szolgálatában kell állítsuk. Ennek érdekében szorosan együtt kell működjünk a községi néptanáccsal és tömegszervezetekkel. Ezen a vonalon jelentős eredményeket érhetünk el a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó párt- és kormányhatározatok megjavításában.”

A jelentést követező határozatok követték:

„1. Sz. 1955. május 1-ig az iskolában lévő kultúrotthon könyvtárát a kultúrházban átszállítják, hogy ezzel biztosítsák a könyv olvasók számának növelését.

2. Sz. Az olvasókörök, mozilátogatók számának megjavítása érdekében a kultúrotthon vezetősége a második negyedévben egy munkatervet fog lefektetni és azt tiszteletben fogja tartani.

3. Sz. Május 1. tiszteletére a színjátszó csoport egy színdarabot fog tanulni, amelyet, ha az idő megengedi, a szabadban fog előadni.

4. Sz. A kultúrotthon vezetősége kapja azt a megbízást, hogy tegyen meg mindennemű intézkedést, hogy községünkben ünnepélyes keretek között legyen megtartva május 1., a munkásság nemzetközi napja.”

Ebből is látható, hogy a falut sem kerülte el a Gagy József által is bemutatott könyvtár- és filmszínház-alapítási láz (Gagy 2009: 188–189). Az ugyan nem derül ki egyértelműen, hogy ebben az esetben tényleg könyvtáralapításról vagy csak ösztönszevonásról van szó, de mindenképp érdekes, hogy helyi szinten ilyen módon próbálták az olvasók számát növelni. Kiderül a forrásból, hogy ekkor már filmvetítések is zajlottak, de ezek látogatottsága nem volt kielégítő a helyi vezetőség számára (január és március között 24 vetítésre került sor). Ezek mellett az olvasókörök, a tánc-csoport és a színjátszó csoport működéséről is szó esik, illetve az is felsejlik, hogy utóbbiak milyen jellegű előadásokat kellett betanuljanak és színpadra vigyenek a szocialista kultúra szellemében.⁹² Ennek a feladatnak az egyik megbízottja többek között Balla Antal volt. Az 1955. április 8-ai néptanácsi gyűlés jegyzőkönyvében egy, a gyűlésen jelenlevő hozzászóló község kulturális színvonalának emelése terén végzett munkájával kapcsolatosan kiemelte, hogy „nagy meglepéssel van Balla Antal tevékenysége iránt, és rámutat, hogy nagyon sokat foglalkozik az ifjakkal, neveli és oktassa őket.” A jegyzőkönyv tanúsága szerint Balla Antal elfogadta a jelentésben elhangzott bírálatot, és „ígérte, hogy a jövőben még komolyabb munkát fog kifejezni kultúr téren.”⁹³

92 A színjátszó csoport februárban és márciusban 1-1 előadást tartott, melyeken előbb 300, majd 450 fős nézősereg vett részt.

93 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriasi: 5/1955 – 29–33.

A Jobbágytelki Községi Néptanács Végrehajtó Bizottságának 1955. szeptember 4-i jegyzőkönyvének tanúsága szerint határozatot hoztak, hogy a helyi tantestület minden egyes tagja „köteles, hogy a szülői látogatások stb. alkalmával álljon szóba a meglátogatott gazdaság tagjaival és ismertesse a társas és a kollektív gazdálkodás előnyeit.” Ugyanitt felszólítják a női szervezet vezetőségét, hogy „minden egyes női nagygyűlés első helyen foglalkozik a mezőgazdasági társulás és kollektív gazdaság létesítésével kapcsolatos kérdéssel. Ennek érdekében egy nő tantestületi tag ad ismertetést a kollektív és társas gazdálkodás előnyeiről.” A meggyőző munkát volt hivatott elősegíteni az a határozat is, hogy Végrehajtó Bizottság az év végéig meghívja egy jól működő társas gazdaság vagy kollektív gazdaság elnökét, hogy „tartson előadást a társas és kollektív gazdaság működéséről a nagygyűlés előtt, és ismertesse a kollektivisták jövedelmét és életét.” Emellett azt is tervbe vették, hogy októberig a VB élenjáró termelőkből két csoportot fog szervezni, és a jól működő nyáradszeredai, illetve csiba-káposztásszentmiklósi kollektív gazdaságokat fogják meglátogatni. Hazatérésük után a helyi nagygyűlés előtt kell beszámoljanak a látottakról. A következő határozati pontok kimondták, hogy a VB intézkedni fog, hogy minden egyes szövetkezeti nagygyűlésen napirenden legyenek a társas és a kollektív létesítésével kapcsolatos kérdések, illetve a képviselők a falubeliek meglátogatása során foglalkozzanak az említett kérdésekkel. A falubeliek kérdéseivel pedig forduljanak a Végrehajtó Bizottsághoz, amely megad minden segítséget. Végül az utolsó határozati pontban kimondták, hogy az említett szervezetek vezetősége, a képviselők, a tantestület és az Ifjómunkás Szövetség vezetősége széleskörű meggyőző munkát fog végezni annak érdekében, hogy „egy szalmafeldolgozó szövetkezet létesüljön községünkben. Meg kell magyarázni a népnek, hogy csak így tud megszabadulni a kizsákmányolóktól, akik jönnek és kereskedés végett olcsón felvásárolják a szalmafonatot.”⁹⁴

A következő, szeptember 25-ei ülés központi témája ugyancsak a kollektív gazdaság megalakítása, mely első napirendi pontként szerepel („A Végrehajtó Bizottság kifejtett tevékenysége a mezőgazdaság szocialista átalakítása terén, mint például a körzetekben kölcsönös segítő csoportok létesítése, szimpla termelő társulások, társas gazdaságok, termelő szövetkezetek, valamint kollektív gazdaságok létesítése terén”). Az elnök jelentéséből kiderül, hogy a VB meggyőző munkája elégtelen volt, nem mozgósította kellőképpen a képviselőket és a helyi szervezetek vezetőségét. Ugyanakkor a tantestület felelősségét is felveti, „mert szülőlátogatások alkalmával nem foglalkoztak egyáltalán ezzel a kérdéssel.” Végül a jelentés kifejti, a híreszteléssel ellentétben igenis van lehetőség a községben társas- vagy kollektív gazdaság létesítésére, ugyanis előbbi működéséhez elegendő legalább 100 hektár szántó és 20 hektár szőlő. Az egyik hozzászóló képviselő szerint „helyes és helytálló a társas és kollektív gazdaság létesítése, mert mindent a gép végez, és így könnyíti a dolgozó parasztok munkáját, de viszont vannak társas gazdaságok, melyek hátul kullognak, mint például a székelyhodosi, amely nagyon rosszul működik, és éppen közvetlen

94 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 5/1955 – 105–108.

szomszédunk, akiktől nem lehet jó példát látni, és ami [...] akadályozza a munkákat új társas gazdaság létesítése terén, mert csak az az egyetlen meggyőző munka, amelyet a lát a paraszt saját szemével.” Egy másik felszólaló kiemeli, hogy „a kollektív munka az [...] előnyös, mert közösen művelik meg a földet, és a traktor végzi a munkát, ami szintén megkönnyíti a dolgozó parasztok munkáját.” Végül az ülésen elhatározzák, hogy a VB egy rendkívüli gyűlésre fogja összehívni a tömegszervezetek vezetését, a női felelőst, az Ifjúmunkás Szövetség vezetését, a képviselőket, az élenjáró termelőket és a tantestületet, amelyen megvitatják a parasztok meggyőzésére használandó módszert, illetve minden résztvevő konkrét feladatot kap. Emellett a kultúrotthon vezetősége a VB segítségével kimondottan csak a jól működő társas- és kollektív gazdaságok munkamódszereit, a tagok kedvező jövedelmét és életkörülményeit bemutató konferenciákat fog szervezni. Ezekben a társas- és kollektív gazdaságok mintaszabályzatának feldolgozása mellett rámutatnak „a rosszul szervezett társas és kollektív gazdaságok okaira, hogy honnan erednek a hibák és kik hibájából nem működik jól a kollektív munka.” Látható, hogy pár hét elteltével sem volt előrelépés a kollektivizálás ügyében, ráadásul a szervezési, meggyőzési feladatokkal megbízottak sem teljesítették a legutóbbi alkalommal rájuk bízott teendőket. Ugyanakkor érzékelik a hiányosságokat, rámutatnak arra is, hogy nem minden kollektív gazdaság működik úgy, ahogy azt elviekben elvárható lenne.⁹⁵

A kollektivizálás szervezése alatt előfordult az is, hogy a vonakodó gazdák más településen tanuló vagy dolgozó családtagjait is felkérték, hogy győzzék meg az otthoniakat a termelőszövetkezetbe való belépés szükségességéről. Például 1959-ben a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola igazgatóságának írott levelükben felkérték az oktatási intézmény vezetőit, hogy másodéves jobbágytelki hallgatójukat küldjék haza, mert a „szülőfalujában szervezés alatt álló társasgazdaságnak a szülei egyáltalán nem akarnak tagjai lenni, sőt még a magatartásuk sem helyes a szervező elvtársakkal szemben.”⁹⁶ Egy másik esetben a Régen Rajoni Néptanácsához fordultak, hogy a pénzügyi osztályukon dolgozó falustársukat legrövidebb időn belül küldjék haza Jobbágytelkére a szüleihez, hogy meggyőzze őket a kollektívbe való belépésről. A kérvényben megjegyzi, hogy a rajon területén „ez az egyetlen falu, ahol nincs szocialista egység, és az ő szülei is passzív magatartást tanúsítanak a felvilágosító munkával szemben. Mivel államunktól kapja a fizetést, ezen feladat végrehajtásáért mint tisztviselő felel.”⁹⁷ A kolozsvári Unirea gyár elöljáróinak küldött dokumentumban ugyancsak egy tisztviselő hazaküldését kéri, hogy győzze meg szüleit. A család „3,08 hektár területtel rendelkezik, társadalmi eredete középparaszt, s nem is akar erről a kérdéstről hallani. Ezért kérjük, hogy mint lányuk, aki a mi államunktól kapja a fizetést legyen hazaküldve, mert kötelessége neki is ezt a feladatot végrehajtani.”⁹⁸ Válaszul a gyár elküldte alkalmazottuk nyilatkozatát, melyben az érintett így ír: „[...] tudomást szereztem az üzemünk káder osztályán ke-

95 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriasi: 5/1955 – 118–119.

96 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

97 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

98 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

resztül, hogy szüleim akik Jobbágytelke /Simbrias/ községben laknak, vonakodnak a kollektív közös gazdaságba belépni. Az értesítés tudomásul vétele után azonnal írtam és megmagyaráztam szüleimnek annak fontosságát, hogy mit jelent a közös gazdálkodás és kértem őket, hogy mint a többi községi dolgozók, ők is csatlakozzanak a szövetkezethez. A fentiekől eltekintve azonban tudomásul kell hoznom az érdekelteknek, hogy nekem semmi befolyásom nem lehet ezzel kapcsolatban, mivel már 9 éve nem tartózkodom otthon. A földet, amint tudom elosztották három részre, amin gazdálkodik két testvérem és szüleim. Testvéreim már 30 éven felül vannak és én nagyon nehezen tudom velük megértetni ezt a kérdést, én aki már régen eljöttem és ugyanakkor a legkisebb vagyok. Amellett, hogy én eleget tettem kötelezettségemnek, gondolom a legfontosabb lenne testvéreimet felszólítani, akik dolgoztak és dolgoznak még ma is a gazdaságban. Ígérem, hogy a kérdést napirenden fogom tartani és minden telhetőt elkövetek úgy levélben, mint esetleg odautazásom alkalmával rábírom szüleimet, hogy csatlakozzanak a közös gazdálkodáshoz mely szerintem is a leghelyesebb és a szocializmus építéséhez legfejlebb út.”⁹⁹

A hatalom elképzelése az volt, hogy a szovjet mintát követő TOZ-típusú mezőgazdasági társulások létesítésével megnyílik az út a kollektívek megalakulásához (László 2009: 60). Ezekben a tervek szerint a földterület és a mezőgazdasági eszközök egyéni tulajdonban maradtak volna, a tagosított földeket pedig közösen művelték volna. Azonban a jobbágytelki „Együttes” nevet felvett mezőgazdasági társulás nem bizonyult sikeresnek.

Mondom mit akartak a társulással. Társaságot akartak csinálni, hogy a társaságba akkor haza lehet vinni a búzát, s kiszedheti otthon a szalmát s mindent. Csak kell társulni, hogy hozzák össze, hogy ne legyen annyi borozda, ne legyen így... Mennyi földet felszabadítunk, s nem tudom mi, ezt örökké politizálták a gyűlésekben... Hát jó, de abba nem igen egyezett a nép, mert itt a földnek a határa olyan, egyik hely első osztályú, másik harmadik s negyedik s ötödik s hetedik. Nem mind egyformán terem, s akinek jó földje van, azt ha nem ő kapja, más kapja, akkor ő bé van csapódva. S így örökké ellentét volt. Ezért maradt fenn a társas is. Mondom, öt kerek esztendeig, minden tavasszal méricskéljük a földet. Vittük a cöveket, ütöttük a cöveket, na ez a tiéd, mentek tovább, az a tiéd... Mikor oda került, hogy kellett vetni, már meg volt késve, akkor azt mondták, mindenki vessen ahol van a földje, mert így nem lehet a társast megcsinálni. S aztán így lemaradt az is. [...] Csak mondom, feszt gyűléstünk, s minden, s állandóan, de aztán ezért a kalapszalmáért mentette mindenki a társast is, a kollektívet is, mert nem lehet közösbe. Azt csak úgy lehet, hogy elhozom én is haza. Egy kicsi búzám van, itt kiszedem a szalmát, mert azt szálonként ki kell szedni, s azt ügyesen kell tárolni, s minden, mert másképp akkor nincs miből dolgozni. Na, ennyi volt... Aztán azután többet nem foglalkoztak. (M. L., férfi, sz. 1925)

99 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

1960-ban Lokodi Gáspár plébános a következőket jegyezte fel a *Historia Domus*-ba: „Kemény évnek mutatkozik. A szociális mezőgazdaság beszerzése. »Társulás« [kiemelés az eredetiben – N. Á.] három formájával kecsgetetik a kiküldött szervezők a jónépet. Legyen az egyház az első, de a személyzet fenntartásáról nincsen szó. Már-már akadnak emberek akik előnyöket hajhászva és nem sokat érve az eljövendőhöz, alá is írtak. Elég bonyolult a helyzet. A pap kellene az első legyen. De mivel a magántulajdon a törvénybe biztosítva van. És a meglévő birtok az egyházi főhatóság gyámtulajdona. A pap nem mondhat le róla. Ideiglenesen a pap személye nem jöhet számításba.” (Historia Domus: 141.)

A vadadihoz hasonló erőszakos cselekményre nem került sor a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet során, azonban mindenképp meg kell említeni az 1947–1960 között a falu plébánosi feladatait ellátó Lokodi Gáspár esetét, akit a hatalom a kollektív szervezésekor zárt börtönbe.¹⁰⁰

1905. augusztus 11-én született a közeli Mikházán. A hat elemi osztály után Szászvároson, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Kolozsváron tanult, majd Gyulafehérváron elvégezte a főiskolát. 1930. július 6-án Majláth Gusztáv Károly szentelte pappá. Segédlelkésként Csíkszentdomokoson, Csíkszatószezen, Csík-szentsimonban és Gyergyószentmiklóson tevékenykedett. A Fehér megyei Túrben volt plébános 1934 és 1947 között. 1939-ben a román hatóság hazaárulással vádolta, Kolozsváron elítélték, de hamarosan felmentették. 1947-től Jobbágytelkén teljesített plébánosi szolgálatot. Itt 1960-ban letartóztatták, bebörtönözték és csak 1964-ben szabadult amnesztiával. Ezt követően nyugdíjazásáig Nyáradszeredában volt plébános, azután meg Mikházára vonult vissza, ott halt meg 1988. november 3-án.

Jobbágytelki szolgálatát nehezítette, hogy az egyházközségi gondok mellett a hatalom folyamatos zaklatásának is ki volt téve, mivel a kollektivizálást és az egész kommunista rendszert nem nézte jó szemmel. Az úgynevezett békemozgalom iránt is ellenszenvvel viseltetett, illetve az 1949-ben feloszlatott görögkatolikus egyház környékbeli híveinek is misézett. „[Papjaik] még hozzánk is menekültek és éjjel miséztek a templomunkba. Kezdetbe a szomszéd román falvakból annyian jöttek a misére, mint a mieinken voltak. Lassankint lemaradoztak kb. 20-30 család azonban kitartott éveken át.” (Historia Domus: 136.) A rajoni sajtó újságcikkekben próbálta lejáratni. A hatóságok több alkalommal megpróbálták elvinni, de a falu népe kiállt mellette.¹⁰¹ „Az államvédelem 4 autó rakomány tisztjei is megjelentek miután több-

100 A helyi kollektivizálás konfliktusaira nem csupán Lokodi Gáspár plébános esete mutat rá, azonban ennek dokumentáltsága és a helyiek emlékezetében való megmaradása miatt került kiemelésre a korabeli események közül.

101 Bár a hatalmi erőszakkal szemben kiálltak papjuk mellett, a *Historia Domus* tanúsága szerint előfordult az egyházi előjárók és a hívek közötti konfliktus is. Riskó László plébános szerint „Jobbágytelke arról nevezetes, hogy az időközi ideiglenes lelkészeket kivéve, minden lelkésze ellen panas- és vádaskodással élt püspöke előtt. Igaz, hogy szomorú nevezetesség, melyre nem az egész hitközség, hanem a Tar János papot kidobó Kuruczok unokái tettek leginkább szert.” (Historia Domus: 3.)

szőr keresésükre nem találtak itthon. Egy szombati napon is kijöttem utánam. De a nép apraja-nagyja összegyűlt a plébánia körül és azt mondták, ha a papjukat bántják, az autóikat darabokra zúzzák és hátukra kötik és úgy viszik ki a faluból. Békét hagytak, de keményen megleckézettek, hogyha a béke mozgalomban nem működöm, nem kerülöm el a sorsom. Elmentek, mert a nép nagyon gyűlt és még a hodosi vásárról jövő román-magyar nép jövetelével mind zajosabb lett a tömeg.” (Historia Domus: 137.) Az is előfordult, hogy a hatóságok elől bujkálnia kellett: „Az állami hatóságok részéről csak folytatódik a hajsza. Úgy annyira hogy a plébániámon nincsen nyugalom. Sokszor kinn a határon szénaboglyákban v. Mikházán, v. Deményházán a rokonaimat vagyok kénytelen éjjel zavarni [...]. Jobbágytelki viseletben járkálok, hogy fel ne ismerjenek. Egy alkalommal a szőlőben dolgozom, mivel bizalmas értesítést kaptam Köszvényesről és Deményházáról, hogy mi a tervük a szekusoknak. Estefelé tarisznyával és kapával a hátamon jövök a falu felé. Hallottam a hátam mögött megáll egy sárga autó. Kiugrik belőle egy szekus tiszt. Kérdi: Nem látta, hol dolgozik a pap? De igen feleltem. Hátrább v. tíz parcellával. Ott láttam. Erre ott hagyva az autót futva lépnek vissza. Ez alatt én a sűrű szőlősbe bebújtam, amíg ők el nem tűntek a hodosi út felé. Ilyen és hasonló eseteim voltak. Hol a temetőben, hol az erdők bunkereibe aludtam, amit csak édesapámmal közölhettem, aki postáimat is odahozta.” (Historia Domus: 139.)

Mindezek ellenére – a falu gazdasági életét fellendítendő – elintézte, hogy egy segesvári szövetkezet Jobbágytelkéről vásároljon fel szalmafonatot.

A pap a korabeli erkölcsi változásokra is reflektált: „A templomlátogatás a lakosság arányszámához viszonyítva nem mondható éppen kielégítőnek. A vasárnap és ünnepnap megszentelésének parancsa nem olyan szent, mint hinné v. kívánható lenne. Kezd a hétköznapi munka szokássá lenni. A mezőgazdasági viszonyok igen éreztetik hatásukat. A gyűlések. A kultúrversenyek tendenciája mind ezt szolgálja. Igaz, hogy itt is látszik a kényszerhelyzet, de kezd természetessé lenni. [...] Van azonban egy igazi nagy bűn terjedőbe. Nem kell az 1-2 gyermeknél több „elve” [kiemelés az eredetiben – N. Á.]. Nem hangos a szép pázsitos udvar a sok gyermek ropogós játszai zajától. A bölcsők ritkultak. A fiatal, dús keblű anyák ritkultak. A régi muskátli virágos ablakú székely házak tornácain kevesebben könyökölnek ki a jövő-menő után kíváncsiskodó fiatal anyák. Kevesebben gyűlnek össze a kalapköltők. Vinklis házak ablakain félig eresztett árbócszerű redőnyök mögül kevesebb a bölcsőben síró gyermek sírás, de gyakoribb a rákos beteg anyák jajj-kiáltása. Orvos, egészségügyi nővér, mentőkocsi türköl a kapuk előtt. Épülhetsz Jábbágytelke, ha nem szaporodol. Rádió-Televíziós rúdak a háztetőn hirdethetik a haladást, ha a családok ritkultak.” (Historia Domus: 140d.)

1959-ből származó bejegyzéséből kiderül, hogy a kalapok értékesítése körül is gondok alakultak ki: „A jól menő kalap vásár a segesvári kisipari Szövetkezet is bajt hozott a fejemre. Olyanok szerették volna az irányítását, akik írni se tudtak. Ilyen-olyan hátamegetti levelezgetések is voltak. A kántort is a kalap százalékából kellett volna fizetni. De bizonytalanra, biztost nem lehet építeni. A Szövetkezettel ideglenes volt a szerződés!” (Historia Domus: 141.) Néhány adatközlői visszaemlé-

kezésben is említésre került, hogy a felvásárolt szalmaáru körül kialakult helyzet is közrejátszott elítélésében.

Egy 1960-as néptanácsi iratban megemlíti a helyi vezetők, hogy felszólításuk ellenére sem hagyott fel a templomon kívül szervezett vallási megnyilvánulásokkal, illetve a táncos fiatalokat arra bízta, hogy előbb a templomba menjenek, és csak azután vegyenek részt a kultúrmunkában.¹⁰²

1960. szeptember 28-án letartóztatták, és a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség a BTK 209. paragrafusa 2. pontjának a) bekezdése és a 325. paragrafus 3. pontjának c) bekezdése alapján, a társadalmi rend elleni ténykedés, illetve tiltott kiadványok birtoklása vádjával a 123/1960. számú dossziéval bíróság elé állította.¹⁰³ A vádirat szerint az 1955-ös évtől kezdődően erőteljes ellenséges tevékenységet fejtett ki, azzal a céllal, hogy a hívekben gyűlöletet és ellenséges magatartást szítson a népi demokratikus rendszer ellen. Prédikációiban olyan kifejezéseket használt, amelyek a kollektivizálás ellen bujtogattak, családlátogatásai alatt a Román Népköztársaság nép demokratikus rendszere ellen buzdította. Emellett a szószékről rágalmakat szórt a rendszerre. Többek között azt állította, hogy a magyarok szenvednek, és nem élveznek egyenjogúságot. Felforgató tevékenységében Márton Árontól kapott, rendszerellenes körleveleket, utasításokat használt, amelyek a papokat a hívek között terjesztendő ellenséges propagandára szólította fel. Ezeket az iratokat házkutatás során elkobozták és bizonyítékként őrzik.¹⁰⁴ Egy másik dokumentum összegzi a nyomozás eredményeit, ebben az szerepel, hogy a pap 1956-tól végez rendszerellenes tevékenységet, és méltatta a magyarországi forradalmi eseményeket, óhajtva, hogy az átterjedjen Románia területére is. Ezek mellett arra bízta a híveket, hogy ne engedjék gyermekeiket a táncsoportban való részvételre. Az iratban megemlíti, hogy Lokodi Gáspár részben beismerte a vádakot, de agyafúrt elem lévén a szembesítések során tagadta ellenséges tevékenységét.¹⁰⁵ A bíróság 1961. jún. 25-én visszaküldte az iratokat az ügyészségnek kiegészítésre. Peréről levéltári anyag nem került elő (Dávid szerk. 2006: 228).

A *Historia Domus*ban (valószínűleg az 1964-es amnesztiát követő szabadulása után, egy látogatáskor) a következőt jegyezte fel: „Személyem elleni harc folytatódik sikeresen és legyőztem! Isten kegyelme mindenütt velem volt és velem lesz!” (*Historia Domus*: 141.)

Lokodi Gáspár pere azonban nem hatott kellő megfélemlítő erővel a jobbágytelkiekre, a kollektív gazdaság megalapítása tovább váratott magára.

1959 végén erőteljes szervezőmunka zajlott, hogy a KB 1956. július 16–17-i plenáris ülésén elfogadott új típusú mezőgazdasági társulást hozzanak létre a faluban (Oprea 2005: 97, László 2009: 61). 1959. december 29–30-án megalakult az „Együttes” társas gazdaság.¹⁰⁶ 1960. január 19-én kelt levelében a Marosvásárhelyi Rajoni

102 SzKL: Nr. inv. 26. – 2/1960.

103 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960.

104 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960. – 41–42.

105 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960. – 47–60.

106 SJAN Mureș, Sfatul popular al raionului Reghin: 758/1960 – 1–27.

Pártbizottság bejelenti, hogy megindult a jobbágytelki „Együttes” társulás megalakításának iratait tartalmazó dosszié feldolgozása, és a bemutatott dokumentumok alapján jóváhagyja a mezőgazdasági területek három nagy egységbe való tagosítását.¹⁰⁷

Végül 1962 áprilisában a hatalom befejezettnek (és sikeresnek) tekintette a romániai kollektivizálást, új termelősövetkezetek megalakítására már nem került sor.

Egy 1963. november 15-én keltezett jegyzőkönyv tanúsága szerint valamilyen okból kifolyólag a kollektivizálás hivatalos befejezése után is napirenden volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának témája: „Együttesünk a nyár folyamán vendégszerepelt Bánát tartomány Majlát községében, Kolozsvár tartomány, Kisbács, Csík rajon, Csíkpálfalva, Csíkszépvíz, Marosvásárhely rajon, Szováta, Hévíz rajon Borszék helységeiben, amelyek alkalmával meglátogattak több jól fejlett kollektív gazdaságot.”¹⁰⁸ Hogy erre miért volt szükség a táncegyüttes fellépései során, arra a dokumentumokból nem kapunk választ. Tény, hogy a jobbágytelki mezőgazdaság élet része volt az „Együttes” társas gazdaság, amely azonban a dokumentumok tanúsága szerint nem olyan szerepet töltött be, mint egy tényleges kollektív gazdaság, a gazdák saját eszközeikkel tovább művelhették saját földjeiket.

A táji adottságok miatt kevésbé jövedelmező mezőgazdaságot, olyan törvényes és tiltott mellékágazatok egészítették ki, mint a szalmafonás, pálinkafőzés és vágoállatokkal való kereskedelem. Ezek mind hozzájárultak a falu anyagi jólétéhez, egy olyan korban, amikor a vidék lassú leépülése zajlott. A kisüzemi, családi gazdaságokban a gazdáknak megmaradt a viszonylagos szabadságuk, ezzel szemben a kolhozosításban tervgazdálkodást kellett követni. A tervgazdálkodás irracionálisára, arra, hogy a hatalom mennyire nem figyelte a helyi gazdasági és természeti viszonyokra, illetve a gazdák valós igényeire, jó példa a Jobbágytelki Községi Néptanács Végrehajtó Bizottságának 1955. szeptember 4-i jegyzőkönyvének részlete, amelyből kiderül, hogy a rajontól kapott tervek értelmében szója termelését írták elő a helybéli gazdáknak. „A fenti kérdéshez hozzászólt Bárdi János mérnök is, aki ismertette a szójatermesztés nagy fontosságát, és kérte a képviselőket, hogy adjanak meg minden segítséget a Végrehajtó Bizottságnak a terv teljesítése érdekében. A hozzászólók vállalták, hogy megkísérlik e növény termesztését és meggyőzik környezetüket e feladat teljesítésére.”¹⁰⁹

A jobbágytelki példa nem egyedülálló, az ország hegyes-dombos vidékein szép számmal voltak olyan települések, ahol a kollektív gazdaságot nem szervezték meg.¹¹⁰ Például Sepsi rajonban Magyarhermány, Zalánpaták és Előpaták is elkerülték az átalakítást, és az első falu estében jelentős ellenállást tanúsítottak a helyiek (Máthé 2008: 185). Ugyanakkor arra is volt példa, hogy egyes településeken a gyengébb gazdálkodási viszonyok ellenére megalakult a kollektív (pl. Csíkszentdomokos

107 SJAN Mureș, Sfatul popular al raionului Reghin: 758/1960 – 17–19.

108 SJAN Mureș, Comitetul Raional Reghin al PCR: 191/1963 – 135–136.

109 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 5/1955 – 105–108.

110 Romániában többé-kevésbé figyelembe vették a magasabban fekvő települések adottságait, ezzel szemben Albániában a hegyvidékre is kiterjesztették a kollektivizálást.

vagy Lövéte), de olyan falvak is voltak, ahol elsősorban politikai döntés eredményeként kerülték el a kollektivizálást (pl. Máréfalva) (Gagyi 2005).

Balla Antal tanácsbíró szerepe

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet korszakának kulcsfigurája Balla Antal, a helyi néptanács bírója, aki a korabeli eseményekre való visszaemlékezésekben a szövetkezetesítés elkerülésében fontos szerepet játszó személyként jelenik meg. Balla Antal 1926-ban született Jobbágytelkén egy hétgyermekes földművelő családban. Iskolai elvégzése és a katonai szolgálata után a helyi néptanácsnál vállalt bírói állást. A jobbágytelki, majd székelyhodosi tanácsnál 31 évig volt a tanács bírója, illetve 10 évig tisztviseelő. 1986-os nyugdíjazásáig a kulturális feladatok egyik megbízottjaként is dolgozott. 1945-től ő szervezte meg és vezette a Jobbágytelki Népi Együttest. Ez szervezői munkájának köszönhetően a falu meghatározó kulturális (kirakat)intézménye lett.

Ahogy Oláh Sándor tanulmányának „előrenéző” embere (Oláh 1998b, 2008: 311–328), úgy Balla Antal is próbál a hatalom híu szolgájaként és a helyiek érdekvépviseleteként működni, a két világ között egyensúlyozni. A helyi adminisztratív elit tagjaként rálátása volt a kollektivizálás folyamataira. Többek között az ő feladata is lett volna a helyi termelőszövetkezet megszervezése, azonban tudatában volt a mezőgazdaság szocialista átszervezéséből származó következményeknek, így ő is a kollektív minél későbbi megalakulásában volt érdekelt. A közeli Görgény-völgyének nem kollektivizált hegyvidéki falvairól tudomást szerezve, Jobbágytelke földrajzi adottságaira hivatkozva adminisztratív úton próbált kiutat keresni a térszervezés alól.

Volt egy falufelölös, Balla Anti, és az... hogy mondjam? Úgy is lehet, mondani, kiharcolta forma, mert a törvényeket valamennyire ismerte. A határ mivel dímbes-dombos, traktorral nem volt alkalmas minden részt megjárni, és akkor a létszám, a házszám 400-on fejtől volt. És ha mindenkinek a 30 árt kiadták volna, akkor nem maradt volna, amit rendszeren tudnák használni, még egy annyi se... Többfelé kellett volna osszák, aztán így ezért nem lett. Nem tudták... megértették, vagy hogy is fejezzem ki, hogy nem volt alkalmas a kollektivizálásra. És ez az ember nem hagyta magát, kiharcolta, hogy ne legyen, mert törvényellenes... Meg tudták volna csinálni, mindent megcsináltak, ami nem volt jó, azt is... de így törvényellenes volt, és nem hagyta magát, nem csinálták meg. Így maradt ki a kollektívól. (B. J., férfi, sz. 1944)

Balla Antalnak tulajdonképpen mediátor szerepe volt, a (helyi és magasabb szintű) hatalom és a faluközösség között. A közigazgatásban való jártasságát sok esetben arra használta, hogy lokális szinten előmozdítsa a falu érdekeit. Ugyanakkor a hatalom egyik helyi képviselőjeként kötelessége volt a kommunista hatalom és annak in-

tézményei iránti lojalitás. A kulturális életet is ennek alárendelve kellett megszerveznie. Kulcsszerepe volt a hatalom és a falu közötti kompromisszumnak: azért cserébe, hogy Jobbágytelke kimaradhatott a kollektivizálásból, a Balla Antal vezette táncscsoporttal a szocialista kultúrpolitikába beleillő művészeti tevékenységet kellett kifejteniük. A falu folytathatta megszokott módon a gazdálkodását, kiegészítő gazdasági tevékenységekkel jólétre tehetett szert, a hatalom pedig felmutathatott egy falut, ahol a szocialista keretek között is élnek a hagyományok, és élénk kulturális élet zajlik.

Szabó Árpád Töhötöm rávilágít arra, hogy ebben a korszakban a helyiek és a hatalmi szféra között közvetítő mediátoroknak kiemelt helyük volt, ugyanis ők voltak azok, akik esetenként csökkenthették a közösségre nehezedő nyomást. A hétköznapi ellenállási stratégiák mellett a két világ közötti közvetítésnek vélhetően nagy szerepe volt a túlélésben (Szabó Á. T. 2009: 244). Gagyí József szerint a korszakbeli helyi vezetők nem mindig és mindenben voltak a külső hatalom hű és szervilis kiszolgálói. Származásuk alapján a közösséghez tartoztak, melynek érdekeit is figyelembe kellett venniük, szerepük szerint azonban részesei voltak a hatalomnak (Gagyí 2005). Steven Sampson a patrónus–közvetítő–kliens vertikális rendszerben értelmezi a helyi szerepeket. A patrónus olyan személy, aki az erőforrásokhoz való közvetlen hozzáféréssel rendelkezik. A romániai kommunizmus esetében ilyen patrónus lehet a helyi párttitkár, akinek kliensei ajándékokért, szolgáltatásokért vagy lojalitásért cserébe részesedhetnek az erőforrásokból. A patrónusok és kliensek között helyezkednek el a közvetítők (*brokers*), akik kapcsolataik révén tudnak hozzájutni az erőforrásokhoz. Ebben a megközelítésben a helyi párttitkár patrónusa a többi falubelinek, aki azonban a hatalom irányába közvetítőként léphet fel. A kontextustól függően a patrónus, kliens és közvetítő személye változhat (Sampson 1986: 48–49). Mivel Balla Antal egyaránt ismerte a helyi és a hatalmi logikát, tudta, hogy miként kell a kettő között egyeztetni.

A visszaemlékezésekből ugyanakkor látható, hogy a mediátori szerep speciális állapotot generált, bizonyos szempontból a faluközösségen kívül állóvá tette őt, illetve egy patrónus–kliens viszony is létrejött, amelyben tanácsos volt jóban lenni a hatalom helyi képviselőjével. Például Lokodi Gáspár egyik *Historia Domus*beli bejegyzéséből gúnyt érezhetünk ki vele kapcsolatban: „[...] a helyi Néptanács titkára az ügy buzgó és nagyszerűen politizáló táncos Balla Antink [...]” (*Historia Domus*: 140–140b). Munkájukból és kötelességeikből adódóan voltaképpen nem volt felhőtlen a viszony az egyház, illetve a hatalom helybéli képviselője között.

[...] tartottak tőle, mert ha nem mentek, akkor csinálhatott bajt is. A néptanácsra kell menni mindenért, s utána, ha megyünk, akkor nem kapja meg amit kér, vagy nem csinálja meg... (O. V., nő, sz. 1961)

Ő tudott segíteni is, meg tudott nem segíteni is. Nem azt mondom, hogy rosszat tenni, de akkor hagyta, hogy menjenek a dolgok a maguk [útján]... De ha akart, akkor tudott segíteni, az egyszer biztos. Mert nála volt a kenyér is, a kés is. (B. G., férfi, sz. 1963)

A bukaresti ételmérgezés¹¹¹ helyi narratíváiban a tanácsitkár a helyi közösségért, és a rábízott fiatalokért őszintén aggódó személyként jelenik meg, naplójegyzéséből is ez tűnik ki.

Egy interjúban így nyilatkozott kultúraszervező tevékenységéről és a kollektivizálástól való megmenekülésben játszott szerepéről: „Valóban álom volt, sokáig megfoghatatlan, de egyre inkább körvonalazódott. Volt hozzá fogódzóm a valóságban. Én beleszülettem egy oly hagyományba, amit csak folytatni, továbbépíteni kellett. Mi kilencen voltunk testvérek, heten nőttünk fel, de az ének és tánc ki nem fogyott közülünk. Véremben volt a móka. [...] Félrevezettem még az Atyaúristent is! [...] Én akkor a hodosi néptanácsnál dolgoztam. Hodoson hamar meglett a téesz. Úgy látszott, ez a sors vár ránk is. Aztán hallottam, hogy a Görgény völgyében nem lesz kollektív, mondom magamban, az istenit, akkor itt sem lesz. Szerencsére volt egy románul sem írni, sem olvasni nem tudó aktivista a néptanácsnál, akinek össze kellett állítania a papírokat, s felterjeszteni a rajonnak. Ő megkért engem, s aztán én beírtam gazdának még azokat is, akik sok éve nem laktak már a faluban, hogy minél kisebb birtokokról adhassanak jelentést. 441 családot írtam össze, pedig a gazdaságok száma 41 volt. Néhány nap múlva jött az ukáz fentről. Este megyek haza, édesapám ül szomorúan, csak úgy maga elé nézve: – Mi lesz velünk, Anti? – kérdezte nyugtalanul. Édesapám, nem kollektivizálunk! [...] Hibámat azzal álcáztam, hogy sokat tettem a kultúráért.”¹¹² Az itt említett, kiútkereső adminisztratív tevékenységnek konkrét levéltári bizonyítéka azonban nem került elő a kutatás során.

Balla Antal 2008. március 30-án, 82 éves korában hunyt el.

Mivel jelen kutatás jóval az egykori tanácsitkár halála után kezdődött, vele sajnálatos módon nem készülhetett olyan mélyinterjú, amely az akkori helyi történéseknek, az elitcsere lezajlásának vagy éppen a kulákosítási folyamatoknak az árnyalásában és jobb megértésében segíthettek volna. Ennek is köszönhető, hogy a kutatás csak a hiányos községi levéltári anyagra támaszkodhatott. Mindezek ellenére igyekeztem a korabeli hatalmi viszonyokat érzékeltetni a fellelhető dokumentumok és visszaemlékezések segítségével (lásd azokat a hivatalos leveleket, amelyek témája a vonakodó gazdák meggyőzése, vagy a jegyzőkönyvek, amelyek jól szemléltetik a helyi hatalom és a közösség viszonyát).

Szalmafeldolgozás

A kollektivizálási kísérlet utáni kiegészítő gazdasági tevékenységek között mindezek előtt a szalmafeldolgozást, a szalmafonást és a kalapkészítést kell megemlíteni, mely azonban nem egy új keletű dolog volt Jobbágytelkén, hiszen a 19. századból is vannak helyi meglétére utaló adatok.

111 Az ételmérgezés részletes bemutatása a kollektivizálás narratíváiról szóló fejezetben olvasható.

112 Forrás: https://kulturpart.hu/2008/04/07/_8222_hibamat_azzal_alcaltam_hogy_sokat_tettem_a_kulturaert; letöltés ideje: 2022. november 24.

A szalmakalap-készítés és a legjobb minőségű fonadék bölcsőjének Itáliát tartják, és a nép emlékezetében megőrződött eredettörténetek is gyakran az olasz frontot megjárt katonáknak tulajdonítják a mesterség Székelyföldre közvetítését. Ehhez az agyagos, kötött talajon megtermelt tarbúza (szakálltalan búza – *Triticum aestivum*) egyik alfajának szalmája jelentette az alapanyagot, ezt sok helyen (így Jobbágytelkén is) *csóréfejú* búzaként ismerik. Ezen kívül az alakor (*Triticum monococcum*) volt a másik jelentős szalmafonáshoz használt gabonaféle. Ezek fennmaradása és fel-felbukkanása szorosan összefüggött a legújabb kori termelési módokkal, termelési céllal és a mezőgazdaság, illetve a tulajdonviszonyok háború utáni átszervezésével. A termelészövetkezetekben kezdetben hagyták, hogy a nép a közösbe adott földekről szedjen szalmának valót, de a tervgazdálkodásban természetesen a nemesített, nagyobb hozamú búzafajokat részesítették előnyben, amelyek szalmája alkalmatlan volt a minőségi fonat előállításához. Ez a kalapfonással foglalkozó családokat arra kényszerítette, hogy a háztájin, a belső kertekben természetesen fonásra alkalmas szalmát (N. Szabó 2006b: 59–60). Az alakor székelyföldi termesztéséről írott tanulmányában N. Szabó Magdolna megjegyzi, hogy a növényvel kapcsolatban leginkább csak a szóbeli közlésekre lehet támaszkodni, és az adatok olykor egymásnak ellentmondanak. Kőrispatakon úgy tudták, hogy az alakor „újkori génbankja” éppen Jobbágytelkén volt, onnan szerezték azt be. Emellett szól az is, hogy a rossz földek miatt elmaradó kollektivizálás miatt fennmarhattak a régi művelési formák és a hagyományos gabonaneműek (így többek között az alakor is). Kiváló tűrőképességének köszönhetően az alakor pedig kedvelt növény volt a rossz termőtalajjal rendelkező, mostohább éghajlatú hegyvidékeken. Az önelátás keretei között megrekedt egyéni gazdaságoknál pedig sikeresen túlélte a nagyterméshozamú, nemesített búzafajok előretörését (N. Szabó 2006a: 274, 2006b: 60). A csóréfejú búza mellett az 1940-es évek elején terjedőben volt a jó termőképességű bánkúti búza, amelynek előnye az előbbivel szemben, hogy termést is adott, kevésbé kényes, az időjárás viszontagságai sem viselik meg annyira. A szalmafonás szempontjából Jobbágytelkén ezt is előnyben részesítik a magas hozamúakkal szemben (Szabó E. 1998: 35).

Már 1879-ben Kozma Ferenc is szót ejt a jobbágytelki és környéki szalmafonásról, amely mintegy 360 családot érintett (Kozma 1879: 298). Konkrét adat a tevékenység jobbágytelki kialakulásáról nincs, Szabó Enikő szerint a néphagyomány egyik változata úgy tartja, hogy ősidők óta jelen van, másik változat szerint pedig az 1831-ben plébánossá kinevezett Bocskor Lajos hozta magával a tudást Bözödről, hogy a szűkös megélhetést biztosító mezőgazdaság mellé egy alternatív kereseti forrást biztosítson a falubelieknek (Szabó E. 1998: 34, Balla et al. 1961). Ezt az információt azonban fenntartással kell kezelnünk. Bocskor Lajost (1774–1846) 1801-ben szentelték pappá, pályáját Kolozsváron káplánként kezdte, majd 1803-tól kerületi jegyző, volt. 1806-tól 1817-ig Jobbágytelkén szolgált. 1826-ban alesperes és szentszéki ülnök lett. 1836-ban¹¹³ visszatért Jobbágytelkére, ahol 1846. november 23-án

113 A *Historia Domus* szerint 1837-ben (*Historia Domus*: 3).

halt meg (Bicsok 2012: 62, Historia Domus: 3). Az adatok alapján kijelenthető, hogy Bocskor Lajos nem egykori böződi plébánosként, és nem 1831-ben vezette be a kalapkötést Jobbágytelkén. Szabó Enikő tanulmányában megemlíti, hogy adatközlője (Balla Antal) szerint a kalapkötés meghonosításának körülményeiről maga Bocskor Lajos plébános számol be a jobbágytelki *Historia Domus* lapjain, de többszöri gondos vizsgálat után sem talált erre utaló bejegyzést (Szabó E. 1998: 34). Hozzá hasonlóan jómagam sem találtam ilyen adatot az egyházi dokumentumban. A Balla Antal-féle községmonográfia – ugyancsak tévesen – a következőket írja: „A határ kicsinessége és a természetes szaporulatok, a megélhetőségük megkönnyebbítése az 1830-tól 1840 ott lakott Bocskor Lajos római katolikus plébános Böződ község szalmakötés és kalap házi-iparát vezette be.” (Balla et al. 1961: 4.)¹¹⁴ Mindez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy más időpontban, böződi mintára tényleg a plébános járt közben a kézműipar jobbágytelki fellendítésében.

Ezt a kalapkötést egy pap hozta bé Bocskor... Nem tudom, minek hívták... Böződről... 1827-ben kezdte el itt ezt a kalapkötést. Azután sok mindenre reájöttek maguktól az emberek. Sokfélét kitaláltunk. (O. V., nő, sz. 1961)

Orbán Balázs leírásában is találunk utalást erre a tevékenységre: „E falu ipara, mely a szomszéd falukban is elterjedt, a szalmakalapkészítés, melyvel ki egész Besztercéig és Kolozsvárig kereskednek; M.-Vásárhelyt százait lehet az idevaló igen szép székely leányoknak látni, kik ily szalmakalapokkal megrakodva vonulnak csapatonként a heti vásárokra.” (Orbán 1870: 87.) A *Historia Domus* vonatkozó megjegyzése: „A jobbágytelki nép szorgalmas. Kell is, mert határa gyenge és nagy gondozást kíván; de ha a földnek megadják az övét, oly buzát terem, hogy az alföld sem különbet. Buzát termel már csak azért is, hogy a szalmát szalmakalap kötéshez felhasználhassa. Téli időszakban minden háznál készítenek mintegy 100–200 férfi és női kalapot, melyet régebben a Mvásárhelyi piacon értékesítettek; de ma már e piacot jobbra a böződieknek hagyták, s a jobbágytelki kalap elárúsítására mindinkább Szászrégen, Teke, Lekencze és Besztercze piacza szolgál.” (Historia Domus: 16.)

Hát tudja, régen [a kollektivizálás előtt] az első menet a kalappal kissé problémás volt az eladás. Meg kellett fonni, s akkor kézileg megvarrni. Mert gép se volt akkor senkinek egyáltalán... S akkor el egészen Besztercéig, Lekence, Naszód, ezekre a helyekre, s itt Régen, Vásárhely és itt a környék... Mert ez a falu volt itt a környéken, aki evvel a meszeriával¹¹⁵ inkább foglalkozott. Más faluban nem igen foglalkoztak. Jobbágytelke volt a kalapfonatban híres. És itt is sok olyan volt, hogy nem volt... nem tudott termelni, mert nem volt földje se. S azok inkább el-ementek egy kicsi napszámot, ahol kaptak,

114 Itt kell megemlítenem, hogy három korábbi tanulmányomban hibát követtem el, amikor az adatokat nem ellenőriztem kellő odafigyeléssel, illetve rosszul értelmeztem őket, és téves információkat közöltem a kalapkötés eredetét tekintve (vö. Nagy 2015a: 207–208, 2015b: 187, 2017a: 52).

115 Mesterséggel (rom.)

s akkor még bédolgoztak evvel a kalapfonattal. Arra ügyeltek, hogy kerít-senek össze szalmát, hogy tudjanak előkészíteni a fonatnak való szalmát, s ebből élt Jobbágytelke. Melléje vettek egy-egy kicsi disznót, ha olyan volt, hogy sikerült... Télidőben, karácsonyra levágták, s avval kihúzták a telet. (B. J., férfi, sz. 1942)

„én is fontam a kalapot, s minden félét. [...] Eladtuk. Jöttek a szedők és vitték el. Volt elején, még őseink akkor megvarrták s úgy vitték Besztercére, Lekencére, olyan helyre, ahol vásár volt. Oda mentek, a hátukon vitték, s adták el, s úgy. (S. E., nő, sz. 1930)

Lokodi Gáspár plébános idején sikerült megállapodást kötni a segesvári Cro-textil szövetkezettel (Balla et al. 1961), amely nagytételben felvásárolta a helyiek-től a fonatot, így egyfajta intézményes keretet is kapott a tevékenység. A plébános 1949-ben a következőket jegyezte fel a *Historia Domus*ba: „A nép között is leállt a háton szállítás a kész kalap vásárokba járás. Mivel a segesvári kisipari Szövetkezettel való kapcsolat olyan pénz jövedelmet biztosított a népnek, hogy nem volt érdemes a tekerő üzérkedés, sok erkölcsi hátránnyal járó idő pazarlása. Mindenki olyan szép összeget kapott, aminek az lett az eredménye, hogy megkezdődött a falu szép vinklis házainak egymási utáni építkezése. Évenként 10-15 új ház épült. Kaláka segítségekkel. Volt olyan napi felvásárlás, hogy 20,000 Leit osztottam ki. 16 hónap alatt egy millió Lei-t adtam a jó népemnek! Ez pedig a stabil pénzben igen jó ár volt. Ezért a nép bizalommal is volt, amit a hatóságok nem néztek jó szemmel, mivel a munkásosztály a dolgozó nép vette kezébe irányító szerepét. Az egyháziaknak már nincs joguk!” (*Historia Domus*: 135.) A községmonográfia kiemeli, hogy a falu lakosságának a földművelés és a háziiparként végzett szalmafonás biztosít megélhetést. Az utóbbi történetét ismertetve megállapítja, hogy „a mai életüknek a legnagyobb forrása a szalmafonásból kapott jövedelmük” számít, illetve azt is, hogy ez a háziipar nagy fejlődésen ment keresztül, és a szalmából készült tárgyakat Bukarestbe, Moszkvába és Budapestre is eljuttatták (Balla et al. 1961).

Bár a szalmafonatok nagyobb részét felvásárolta a segesvári szövetkezet, a fennmaradó anyagból továbbra is készítettek kalapokat, és vásárokon eladták azokat.

1955-ből származik az a kérvény, amelyet a falubeliek egyenesen az állam első emberéhez, Gheorghe Gheorghiu-Dej-hez címeztek. Ebben engedélyt kérnek, hogy Kolozs tartományban is értékesíthessék az elkészített szalmakalapokat. A kérvény szövege a következő:

„Szeretett Gheorghiu-Dej elvtárs!

Mivel a múlt tapasztalat alapján tudjuk, hogy Gheorghiu-Dej meghallgatja a szegény ember panaszát, így bátorkodtunk mi alulírott Régen rajon, Jobbágytelke község dolgozói egy nagy kéréssel fordulni Gheorghiu-Dej elvtárshoz.

Egyszerű szegény munkás emberek vagyunk! Községünk igen népes, viszont a földterület nagyon kevés, úgyhogy a mindennapi kenyér megkeresése végett kénytelenek vagyunk egy kis háziiparral is foglalkozni. Ezt a munkát apáink, sőt nagy-

apáink is végezték. Megtanítottak minket a szalma ügyes feldolgozására, amelyről Gheorghiu-Dej elvtárs is meggyőződött személyes látogatása alkalmával.

A házilag szépen elkészített kalapot mi szoktuk eladni a piacon. Ebben a Kormányunk is adott segítséget, mert a múltban az ország területén bárhol árulhattunk. Az új tartományok megalakulása alkalmával a jó kalappiacaink mind Kolozs Tartományhoz kerültek. Mi kérvényt küldtünk, hogy engedjék meg Beszterce, Naszód és Betlen rajonokban is az árulást, mert másképp nem tudjuk biztosítani családunknak a mindennapi kenyeret. Az engedély meg is jött, csak Kolozs Tartomány jóváhagyása hiányzott, amelyet kértünk, de sajnos a Tartomány visszautasította.

Hogy hol van a hiba, nem tudjuk.

Kérésünket azon meggyőződés alapján bátorítottuk küldeni, mert személyes tudomásunk van arról, hogy többnek is van engedélye az egész ország területén az árulásra.

Bízunk abban, hogy miután Gheorghiu-Dej elvtárs kezében kerül kérésünk, engedélyt kapunk arra, hogy bár Beszterce, Naszód és Betlen rajonok piacain is árulhatjuk kalapjainkat.

Jobbágytelke, 1955. április 19.

HARCOLUNK A BÉKÉÉRT!¹¹⁶

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet időszakáról szóló visszaemlékezésekben gyakran előfordul az a monda, mely szerint azért kerülte el a falu a kollektivizálást, mert a szalmatárgyakból ajándékot vittek a vezetőnek, akinek annyira megtetszettek azok, hogy mentesítette a falut a termelősövetkezet alapítása alól. A történet levéltári, írásos nyoma ugyan nem bukkant fel a kutatás során, de a kérvényből kitűnik, hogy a párttitkár valóban találkozhatott a jobbágytelkiek díszes tárgyaival egy – talán tartománybeli, szászrégeni vagy marosvásárhelyi – látogatása alkalmával.

[...] *Gheorghiu-Dej akkor ő azt mondta, ezt a községet megmenti, ezért a szalmamunkáért.* (M. L., férfi, sz. 1925)

Érdekességként megemlíthető, hogy a távolabbi vidékeken is ismert és elismert jobbágytelki szalmafonást és kalapkészítést más falvak is követendő példának látták. Egy levéltári adat tanúsága szerint 1958-ban például egy gyergyóremetei ferences levélben kérte a jobbágytelki plébános segítségét, hogy küldjön egy jobbágytelki asszonyt vagy leányt, aki megtaníthatja a gyergyóiaknak a kalapkötést, mivel az ottani kereseti lehetőségek megcsappantak. Hogy a remeteiek szándéka megvalósult-e, arra a kutatás során nem derült fény.¹¹⁷

Barabás László a jobbágytelki jószágot bemutató tanulmányában kiemelte, hogy a településen a második világháborúig csak sarlóval arattak, a kaszával való aratás

116 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 104/1955 – 5.

117 Részlet a levélből: „[...] Úgy tudom, hogy a jobbágytelkiek ebben mesterek. Legyen szíves, egy jóra való asszonyt vagy leányt szerezzen nekünk, aki jól érti a mesterséget. Legyen élelmes, talpraesett, jómegjelenésű akinek van egy kis tekintélye, hogy meg tudja tanítani az idevaló népeket.” (GyFL–MGyl: 446/b. Plébániai iktatott iratok – 1. doboz)

csak azután terjedt el. Aratáskor a kaszára kávéat tettek, arra rongyot csavarva pedig kaszagereblyét csináltak. A sarlókat a deményházi és iszlói kovácsoktól vásárolták (Barabás 1978: 33). A sarlóval való aratás előnye az, hogy a búza nem gazolódik össze, hanem egy irányba dől, így könnyebb felszedni és markot kötni belőle. Szabó Enikő tanulmányában megemlíti, hogy az 1990-es években a kaszát és a sarló mellett már kaszagépet is használtak az aratáshoz, de nagy tapasztalat kell ahhoz, hogy a géppel ne gazolják össze a szalmát és ne törjék össze a szálakat. „A jégeső által levert búzát viszont csak sarlóval szabad és lehet aratni. Kombájnnal kalapnak való szalmát aratni nem lehet, mert a gép összetörné a szálakat, a kalapkötéshez pedig ép, hosszú szálakra van szükség.” (Szabó E. 1998: 35–36.) A hosszas előkészítési folyamat után a szalmát fonattá kötik, melyet a helyiek *kalapkötésnek* neveznek. Ez egy ősztől tavaszig, általában otthon, de a fonó helyi megfelelőjében, a *céban* is zajló folyamat. Szoros összefüggés van a szalma minősége és a belőle készült fonat mintája között. Minden szalmatípust más tárgy elkészítésére használnak fel (Szabó E. 1998: 36–38). Az 1950-es évek elejétől préselni is szokták a kalapokat, melyeket előbb Szászrégenbe, majd Marosvásárhelyre vitték fizetés ellenében préseltetni. Az 1960-as években a székelyhodosi termelészövetkezet tulajdonába került kalapprés és kalapvarrógépek is kerültek. Ezek a kollektív gazdaság mellék-iparágaként működtek, és két embert alkalmaztak működtetésükre. Az így befolyó jövedelmet a gyengén működő kollektív használta fel saját szükségleteire. Ettől a korszaktól kezdődően főleg Hodoson préseltettek a jobbágytelkiek. Az 1990-es években kalapot csak azok préseltettek, akiknek ipari engedélyük volt, és piacra jártak. Az eladásra váró kalapjaik mellett családtagjaik fejfedőit, illetve a falubeliek kalapjait is préseltették (Szabó E. 1998: 38–39).

A kutatás idején már csak nagyon kevesen varrtak kalapot, prés csak az egyetlen iparengedéllyel rendelkező mesternél volt. A falubeliek többnyire csak a szalmafonatok készítésével, illetve szalmából készült dísz tárgyak előállításával foglalkoznak. Előbbieket a kalapkészítők, utóbbiakat kereskedők vásárolják fel.

Eladásra való állattartás

A szalmafonás mellett egy másik jelentős jövedelemforrása volt a helyieknek a vágómarha tartása,¹¹⁸ melyet az állam szerződéssel felvásárolt tőlük. Barabás László 1978-as tanulmányában megjegyezte, hogy az állattartás a jobbágytelkiek egyik legfontosabb jövedelmi forrása (Barabás 1978: 34). Ehhez kapcsolódott a borjak levágása és húsának eladása is, ami annak ellenére, hogy tiltott tevékenység volt, mégis gyakran előfordult a faluban.

118 Természetesen a kollektív gazdaság hiánya miatt az egyéni gazdaságokban megmaradtak a tejüért tartott szarvasmarhák is.

Így fogat félém nem igen volt nekem, mert én inkább bikaborjúkkal, növendékekkel foglalkoztam. Szerződtem le az államnak, s adtam le, avval foglalkoztam. Egy fejőstehenem volt, s aztán bikaborjú, s ünőborjú... már nem tudom, más vállalat volt, aki ilyen növendék... vette át a bikákat... a vágóhidra adtam be, avval foglalkoztam. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

...aztán csináltunk szerződést is. Bikaborjúkat neveltem, s arra kaptunk kukoricát. És akkor még pótolunk... volt, na... egy kicsi, hogy tudjuk felhizlalni őket, mert az már a mi érdekünk volt. Ha egy 600 kilós borjút beadtunk, jó összeget kaptunk belőle. Ha bár nem is fizették olyan magas árban, akkor jobb értéke volt a pénznek. Ez így ment. (B. J., férfi, sz. 1942)

S bikaborjút, mikor bejött a borjúszerződés, akkor azt is tartottam. [...] [Megérte] mert három bikaborjat tartottam vagy kettőt a fejőstehen mellett. Mikor megnőttek 4-5 mázsások, akkor... 500 kiló, s akkor beadtam. [...] Kijöttek ide Székelyhodosra, a barompiacra, s ott volt a mérleg, nézték meg, s vitték el, s fizették ki. (B. K., férfi, sz. 1936)

És akkor, ugye volt a moslékja, ami megmaradt az állatokat tudtuk hizlalni vele. S jó kövér borjúkat tudtunk, s a tehének is több tejet adtak. Onnan is fel tudtuk hizlalni az állatokat, disznókat is avval könnyű volt tartani. Ez így volt, na. Aki szorgalmasan utána állt... [...] Örökké tiltva volt... a borjívágás is, a pálinkafőzés is, de az sohase volt, hogy Jobbágytelkén ne lehessen borjűhúst kapni, vagy pálinkát kapni... valahogy úgyis kideszskurkálódott¹¹⁹ a dolog. Olyan emberek jöttek kontrolba is, hogy megértették, s még ők is kaptak... (B. J., férfi, sz. 1942)

Az RKP Jobbágytelki Alapszervezetének beszámolójából kitűnik, hogy 1967-ben 694-ről 724-re emelkedett a szarvasmarhák és 248-ról 256-ra a fejőstehenek, illetve szinte ¼-ével nőtt a juhok száma. Hangsúlyozzák, hogy a gazdák „mindjobban felismerve és kihasználva a szerződés-kötési előnyöket, nagylétszámú állathizlalásra és nevelésre kötöttek szerződést. Így ebben az évben, vagyis 1967-es évre 483 drb. állatra kötöttek szerződést, melyből 21 drb. disznóra. A leszerződött állatok ellenértékében a dolgozók több mint egymillió lej jövedelemre tettek szert, valamint 34 vagon kukorica olcsónároni tulajdonába, mely pénzbeli jövedelmi forrásuk érezhetően meglátszik lakásuk és házuk tájának gyarapodó berendezésében, amit tükröz az is, hogy ebben az évben több mint 20 szobabútort, több kerékpárt és rádiót vásároltak hangszóróval felszerelve, s ugyanakkor több mint 20 drb. lakóházat és gazdasági épületet építettek. A jövő évre dolgozóink ezidáig 479 drb. állatszertződést kötöttek, melynek ellenértékében újabb gazdasági előnyökhöz jutnak.”¹²⁰

119 r. kibogozódott, megoldódott.

120 SJAN Mureș, Comitetul raional Reghin al PCR: 279/1967 – 27–32.

Az eladásra tartott állatok kapcsán fontos megjegyezni, hogy egy 1989-es statisztika szerint a magángazdaságok kevesebb, mint 10%-át birtokolták az ország területének, de az állatállomány 34%-át biztosították, illetve egyes termékek esetében majdnem a felét biztosították az országos termelésnek. Ekkor az egyéni gazdák tulajdonában 600000 domb- és hegyvidéken működő gazdaság volt. Ez az agrárterületek mintegy 9,6%-át tette ki, mégis az ország állatállomány egyharmadát, a tej és hús több mint felét, a burgonya több mint 40%-át biztosították (Neményi 1997: 10–11). Tehát a magyarországi (ahol a piacra termelő háztáji gazdálkodást elismerték) vagy a jugoszláv (ahol alapvetően fennmaradtak a paraszti kisgazdaságok) – helyzethez hasonlóan Jobbágytelke és más kiváltságos helyzetben megmaradt települések fontos szerephez jutottak a lakosság élelmiszerellátásában.

Pálinkafőzés

A kommunizmus ideje alatt egy másik kiegészítő kereseti forrás a pálinkafőzés volt, mellyel a mezőgazdaság szűkös jövedelmét pótolták ki. Míg a szintén mellékes pénzforrást biztosító állatfelvásárlás és a kalapnak való szalma fonását az állam felvásárlásaival integrálta a szocialista gazdaságba, addig a szeszes italok előállítását állami monopólium volt. Ennek ellenére a helyiek a kertekben megtermő gyümölcsökből saját használatra és eladásra is főztek pálinkát. A karhatalom pedig igyekezett ezt meggátolni, illetve szankcionálni.

Annak idején is főzték, de ha megfogták, vitték el az üstöt, minden. Akkor még megbüntették, s minden. Most nem. Most az út szélére kiteszi, s ott főzi. Nem törődik senki. [...] Hát, elmentünk volt Régenbe... hát ez a Lőrinc Bernát bá, 32 litres üveg volt megtöltve dupla fenékdeszkával, érted? Ügyesen az üvegek be voltak rakva. S mikor jött a milícia ott az izénél, s vizsgálta a szekereket, hogy italfélét nem, vagy valami, hát ő elhúzta a csikot. Hát ott voltam, én a szekeret nem hagyhattam el. A lovamat s a szekerem. Hol a gazdája? Hát mondom, az előbb itt volt, most honnat keressem meg? Ezek aztán felvették az oldaldeszkát, s akkor látták az üvegeket, akkor felvették a fenékdeszkát. 32 litres üveg volt megtöltve pálinkával. Na, azt mondják, nem számít, ha nem az enyém a szekér, s üljek fel, s fel kell hajtani a milíciára. Hát én kire hagyjam itt a szekeret s a lovamat, hát én nem mehetek senki szekerevel. Elékerül a gazdája, az vigyáz a maga szekereére, azt mondja. Maga hajtson a milíciára. Fel kellett menjek, ember. Megfogtak, s fel a szekerre, s fel a milíciára. Na, felhajtunk oda, s ügyesen oda kellett álljak a lova mellé, s lefényképeztek. Fel volt véve az izé, hogy hogy áll a pálinka a dupla fenékdeszka alatt. S engemet levettek, s aztán írja alá egy papírt, hogy nem az enyém az izé... ki volt állítva. Nem az enyém a szekér, mert a gazdája elfutott, elment, s én kellett felhajtsam erőszakkal a lovat. S akkor aztán csináltak egy papírt, hogy a gazdája, mikor elékerül, mondjam meg,

hogy menjen fel a milíciára. Hát, az nem ment oda, az otthagyt a pálinkát, mindent, arrafelé se ment. (M. L., férfi, sz. 1925)

Mert akkor tiltották. Mikor az ember ha csinálta, le kellett menjen a kapuhoz, s lefelé nézzen, felfelé, hogy a milicár nem jön, mert amikor meri le, az a pár[lat] szagot csinál. S aki kiállította, hogy az ügyeljen, a másik dolgozott, merte le... Ha véletlenül jött, akkor megállt, és akkor az a pár[lat]szag nem jött. Hanem észrevette, amikor arra vitte a szagra. Vagy ha füstölt. [...] Akkor nyári időben, vagy valami ilyenkor, [kimentek a hegyre és nézték,] ki füstöl? Mert, ha főzi a pálinkát, abban a helyben tüzel, s a füstje... (M. B., férfi, sz. 1929)

A visszaemlékezések mellett levéltári források is tanúskodnak a pálinkafőzők elleni eljárásokról. Például 1961 júniusában a Régen Rajoni Törvényszék értesítette a Székelyhodosi Néptanácsot,¹²¹ hogy egy helyi lakostól egy pálinkafőző üstöt és pálinkát koboztak el. Ugyanakkor felkéri a helyi Néptanácsot, hogy jelezzék, igényt tartanak-e a lefoglalt javakra. Nemleges válasz esetén azokat értékesíteni fogják. A Néptanács válaszában jelezte, hogy nem tart igényt az üstre.¹²²

Adatközlőim is tudnak a pálinkafőzés miatt kiszabott börtönbüntetésről, eszközök elkobzásáról, de kiemelik, hogy a hatóság megvesztegetésére is lehetőség adódott, illetve jól működött veszély esetén egymás figyelmeztetése is, ami jól mutatja a jobbágytelkiek összetartását.

Csak úgy [lehetett megélni], ha főztünk egy kicsi pálinkát. De azt is csak úgy, hogy nem lehetett... Ha a milícia megfogott, akkor vitte az üstöt... Na, de valamivel muszáj volt pótolni, ha nem, nem lett volna mindenre pénz. Nem úgy volt, hogy az öregeknek adták a nyugdíjat, mert akkor nem... (S. E., nő, sz. 1940)

Aki olyan volt, s máskor kellett fizetni neki, elintézni. Úgy hogy egy keverésnek az ára, mert így mondtuk, amennyi pálinka lett, azt oda kellett adni neki. Hogy ne büntesse meg, s az üstöt hogy elvegye. [...] De már olyan volt a nép, amikor a [fináncok] alul jöttek a faluvégén oszt már felfelé, egy megindult, s mondta, vigyázzatok... (M. B., férfi, sz. 1929)

Olyanok voltak az emberek, és mai napig is olyanok, hogy az alsó faluvégén a rendőr megjelent, akkor öt perc múlva a felső faluvégén tudták. Mondták meg. Csak jött, s mondta, akár hányszor jön, mindig zárt kapukat kap. Pedig itt nem szokták zárni a kapukat. (O. V., nő, sz. 1961)

121 A dokumentumban tulajdonképpen tévesen Jobbágytelki Néptanács szerepel, mivel a település ekkor már Székelyhodoshoz tartozott.

122 A válasz nem említi a pálinkát.

...akkor úgy volt, hogy nem volt minden háznál üst, hanem voltunk kinn nagybátyámnál, ahol lakott... nappal egyik főzte, éjjel a másik főzte, s vittük házról-házra. Mindenki vitte, s egy liter pálinka kellett vámba neki. Az ment mindig a pálinkafőzés, amióta visszaemlékszem. [...] Ha megfogták, vitték el az üstöt, és még be is zárták. Még emlékszem magyar időben kicsi gyermek voltam, még a kakastollasok is keresték a pálinkafőző üstöket. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Utóbbi idézetből az is kiderül, hogy az illegális pálinkafőzés már a kommunista rendszer előtt is bevett és a hatalom által üldözött gyakorlat volt. A visszaemlékezés azonban nem részletezi, hogy volt-e lehetőség a magyar királyi csendőrökkel való egyezkedésre, lefizetésükre, illetve az sem tudható meg, hogy milyen technikákkal játszották ki a pálinkafőzőket kereső karhatalmat. Adatközlőm kiemelik, hogy az illegalitás ellenére ez az akkori jólét egyik fontos eleme volt, mindig lehetett pálinkát és (tiltott vágásból származó) borjúhúst vásárolni, illetve az ezekkel szerzett jövedelem a falukép, az építkezések változására is hatással volt.

...az már volt örök létig. Volt, volt. Sokat csináltak. Avval nem lehetett dicsekedni, az olyan dolog volt, hogy nem volt senkinek se engedélye. Az csak olyan fekete mesterség volt. De abból is jött... [...] Örökké tiltva volt... a borjúvágás is, a pálinkafőzés is, de az sohase volt, hogy Jobbágytelkén ne lehessen borjúhúst kapni, vagy pálinkát kapni.” (B. J., férfi, sz. 1942)

...ugye ment a pálinkafőzés, arra fordítottuk rá, és abból az akkori világban nagyon jól lehetett élni. És akkor épültek ezek a házak. (B. G., férfi, sz. 1963)

A pálinka társadalomban betöltött szerepeiről írott tanulmányukban Kádár Kincső és Tímár Krisztina kiemelik, hogy az illegális pálinkafőzés és -kereskedelem egyfajta informális-illegális módja volt a különböző tőkékhöz való hozzáférésnek. Minderre azért volt szükség, mert a kommunista diktatúra alatt a tőke hivatalos módon történő felhalmozására csak korlátozottan volt lehetőségük a gazdáknak. A pálinkafőzés elősegítette a szimbolikus tőke kialakítását, és a helyi kapcsolatok mellett sok esetben a külső, aszimmetrikus kapcsolatokban egyfajta cinkosság megteremtésében, a kölcsönös jóindulat jelzésében is szerepet játszhatott. A pálinkafőzés és a pálinka az informális gazdaságon belül is fontos szerepet tölthet be, mert a hatalmi helyzetben levő személy jóindulatának megnyerését is lehetővé teheti (Kádár–Tímár 2008: 164–170). Erre jó példa az a helyi monda, miszerint a felelős hivatalnokokat a pálinkával (és hússal) való lefizetés tántorította el Jobbágytelke kollektivizálásától.

[Balla Antal titkár] Fogott egy pár embert, vitték szilvapálinkát s borjúhúst, s elrendezték, hogy ne legyen kollektív. Elég irigység volt, a hodosiak a mai napig irigyliek. (O. V., nő, sz. 1961)

Természetesen tiltás alá eső alternatív gazdasági stratégiák megléte nem feltételezi azt, hogy Jobbágytelkén csak törvényen kívüli eszközökkel lehetett megélni, és egy korrump társadalommal van dolgunk. Ezek csupán olyan kiegészítő tevékenységek voltak, amelyek a legális (földművelés, szalmafonás, állattartás) mellett másodlagos vagy harmadlagos szerepet kaptak. Ugyanakkor nem egyedülálló és specifikus jelenségről van szó, ezek a tevékenységek más (kollektivizált és nem kollektivizált) falvakra is az jellemzőek voltak.

A kollektivizálási kísérlet narratívái

A kutatás során megfigyelhető volt, hogy a korszak eseményeivel kapcsolatban milyen narratívumok forgalmazódnak meg, és melyek a kialakult (kollektív és/vagy individuális) narratív identitás motívumai és stratégiái. Emellett arra is fény derült, hogy az események miként jelennek meg a falubeliek visszaemlékezéseiben, hogyan mesélnek erről a korról, mit mesélnek el, és milyen nézőpontot képviselnek egy ilyen narratív helyzetben. Az itt bemutatott helyiek közül csak egy olyan volt, aki nem élte át személyesen a korabeli időszakot, ugyanis a kollektivizálás után született.

Az interjúk kapcsán megjegyzendő, hogy „a narratívum terminussal a konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, orális, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezzük meg. A narratíva ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. Formái az ideológia, a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet, kimenetel szempontjából a fejlődés- és hanyatlástörténet stb. Egy narratíva számtalan narratívumban válik explicitté.” (Keszeg 2011a: 31.) Tehát az itt elemzett narratívumok mind részei egy terjedelmesebb narratívának, egy élettörténetnek, illetve egy közösség történetének is. A lokális történelmek a helyi múltat korszakokra osztják, és a település számára sorsfordító eseményeket jelölnek ki. Ezeket a korszakokat helyi eseményekkel töltik fel, helyi szereplőkkel népesítik be, vagyis *házasítják a történelmet* (Keszeg 2010). Az általam kutatott lokális történelem is sorsfordító eseményről szól, és korszakhatárként működhetne, azonban a kollektivizálástól való megmenekülés eredményeképpen a falu élete a megszokott mederben folyt tovább. Ebben az esetben is fontos szerepük van a helyi szereplőknek (mindenekelőtt Balla Antal tanácstíkárnak) és a történelem házasításának (az országos szinten végbemenő mezőgazdasági átalakulás helyi lecsapódásának) (Nagy 2015b: 193).

Jan Assmann felteszi a kérdést, hogy mi az, amit nem szabad elfelejtenünk? Szerinte az emlékezés kultúrája a társadalmi kötelezettségek betartása körül forog, vagyis a csoport ügye, és a feltett kérdés áll a középpontjában. Ez a kérdés központi szerepet kap és megszabja a csoportok identitását, önértelmezését, és így kialakul egy úgynevezett *emlékezetközösség* (Assmann 1999: 31). Az emlékezés kultúrája a múlthoz való viszony formáin nyugszik. A múlt azáltal jön létre, hogy az ember viszonyba lép vele, vagyis önmagában nem létezik. Assmann alapján elmondható, hogy a múltat az emlékezés rekonstruálja. Maurice Halbwachs szociológus szerint az emlékezet társadalmi meghatározottságú, vagyis anélkül az egyén emlékezete nem jöhet létre, és nem maradhat fenn. Az ember a szocializálódás folyamán tanul meg emlékezni, és az emlékezőképesség, annak ellenére, hogy az egyén rendelkezik

vele, egy kollektív produktum. A legszemélyesebb emlékeknek is csak társadalmi csoportok keretei közt zajló kommunikáció és interakció útján jöhetnek létre. Nem csak a személyesen tapasztaltakra emlékszünk, hanem arra is, amit mások nekünk mesélnek. Az egyén élményeit pedig mások vonatkozásában, „a jelentések társadalmi veretű összefüggésének keretei közt” gyűjti össze, vagyis „észlelés nélkül nincsenek emlékek” – állapítja meg Halbwachs nyomán Jan Assmann (Halbwachs 1985 alapján Assmann 1999: 36).

Adatközlőim közül ötön élték át személyesen a szóban forgó korszakot, a hatodik személy pedig a kommunikációs folyamatokban való részvétellel (társadalmi csoportokban való működés, eseményekben való részvétel) tud az eseményekről mesélni. Gyáni Gábor az emlékezés kapcsán megjegyzi, hogy nem a múltból bennünk tárolt nyomokat vagy nyomok sorozatát idézzük fel egy emlékezés során, mivel a memória nem retrospektív jellegű. Az emlékezés inkább konstrukcióra épít mint pusztá reprodukcióra. A személyes érintettség döntő módon hat arra, mit észlelünk, és hogyan emlékezünk (Gyáni 2000: 131). Így a kollektivizálást átélők jóval árnyaltabb képet tudnak festeni az események menetéről, míg fiatalabb adatközlőm csak nagyvonalakban tud erről beszélni. Az emlékezés mindig a jelenből íródik, konstruálódik. „A konstruálás logikáját a szövegszerző szerkesztés biztosítja: az emlékezés maga is narratív rendszerező és megjelenítő aktus, úgy emlékezünk, hogy emlékeinket egy összefüggő történet keretében rendszerezzük.” (Gyáni 2000: 133.) Ez az emlékezés, mely a narratív struktúrákban nyilvánul meg, retrospektív jellegű, nem a múlt narratív módon feldolgozott tapasztalatát, hanem a jelen horizontjából élénk táruló múltat beszéljük el ilyenkor. Ez segíti az identitás megteremtését. Az ilyen folyamatosan újraszervezett élettörténet biztosítja az én kontinuitását, egységét és integritását (Gyáni 2000: 134). Gyáni Gábor megállapítja, hogy az orális történet a múlt olyan olvasatához segíthet, mely elsősorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos (Gyáni 2000: 136). Az orális történeti interjúk kapcsán Gyáni kiemeli, hogy az ilyen forrásanyagok ötvözik a mítoszt és a valóságot. Egyszerre szólnak a múlt és a jelen tapasztalatába beleágyazódó mítoszt és a való világ történéseiről (Gyáni 2000: 144). Jó példa erre a Gheorghiu-Dej-ről szóló monda, miszerint a falu annak köszönhette megmenekülését, hogy a párttitkárnak megtetszettek a falubeliek által készített szalmatárgyak. Keszeg Vilmos a *Homo narrans* című művében írja, hogy az elmesélt történetek emlékeket tárolhatnak, emlékezést könnyíthetnek, eseményeket, eszméket tehetnek kézzel foghatóvá, friss élményeket tehetnek közzé. De az elbeszélések intézményeket, gyakorlatokat, törvényhozásokat, gondolkodásmódokat, értékrendeket teremtenek, tartanak fenn és tesznek legitimé egy adott közösségben. Ezek a történetek „élnek, változnak, elfelejtődnek. A rendszer-, de az életkorváltozások is alakítják a történet státusát. Az új kor embere új történetekkel, a régi történetekhez való másfajta viszonyulással fejezi ki a maga identitását.” (Keszeg 2002: 7–8.) A lokális történelmek és identitás fontos részét képezik az egyéni élettörténetek és a család-történetek is. A lokális történelem felidézése, újraszervezése és kiegészítése nyilvánosan és ritualizálva történik, és az egyének emlékeit, fordulópontokat, ge-

nerációk közti viszonyokat tudatosítanak (Keszeg 2002: 25). Hermann Bausinger szerint az egyén önmagát, vagyis jelenlegi helyzetét és múltját a többi emberhez viszonyítja, amikor élettörténetét megalkotja. A másik személy azonban apró jelekkel adja az egyén tudtára, hogy mit gondol erről az élettörténetről, illetve milyennek kell annak lennie. Ez nagyban befolyásolja az élettörténet megkonstruálását. Amikor az élettörténet létrejön, kinyúlik a jövőbe, és befolyásolja a jövőbeli életet is (Bausinger 1988: 482–483).

A korabeli kollektivizálási kísérlet eseményeiről való mesélés során adatközlőim kiemelik, hogy milyen nehézségekbe ütközött a helyi termelőszövetkezet megalakítása, miképpen igyekeztek a gazdák és a helyi előljárók kivonni magukat és településüket az állam követelményei alól. Az elbeszélések többféle magyarázatot adnak arra, hogy Jobbágytelke miképpen kerülhette el a kollektivizálást.

Úgy volt valami hatszáz valamennyi hektár szántó, s akkor több család dolgozott, s ha mindegyiknek kiosztották volna a 30 árit, akkor nem volt, hogy hol dolgozzanak, mert ugye milyen hegyes itt a hely. S a traktorok hol dolgozzanak? S ugye már ő [Balla Antal tanácsitkár] beszélt, s ezek megértették, s aztán maradt, maradt, s így kimaradt Jobbágytelke. (M. B., férfi, sz. 1929)

Akkor már aztán kezdték a kollektivizálást mindenütt, hogy csinálják meg. Aztán azután jöttek s, de bé kell állni, de így, de úgy... S akkor mind azt mondták, ha nem, társast kell csinálni. S akkor mi mentünk, s mérdegéltük fel a földet, s nem oda ahol az enyim volt... Megkezdtek a határnak egyik részit, s akkor ott kezdték osztani a földet. Kié volt, kié nem, az nem számított. Az kellett volna az enyim legyen. Ez öt kerek évig, mértük a földet. Minden tavasszal, amikor már késett meg a vetés, azt mondták, mindenki vessen, ahol van földje. Így aztán örökké tolódott a menet tovább. Akkor itt ez a szalmamunkával... Volt egy fehérnép a falu végén, aki értette ezt a csipkéből széket, asztalt. Valahogy a lábat, mindent béfontak szalmával. S akkor Gheorghiu-Dej-nek volt víve fel a minisztériumba, hogy igenis itt a szalmamunkáért nem tudunk a kollektívbe menni belé, mert itt a búzát haza kell vinni. Mert a szalmát ki kell szedni. A búza feje levágódik, s akkor a szalma kiszedődik, aztán abból a szalmából készítik a kalapfonást, minden félit. Akkor aztán, mondom, öt évig így tolták-nyomták, s azután aztán azt mondták, hogy Jobbágytelke kimarad a kollektivizálásból a szalmamunka feldolgozásáért. (M. L., férfi, sz. 1925)

Azt mondták, de tényleg, hogy rossz is a föld itt. Erősen rossz föld van. De nekem édesapám ennyit mondott, hogy elmentek Bukarestbe. [Balla Antal tanácsitkár] Fogott egy pár embert, vittek szilvapálínkát s borjúhúst, s elrendezték, hogy ne legyen kollektív. Elég irigység volt, a hodosiak a mai napig irigylük. (O. V., nő, sz. 1961)

Hát akkor a pártbizottságtól jöttek és hívogatták az emberek, csak itt nálunk nem foglalkoztak velem, Jobbágytelkén. [...] Nagy volt a falu és gyöngye volt a területje. S hegyes. Hegyes-völgyes a területje, és gyenge föld... (K. Zs., férfi, sz. 1935)

A korszak eseményeit taglaló narratívák középpontjában természetesen a mesélő egyén áll, de ezeknek a történeteknek még van egy központi alakja: Balla Antal, akkori tanácsbíró. Az adatközlők egyetértenek abban, hogy ő volt a kollektivizálás elmaradásáért folyó küzdelem központi alakja, aki politikai pozíciójából adódóan átláthatta a rendszer működését, ismerhette a jogi kiskapukat és befolyását latba vetve sokat tett a falubeli hagyományos gazdálkodás fennmaradásáért. A hozzá kapcsolódó visszaemlékezésekben ugyancsak fontosnak tartják elmondani, hogy milyen szerepe volt a helyi társadalmi és kulturális élet fellendítésére, ami a táncsoport megszervezésében teljességedett ki.

[Balla Antal] sok mindent csinált. Ő volt a tanácselnök, és akkor betartotta a törvényt. Ő ha végigment az úton, bekiáltott: Este táncpróba! Minden háznál majdnem valaki volt, mert 80-an voltunk akkor a táncsoportban. Kicsiktől házas emberekig. Két busszal mentünk mindig, ha valahova kellett menni... Akármilyen fáradtan jöttek az aratóból, a kapájukat támasztották a kútra, mentek próbára. Nem az volt, hogy el vagyunk fáradva. (O. V., nő, sz. 1961)

Hát, igen. Megvolt a tudása. Megvolt a tudása, járt be gyűlésekbe. Ott megmondták, hogy hogy kell csinálni, s csinálták... Jó volt ő ebből a szempontból. Aztán, hogy olyan vezető ember nincsen, hogy mindenkinek jó legyen. Már lehet, hogy hallotta maga is, tudja... hogy mindenkinek jó legyen aztán. De ritka, hogy neki olyan haragosa legyen... [...] Hát nem igen volt. Hát, ha volt, lehet hogy volt, de nem mutatták ki. [...] '50-ben, vagy mikor? Nem tudom, hogy mikor fogott neki ennek. A táncsoportot, hogy tanítsa. Jaj, az annyit járt a fiatalokhoz, este indult meg... (M. B., férfi, sz. 1929)

A kollektivizálási kísérletről szóló visszaemlékezések során a rendszer erőszakos voltát bizonyítandó, gyakran szóba kerül a korábban már bemutatott vadadi eset, melynek híre a környékbeli falvakba is eljutott, így a jobbágytelkiek is tudomást szereztek a megfélemlítési kísérletről (László 2009: 58–63).

Jobbágytelkén ugyan nem volt hasonló erőszakos eseményre példa, de a helyi plébános kollektivizálás ellenes tevékenységét nem nézte jó szemmel a hatalom. Az adatközlők is fontosnak tartják feleleveníteni a pap letartóztatásának történetét, akiről azt is megjegyzik, hogy segítette a falubelieknek a megfont szalmára vevőt találni. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a plébános letartóztatásának története és a vádakról szóló visszaemlékezések többféle variációban léteznek, egyesek sze-

rint a fonott szalma értékesítése körül kialakult elszámolási rendellenességek miatt került a jobbágytelki pap börtönbe. A levéltári dokumentumok azonban csak a rendszerellenes tevékenységet említik vádként.

Még ő segített, a plébános úr, nem hogy ellene legyen a rendszernek, a népnek. Csak ezeknek nem tetszett, mert inkább jobban hallgattak a papra, mint az elvtársakra. Azért nem tetszett nekik. (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Hát, itt akkorjában történt, hogy még itt a papokat is úgy üldözték. Jobbágytelke úgy kiállt a... Volt egy mikházi születésű pap itt. Ide jött, merthogy közel a szülőfalujához, mert valahogy úgy osztották be, hogy ide helyezték... S úgy megvédte, hogy ő nem került azért börtönbe. Aztán azután börtönbe került, mert beléfogott valami ilyen fonatba, van ez a fonat Jobbágytelkén. És Segesvárról jött valami szedő, felvette a kapcsolatot, s ott valami zűrzavar az elszámolással, összezavarták... [...] Emlékszek reá, még a harangot is megkongatták, amikor jöttek a Securitate. Tóth Zolinak hívták azt a szekus főnököt, s Sós Jóska... Soha nem felejttem el, csak gyermek voltam... S azok jöttek, s ahogy észrevette a nép, abban a helyben meghúzták a harangot, minden, s futott össze... Sokan voltunk. (B. J., férfi, sz. 1942)

Akkor már nem tudom aztán, mert itt volt ítélve el. De azért, hogy itt volt egy, aki a kalapot szedte. S akkor az itt a kalapot a papnál gyűjtötték össze, s ő kocsival, nagy kocsival vitte Segesvárra a gyárnak. Akkor közben, itt hogy nem kaptak annyi kalapot... Akkor volt a papnak asszonyok s emberek, akik mentek Kőszvényes, Remete, s mentek Selyébe, Márkodba s ideoda, ahol még kötötték ezt a kalapot. Csak gyenge kalapot kötöttek. S azt tették össze olcsón, s hozták ide, s aztán bétették itt a jobbágytelki kalap közli. S akkor aztat... utána a gyár rájött, hogy nem egyféle a kalap, s akkor egy csomót visszaküldtek ide. S akkor aztán a pap nem tudta igazolni, hogy honnan van az a gyenge kalap. S aztán ezen keresztül volt ő bészárva, hogy becsapta az államot. (M. L., férfi, sz. 1925)

Amikor a falu kollektivizálásáról beszélnek, a jobbágytelki emberek magukat és történeteiket szembeállítják a szomszédos települések lakóival és eseményeivel, ugyanis azok áldozatul estek a földek államosításának. Ez mai napig is meghatározza a falvak közti kapcsolatot, adatközlőim szerint a szomszédok gyakran irigylkedve figyelték Jobbágytelke kimaradását a kollektívából, illetve a falubeliek alternatív gazdasági tevékenységeit.

Hát, jobban járt [a falu], mert ugye, mindenki dolgozta az ő sajátját, amennyi volt, egy hektár, két hektár, négy... [...] Jobb volt. Hát persze. Ha kollektív lett volna, innét sok el kellett volna menjen, mert itt nem tudta volna megkeresni, a normát megcsinálni. (M. B., férfi, sz. 1929)

Hát akkor azt mondták, hogy ez kicsi Amerika. Irigyek voltak, akkor jobban ment. Nem szabadott borjút vágni, nem szabadott pálinkát főzni. Olyanok voltak az emberek, és mai napig is olyanok, hogy az alsó faluvégén a rendőr megjelent, akkor öt perc múlva a felső faluvégén tudták. (O. V., nő, sz. 1961)

Mivel a kollektivizálás elkerülte a települést, a helyi kulturális élet sem indult hanyatlásnak, ahogy az a kollektivizált falvak többségében történt. A megalakuló néptáncgyűttes számos helyi fellépése és vendégládása lehetőséget biztosított a jobbágytelki fiatalok számára, hogy hagyományos táncaik, szokásaik ne merüljenek feledésbe és azokat másoknak is megmutathassák. Ugyanakkor a tánc csoport távoli vidékekre és külföldre is eljutott, ami csak keveseknek adatott meg a kommunizmus ideje alatt.

Hát minden második vasárnap bál volt. Öt évig a komámmal ketten csináltuk a bált, minden második vasárnap. Most nincs. Nem is tudnak táncolni most párban a mostani fiatalok. Alig van... [...] Akkor nem a zenészek mulattak, hanem a nép mulatott egy lakodalommal kapcsolatban. A vendégség énekelt, most a zenészek mulatnak, s a dob akkor menyen. [...] Hát akkor meg volt abban az időben a szép cigányzene, muzsika, cimbalom, bőgő, más nem volt. Kontra... volt, amelyiknek még kontrás, de volt amelyiknek... Hát, Péterlakán hét csoport volt, zenekar. Prímás, cimbalom, gardony... A cimbalmot Péterlakáról gyalog hozták a hátukon. Hét kilométert volt mit cipelni. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Keszeg Vilmos megállapítja, hogy a generációk közötti kölcsönös függőség felbomlott a 20. században. Korábban a szülők, a család, a közösség a neveléssel, a hagyományokba való beleneveléssel, személyes példamutatással, az anyagi javak beszerzésével és szakmai tudás átadásával döntően befolyásolták és korlátozták az utódok jövőjét, melyet a fiatalok elvártak és elfogadtak. A függőség megváltozásával az életpályák differenciálódtak, individualizálódtak (Keszeg 2011b: 15). Az említett tanulmány kitér arra, hogy a 20. század eseményei jelentősen kihatottak a pályaválasztási stratégiákra, ugyanis az individuális és tradicionális választási lehetőségek mellett meghatározó szerepük volt a világháborúknak, a kisebbségi sorsot előidéző politikai döntéseknek, kollektív bűnösség elvét alkalmazó törvényeknek, rendelkezéseknek, melyek az egyén életpályáját fordulatokban gazdaggá, változatosá és előreláthatatlan kimenetelűvé változtatták. Mindez az elsőgenerációs szakmák számának növekedésében nyilvánult meg, melynek eredményeképp a generációk között mentalitás- és életvitelbeli távolodás következett be. Új foglalkozási opciók váltak tömegessé, a tömegeket érintő fordulópontok sorseselemény jellegűvé váltak, egyre inkább teret hódított az új életter választása, a tömegeket mobilizáló eseményekben való részvétel, és az intézmények életpálya-modellálási szerepe is megnőtt (Keszeg 2011b: 15–16).

Az oktatás és a képzési szint is befolyásoló hatással volt a 20. században, de a területmódosítások, a többségi nemzet immigrációja és a kisebbségi intézmények fel-

számolása, illetve a magántulajdontól való megfosztás is maradandó változásokat hoztak (Keszeg 2011b: 16). Jelen kutatás terepére vetítve ezeket a megállapításokat, érdekes képet kapunk. Azzal, hogy a településen nem alakult meg a kollektív, a fiatalok elődöktől való függősége csak kis mértékben változott, csak kevesen hagyták el a falut, hogy ipari szakmák után nézzenek. A földművelés továbbra is megélhetést biztosított számukra. Az intézmények életpálya-modellálási szerepe minimális volt. A narratívákból is látható, hogy a generációk közötti kölcsönös függőség lassabban alakult át, és csak az 1989-es változások után következett be gyökeres változás, mint ahogy azt adatközlőim is megemlítik:

Mind el vannak húzódva... Hát nincs megélhetés [...] [a fiam] is kénytelen volt kimenni Magyarba. Ott dolgozik a gombánál, ott élnek, és most vettek egy jószágot... kertet, csak kicsi ház van rajta, s minden. Meg lehet élni benne, s aztán... (M. L., férfi, sz. 1925)

Csak már itt is, nincs ki dolgozza a földet. A fiatalok, s nincsen annyi nép, el vannak menve. [...] Aztán, már most nem is dolgoznak a mezőn. Máskor örök hétig. De kit lát? Senkit se lát. Hány vetés van? Mind takarmánynak van hagyva. (M. B., férfi, sz. 1929)

Jan Assmann alapján Keszeg Vilmos arra is felhívja a figyelmet, hogy „az élet-történetek szerkesztésének egyik stratégiája a múlttal való intenzívebb azonosulás, a jelent megelőző személyes tapasztalatok hangsúlyos exponálása, vagy szándékos elhallgatása, rejtése. A longue durée érvényesítése, a múlt történetekben való fenn-tartása kontraprezentikus eljárás, gyakoribb a méltatlan körülmények közé sodródott egyének esetében.” (Assmann 1999: 49–86, idézi Keszeg 2011b: 17.) Ezzel szemben a hatalom igyekezett a múltat felszámolni, annak elhallgatását tartotta fontosnak, a történetmondást pedig cenzúrázta. „A múlttól való elszakadás (a róla való kényszerű vagy önkéntes lemondás), akárcsak a múlt felvállalása (programszerű felemlegetése) a különböző társadalmi státusokra érvényes adaptációs narratív stratégia.” (Keszeg 2011b: 17.) Jó példa erre a táncsoport bukaresti ételmérgezése, amely egy a helybeliek visszaemlékezéseiben és gyakran a hétköznapi beszélgetések alkalmával is általánosan forgalmazott narratívum. Az országos kultúrverseny után kórházba került jobbagytelkiek mai napig a hatalom bosszújaként értelmezik az eseményt, és szándékos mérgezőként tartják azt számon. A narratívák szerint minderre azért került sor, mert magyar csoportként megnyerték az országos versenyt.¹²³ A hatalomtól való vélt vagy valós félelem miatt azonban csak az 1989-es változások után beszéltek teljes nyíltsággal erről (Nagy 2017b: 215).

123 A kutatás során nem kerültek elő levéltári adatok az eseménnyel kapcsolatban. Adatközlőim elbeszéléseiben a kultúrverseny összekeveredik az először 1976-ban megrendezésre kerülő *Megéneklünk, Románia!* című fesztivállal. A fesztiválról bővebben lásd Mihăilescu 2008.

A történelekről csak kevés írott forrás maradt fenn, és a kor körülményeit ismerve, valószínű, hogy amúgy is csak kevés dokumentum született az eseményekkel kapcsolatban. A kutatómunka során levéltári források nem kerültek elő. Akár szándékos, akár véletlen ételmérgezésről volt szó, a hatalom nem verte nagyobbra azt. Az eseménynek azonban mégis van három korabeli írásos forrása: Balla Antal 1945 és 1971 között vezetett, *Tövösen át a Rózsáig* című naplója a néptáncgyűttes fellépéseit, és a bukaresti eseményeket is részletesen dokumentálja,¹²⁴ illetve egy 1977-ben, a *Művelődés* folyóirat hasábjain megjelent cikk is kitér a történetekre (Balla A. 1977). Lokodi Gáspár plébános a *Historia Domus*ban említi meg a bukaresti eseményt (*Historia Domus*: 141).

Az 1959-es V. Országos Kultúrverseny (románul: *V-lea Concurs al Formațiilor Artistice de la Sate*) részletei már a kezdetektől fogva, januártól augusztusig nyomon követhetők Balla Antal naplójából. Ebből kiderül, hogy az „Együttes” névre keresztelt csoport az élő népzenevel kísért műsorában helyi táncokat, énekeket, népszokásokat mutatott be. A csoport egy kórusból és a táncosokból állt. Koreográfiajukat részletesen dokumentálták ebben a naplóban. Az 1959 januárjában Jobbágytelkén tartották a községi szakaszt megnyerték, majd a rajoni szakasz következett Sáromberkén, és ezt is sikerrel zárta a táncscsoport. A marosvásárhelyi tartományi, illetve az azt követő, kolozsvári tartományközi szakasz sikere után következett az országos döntő Bukarestben, melyre augusztus 18–30. között került sor. A kb. 90 fős küldöttségnek ottlétük alatt több fellépése is volt, részt vettek az augusztus 23-ai díszfelvonuláson, majd az eredményhirdetés következett, melyen második díjat kaptak. Ezt követően az együttes tagjai egy szabadnapot kaptak, melynek végén megkezdték a hosszú hazaútra való készülődést. A napló tanúsága szerint este 7 és 9 óra között következett be a tömeges rosszullét: 65 személy került ételmérgezéssel kórházba, és gyesekeket négy, másokat hat napig tartottak kórházban. Az adatközlők elmondása szerint a beutaltak közül sokan évekkal az események után is a szövődményekkel küszködtek. 1989-ig csak szűk körben beszéltek az esetről, és Balla Antal csak a kórházba kerülés tényét említi újságcikkében. A visszaemlékezések szerint a jobbágytelki táncosok mellett egy székelyudvarhelyi magyar és egy lövéri román néptáncscsoport tagjai is megbetegedtek, előbbieket a hazaúton érte utol a rosszullét, a román táncosok pedig bukaresti kórházakba kerültek.

A korabeli események egyik írott narratívuma Balla Antal naplójából származik, melyből a következők derülnek ki:¹²⁵

„Amikor a csoport összepakolva készenállt, este 7 óra és 9- óra között betegség miatt összeeset és nem tudott a vonatra kimenni. Abban a pillanatban telefonáltak a vezetők a mentő állomáshoz és csoportunkból (86) 65 tagot a „Colentina” és a „Fundeni” kórházba szállították. A sok öröm után ezek a

124 Köszönettel tartozom Balla Antal unokahúgának, Orbán (szül. Balla) Veronkának, hogy lehetőséget nyílt a napló tanulmányozására.

125 A naplórészlet az eredeti helyesírást tükrözi.

percek voltak a legborzalmasabbak. Elmentem velük a kórházba, ahol segítettem vetkeztetni és öltöztetni, egyben helyettük beszélni román nyelven egész reggeli négy óráig. Minden beteget megfelelően elhelyeztek, és kezelték, a többi nem beteg tag izgatottan várta, vajon mi lesz szegény emberekkel. Mindennap kétszer, háromszor felkerestem mindegyiket, vittem a hírt a kint levőktől és a kint levőknek a betegek hogylétükről. Négy napot ültek a kórházban 65-ből 52 személy és 13 pedig hat napot.

Augusztus 24–28 között a nem betegek meglátogatták a nevezetesebb Múzeumokat, Scînteia házat és a város legnevezetesebb részeit. Sajnos a betegekért, akikkel meglátogatásom alkalmával együtt sírtunk, hogy vajon mi lesz velük. Egy része jobban lévén, másik meg gyengén is kesergett, hogy engedjék haza, mert ő többet a kórházba nem ül. Igy 28-án kiengedtek 52 személyt és visszatartottak 13 személyt mivel még gyengék voltak.

Amik kijöttek a kórházból 28-án este a fél kilenc óras személyvonattal hazaindultak. [...]

A vonat kiindulásig egyiknek lemondás vizet és nagyobb részének egy-egy „Mentoszán” cukrot vettem, hogy a betegek forróságukat azzal oltsák.

Kiindult a vonat, én egyedül maradtam az állomáson a csoportból. Nagyobb rész sírt én is velük. [...] ...elkeseredtem, hogy egyedül vagyok, a szép csoport tagjainak egyrésze hazaindult a másik része pedig ott van a kórházban.

Vissza-visszaintegettek amíg láttak s én is feljűk. Amikor a vonat anynyira elhaladt, hogy nem láttam megfordultam és szomorú lesütött fejjel mentem vissza az otthonba. Az az éjszaka volt az út – verseny legszomorúbb (napja), ideje mert az egész épületben a házmesteren kívül egyedül voltam. Csendes volt az épület. Nem hallatszott a csoport tagjainak zajongása. Hej alig telt el az az éj. Ahogy kivirrad újból felmentem a kórházhoz, hogy megnézzem, hogy vannak az ott maradtak. Amikor a kapun bementem azt kérdeztem a kapustól, vajon még kell holnap is jöjjenek. A válasz az volt nem tudja a csoport tagjai még betegek. Azzal elmentem ahhoz a korteremhez, ahol Anti bátyámék voltak. Felkiabálok a III.ik emeletre, hogy az ablakon nézzen ki valamelyik. Kiáltásom meghallotta Kovács Erzsike (Sándoré), lenézett mindjárt azt kérdezte mi van a többiekkel erre aztán Anti bátyám is az ablakhoz jött. A választ, „hogy hazamentek” alig tudtam kimondani, mert mind a hárman sírtunk.

Azzal elmentem a kórház igazgatójához és kértem, hogy engedje haza az összest. [Egy] kivételével sikerült a kérésem, mert ő még súlyos beteg volt. [...] Két napot töltöttünk még ott, mert amíg [...] nem jött ki nem lehetett elindulni. Aztán augusztus 29-én este hazaindultunk.

Amikor Marosvásárhelyre értünk a Tartományi és a Rajoni vezetők vártak 1959. augusztus 30-án vasárnap délelőtt 11 órakor. Felvittek a Rajoni Néptanács hogy ott pihenjünk amíg elintézik a kocsikat, hogy haza hozzanak. De sajnos mert a szomorúságot és kellemetlen helyzetet még tovább

fokozták. Úgy elrendezték, hogy délután 4-órakor a jobbágytelkei-Marosvásárhelyi útvonalon járó kocsival kellett hazajöjjünk a jegy még ráadásul én vettem mind a 11 – személynek összesen 165 Lejért.

Aztán szerencsésen mi is hazaérkeztünk este 6-órakor. Én leszálltam Hodoson. Mindjárt érdeklődtem az első csoportról, hogy vajon mi van velük. Sajnos a válasz az volt „rosszul van nagyon sok, alig tudnak tántorogni. Amikor a csoport tagjai hazaérkezett azt jelentették ki „hogy soha többé versenyre a lábukat a kapun kívül nem teszik. Ezzel befejezték a versenyt. Tehát ez volt a jobbágytelki csoport tíz évi tevékenységének a legszebb és legszomorúbb napja.” (Balla Antal: Tövisen át a Rózsákig, 1945–1971. Napló.)

Az események bizonyos mértékű cenzúrázását bizonyítja, hogy a *Művelődés* folyóiratban megjelent, a néptáncegyüttesről szóló írásában Balla Antal csak a következőket említi a bukaresti eseményekkel kapcsolatban: „Pedig nagyon sokszor ért keserűség: 1959-ben az V. Országos Versenyen Bukarestben a 93 személyből 65 személyt a Colentina kórházba szállítottam este 7 órától 10-ig” (Balla A. 1977).

A *Historia Domus*ban Lokodi Gáspár így ír: „A tavaszi kultúrverseny országos győztesei Bukarestben versenyeznek. 87 ifjú vett részt. Figyelmeztetve voltak a jó és erkölcsös viselkedésre. A siker érdekébe! Siker meg volt, a II. helyre jutottak. De a kimerítő jövés-menés, szereplés miatt az étkezés rendetlen volt. Este éhesen a nagy meleg miatt (aug. 23 volt) megromlott ételből táplálkozva 76-an súlyosan megbetegedtek. 11-en, akik nem voltak a vacsorán, megszabadultak a gyomorrontástól. Nagy hű-hó lett ebből, hogy megmérgezték! Mivel igen kényes kezdett lenni az ügy. Vasárnap a szószéken figyelmeztettem, hogy rémhírterjesztéssel ne foglalkozzanak. Idehaza is elromolhat az étel és itthon is lehet baj. Csak az ilyet elhallgatják. Így szűnt meg a hírterjesztés. Hazajöttek. Senki nem halt meg.” (Historia Domus: 141.)

A történetekre való szóbeli visszaemlékezésekben is megfigyelhető több visszatérő motívum. Ilyenek a kórházba kerülésnek, a szövődményeknek, a csoportvezető reakciójának, a hatalom feltételezett motivációjának és a jogi következmények elmaradásának motívumai, melyek majdnem minden elbeszélésben felbukkannak, és többé-kevésbé összhangban vannak a Balla Antal naplójában írottakkal.

Az adatközlők elmondják a kórházba kerülés személyes vagy másoktól hallott élményét, illetve azt is kiemelik, hogy sokan halálukig érezték, illetve mások a mai napig érzik az ételmérgezés hatását.

Akkor be voltak feküdvé a kórházba egy hétig. Aki a böfföt nem szerette, a francia salátát... hárman voltak, akik nem ettek belőle, azok nem lettek betegek. (O. V., nő, sz. 1961)

1959. augusztus 23-án fel kellett a tribün előtt vonuljunk, aztán akkor valami böffet,¹²⁶ vagy mit mondtak... a böffbe volt valami beletéve... Aztán, mert az

126 Salade de boeuf, francia saláta.

udvarhelyiek is ott voltak, magyar csoportok mi voltunk... [...] Azok az udvarhelyiek el is indultak, s aztán a vonaton érte el. Minket este, délután... Kezdtet fájni a gyomrunk, mire felmentem én is... [...] Aztán jöttek a mentők, s elvittek. Aki betegnek mondta [magát], érezte, hogy olyan súlyos beteg... Nagy volt a láz, aztán jött a nagy láz velem. Aztán ott voltunk vagy három-négy napig... Aztán nem tudom, szárított kekszet adtak, valami tablettákat adtak [...] hogy múltjon el a lázunk, de nem akart lejönni a lázunk... (S. Zs., férfi, sz. 1934)

'59-ben voltam Bukarestben, amikor a banda megmérgeződött. Szinte meghaltunk. Olyan gyomormenésünk volt, hogy azt hittük, hogy beléhalunk. Azt mondták, hogy romlott récetójást ízéltek a salat de boeuf[be]... (B. J., férfi, sz. 1942)

S még eszembe jutott hirtelen, hogy „Cantina Nr. 2, Buzești”. Abban a káninban ettünk. [...] Még nem volt feleségem, csak udvaroltam neki, a legelső mentővel vitték el. Nem egyedül, már vittek másokat is. Egy pillanatra megmérgezték a... Ott alig maradtunk. Nekem semmi bajom nem volt, pedig mindent megettem, én nem tudom... (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Emellett Balla Antal akkori reakcióit is felelevenítik az adatközlők, aki maga nem lett beteg, de mindvégig a társai mellett maradt, elintézte a szükséges teendőket, és addig nem nyugodott, amíg a küldöttség minden tagja el nem hagyhatta a kórházat. Mindez összhangban van a csoportvezető személyes hangvételű naplóbejegyzésével, melyben a táncosok egészsége miatt aggódik, és azon fáradozik, hogy minél hamarabb hazajuthassanak a fővárosból. Emellett olyan olvasata is van a történeteknek, miszerint a tánccsoport működése nagyban hozzájárult a kollektivizálás elkerüléséhez.

Akkor Anti bácsi azt mondta, ha valamelyik meghal, abban a helyben a vonat alá fekszik. (O. V., nő, sz. 1961)

A titkár abban járt, hogy legyenek jó kórházba víve. Úgyhogy ő inkább a táncért nyerte meg ezt a kollektívet. Rengeteg fiatal volt, s akkor nem mentek így dolgozni. S akkor jártak táncolni, jártunk mi is, mentünk táncolni. Volt kisebbeknek, volt nagyobbaknak. Ott is mikor ott jártuk a perenicát a zöld gyöngyös lájbi a piros kivállott, mert [...] Gheorghiu-Dej nézett, és így kacagott s tapsolt. Mondta a titkár, oda ne merjünk nézni, de úgy is odapillantottam. (B. I., nő, sz. 1945)

A narratívumok másik közös eleme a hatalom motivációinak értelmezése, miszerint a román kommunista államvezetés nem nézte jó szemmel a romániai országos versenyen előkelő helyezést elérő magyar tánccsoport sikerét, ezért bosszúból megmérgezte őket.

Bukarestbe, mikor elmentek [...] innen is a jobbágytelkiek voltak, s ezek nyerték meg a táncsal. Akkor aztán, hogy ezek nyertek, magyarok, jobbágytelkiek, megmérgezték úgy, hogy szinte meghaltak az egészen. Az ételbe tettek valamit, aztán úgy ment a gyomruk... [...] S abban sokan el is mentek. Még egy páran éltek, de kevesen. A testvére is... [...] Mai napig szenved, tönkretette a gyomrot. Na, itt a probléma. Nyertünk a jobbágytelkiek mozigépet, s minden félt nyertünk... Mit csináljunk? Az irigység meg volt örökké, és meg is lesz, amíg két ember lesz a földön. Mind mondhatjuk, testvérek. Testvérek vagyunk, és nem szabadna. Mind Isten teremtményei vagyunk... Csak ez a baj, hogy benne meg van a bosszúság, hogy miért vagy magyar. Ezért haragusznak... (M. L., férfi, sz. 1925)

Azt nem tudom, hogy hányban volt, akkor lehet nem is voltam megszületve, amikor megmérgezték a táncsoportot. Olyan is volt. De nem csak a magyarokat, mert Lövér az mindig velünk szerepelt, a táncsoport. Már így, ha kellett menjünk a Megéneklünk Románia! Fesztiválra, vagy versenyek voltak. Ők voltak a románok közül a versenyzők, és mi, a magyarok közül. Mindig együtt szerepeltünk. Meg akarták őket is mérgezni. (O. V., nő, sz. 1961)

Itt azonban többen is megemlítik, hogy nem csak ők, hanem más magyar, illetve román csoportok is megbetegedtek. Ez tehát felveti a kérdést, hogy valóban a hatalom tevékenységéről van-e szó, vagy egyszerű ételmérgezés áll a dolog hátterében? Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Jobbágytelkén ebben a korszakban igen nehezen haladt a termelősövetkezet megalakítása, a folyamatos propagandamunka ellenére sem akarták a gazdák megalapítani a kollektív gazdaságot, mely végül a kollektivizálás 1962-es lezárása után sem jött létre. Nem kizárt az sem, hogy a hatalom ilyen módon is üzenni kívánt az engedetlen falunak. A konkrétumokkal szolgáló dokumentumok hiánya miatt ezek azonban csak feltevések maradnak.

Kérdésemre az adatközlők kitértek a jogi következmények elmaradására is, illetve arra is, hogy 1989-ig nem volt ajánlatos beszélni az eseményről.

Aztán kellett bemenni tárgyalásra, Vásárhelyre, hogy hadd lám, aztán... [...] Azt a vendéglőst, azt mondták, megbüntették. Aztán ki tudja? Mire bejöttünk Vásárhelyre, azt mondták, már késő, le vagyunk maradva. A milicista jött, szedte össze, hogy a buszra ülünk fel hamar, menjünk be Vásárhelyre, de lekéstünk már a tárgyalásról. Hát már nem is kellett... Aztán, amikor jöttünk haza, mondták... vártak virágcsokorral. Óh, mondjuk, nem kell virágcsokor nekünk, most már egészség kell. Hallgassunk, azt mondja [a rendőr], ne mondjuk senkinek el. Nem kellett volna, mer úgy is tudta már mindenki, hogy mi volt. Pedig akkor még nem volt ez a mobiltelefon, mégis tudták. Ezek voltak akkor így... (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Megfigyelhető, hogy az ételmérgezés narratívuma részese egy nagyobb narratívának, egy-egy élettörténetnek, és ezáltal a közösség történetének is. Olyanok is magukénak érzik az eseményeket, akik akkoriban nem voltak érintettek, vagy sokkal fiatalabbak és az elbeszélésekből ismerik a történetet. Ez egyfajta mérőöldkő a lokális történelemben, s bár nincs korszakalkotó jelentősége, mégis fontos a helyiek számára, mert sokaknak a szövődmények miatt sorsfordító volt. Ugyanakkor a történelem háziiasításában is szerepet játszik az emlékezetközösség számára. Mint látható, a ma élő jobbágytelkiek közül nem mindenki élte át az eseményeket, és az újabb generációk a szocializálódás folyamán tanulták meg, hogy miként kell erre emlékezni. Mivel a személyes érintettség döntő módon hat az emlékekre, megállapítható, hogy azok, akik ott voltak Bukarestben, azok részletesebben, árnyaltabb módon tudnak beszélni az eseményről, konkrét személyeket, helyeket, időpontokat tudnak idézni. Azok, akik a szocializálódás folyamán szereztek tudomást róla mindezeket csak nagyvonalakban tudják felidézni, esetleg ellentmondások is felbukkanhatnak, és gyakran a hatalom esetleges motivációiról szóló magyarázatokat is kritikusabban szemlélik. A narratív identitásnak ugyanakkor fontos eleme a táncairól híres falu képe, amely táncsoportja révén még az elnyomó hatalom fővárosában is sikert ér el. Az adatközlők emlékezése retrospektív jellegű, a jelen horizontjából meséli el a múltat, gyakran párhuzamot vonva az akkori és a mostani körülményekkel (pl. román–magyar ellentét vagy hatalom–egyén ellentét megléte akkor és ma, az eseményekről való beszélés lehetősége a múltban és a jelenben). Mint láthatjuk, a múlt történetekben való fenntartása olyan kontraprezentikus eljárás, mely gyakoribb a méltatlan körülmények közé sodródott egyéneknél, így az ételmérgezést elszenvedő jobbágytelkiek körében is történetekkel él tovább a múlt, melyet a hatalom igyekezett elhallgatni (pl. a hatóságok fenyegetése) (Nagy 2017b: 220–222).

A bukaresti ételmérgezés története jól példázza a hatalom és az egyén szembenállását, illetve eltérő narratív stratégiáit, azoknak motivációit. A hatalom és a mikroközösség, a hatalom és az egyén ebben az esetben is szembefordul egymással, ami a történetek értelmezésében és múltbeli, illetve jelenbeli lecsapódásában nyilvánul meg (Nagy 2017b: 215–221).

Megfigyelhető, hogy az adatközlők visszaemlékezése ugyan eltér, de hasonló irányt követnek. Narratívumaikban fontosnak tartják megemlíteni a hatalom erőszakosságát, korrump és bosszúálló jellegét, mellyel szembeállítják a falu leleményességét, összetartását és a hagyományokhoz való ragaszkodását. Ugyanakkor Jobbágytelke és a kollektivizált falvak szembeállítása is megtörténik, rámutatva az termelészövetkezettől való megmenekülés előnyeire. A nagyszámú és változatos történetek pedig azt bizonyítják, hogy a korszakról való beszélés közösségi szinten is fontosnak számító, élő repertoárral rendelkező tevékenység. Látható tehát, hogy a narratívák pozitív jellegűek a kollektivizálás korszakát tekintve, mivel a falu elkerülte a mezőgazdaság szocialista átalakítását, és gazdálkodását többé-kevésbé maga szabályozhatta, ami anyagi megerősödéshez vezetett. Ezt erősíti meg a gyakran megfogalmazott „kicsi Amerika” motívum is, amely arra utal, hogy a környékbeli

kollektivizált falvaktól eltérően a kommunizmus alatt Jobbágytelkére a viszonylagos gazdasági jólét és a magasabb kulturális színvonal volt jellemző. A jobbágytelki kollektivizálással kapcsolatban különböző korosztályokban hasonló narratívumok forgalmazódnak meg. A Jan Assmann-féle narratív identitás motívumai (a kollektivizálás elmaradásának kedvező hatása a falura nézve) és stratégiái (hatalom és paraszti társadalom szembeállítás) is jól meghatározhatók a vizsgált példa kapcsán. A múltat itt is az emlékezés rekonstruálja, mely Jobbágytelke esetében is társadalmi meghatározottságú. A narratív struktúrákban megnyilvánuló emlékezés retrospektív jellegű, a kollektivizálás narratív módon feldolgozott tapasztalatát a jelen horizontjából mesélik el az adatközlők. Keszeg Vilmos megállapításaihoz hasonlóan a kutatás színhelyén megfogalmazott történetek is emlékeket tárolnak, megkönnyítik az emlékezést, illetve az eseményeket és az eszméket kézzelfoghatóvá teszik. A kollektivizálás elkerülését taglaló elbeszélések gondolkodásmódot, értékrendet teremtenek és tartanak fenn a közösségben. A korabeli események széles rétegben ismertek, gyakran megfogalmazódnak, forgalmazódnak, ami azt jelenti, hogy a jobbágytelki identitásnak fontos részévé váltak, tehát identitásformáló és -megőrző szerepük van. Mindezek felgyűjtése, elemzése és megértése fontos részét képezi a korabeli események és motívációk jobb megértésének, és ezáltal árnyaltabb képet kaphatunk a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet éveiről (Nagy 2015b: 203–204).

A kulturális élet Jobbágytelkén 1945-től napjainkig

A megerősödő szocialista állam az egészségügyi hálózat kialakítása mellett a közművelődés hálózatának kiépítését, a közművelődési intézmények, szakemberek számának növelését is fontosnak tartotta, és ezt a gondoskodás formájaként propagálta. A közművelődés falusi tereinek kialakítására, a kultúrotthonok megszervezésére 1948 után került sor, és ezek elsősorban a propagandának és agitációnak a helyszínei voltak. Itt zajlottak a kollektivizálást szervező gyűlések, a különböző országos szervezetek helyi tagszervezeteinek összejövetelei, a politikai nevelés és a politikai szocializáció. 1949 júniusában például Fehér, Csík, Udvarhely és Temes megyékben a községek 60–80%-ában már volt aktív kultúrotthon. Egy korabeli cikk szerint 1947 végén 4237 kultúrotthon volt, jöhetnek ezek közül csak 256 működött. 1948 végére ez a szám 8158-ra nőtt (ezek közül 4931 működött), és 1949 novemberében már 10 528 működő kultúrotthon volt országsszerte. Számuk 1960-ban 10 358 volt, majd átszervezések következtében számuk csökkent. A falvakban ezek az intézmények adtak helyet a könyvtárnak és a filmvetítéseknek is. 1950-ben városban és falvakban összesen 37 221, 1960-ban 25 239 volt a könyvtárak száma, itt azonban meg kell jegyezni, hogy az 1950-es évek könyvtáralapítási lázában az 50–100 kötetes gyűjteményeket is könyvtárnak tekintették. A filmszínházak száma az 1970-es évekig növekedésben volt, majd a televíziózás elterjedésével csökkenni kezd. 1970-ben 6275 filmszínházban 218 046 hely várta a filmekre kíváncsiakat (Gagy 2009: 188–189).

A szocialista rendszerben a közművelődési, kulturális tevékenységeket finanszírozó állam korlátozta az alkotói szabadságot. A hatalom illetékes intézményei felügyelték a közművelődési szervezeteket, hivatalnokok döntöttek a költségvetési források elosztásáról. Általános volt a cenzúrára támaszkodó ellenőrzés és beszámoltatás, melyekkel igyekeztek megszabni a lehetséges témákat és stílusokat. A társadalom tájékoztatói-kulturális igényeit volt hivatott lehetőleg olcsón, a társadalom legnagyobb része számára elérhetően kielégíteni a közművelődés, a sajtó, a rádió és televízió, a színház és a könyvkiadás. Ezekkel az eszközökkel azonban a pártállam a rendszer értékeinek terjesztését, a társadalom megnyerését kívánta elérni (Gagy 2009: 189). 1968-ban létrehozták az országos és megyei Szocialista Kultúra és Nevelési Tanácsokat, amelyek a pártbizottságok propagandaosztályaival együtt összefogva ellenőrizték a közművelődési és kulturális tevékenységeket. A megyésítés után a községi pártbizottság propagandatitkára, egyben a kultúrotthon igazgatója és a községi néptanács elnökhelyettese irányította a községek közművelődési életét (Gagy 2009: 189).

Ebbe a kulturális és politikai miliőbe illeszkedett be a világháború után a jobbágytelki kulturális élet is. Itt is – hasonlóan az ország többi településéhez –

kollektivizálás és a kommunizmus ideje alatt erőteljes propagandatevékenység zajlott, a hatalom minden eszközt bevetett annak érdekében, hogy a gazdákat a termelősövetkezetekbe kényszerítse, és a rendszer kiépítésének szerves részét képezte a kulturális munka. Számos intézmény és egyesület jött létre Jobbágytelkén is, melyek az új értékeket, a kommunista/szocialista kultúrát és annak felsőbbrendűségét népszerűsítették. Az 1945-ben megalakult Jobbágytelki Népi Együttest is felhasználták a szocialista kultúrmunka céljaira. A községi tanács titkárának, Balla Antalnak vezetésével színpadi műsoraikban helyi táncokat, énekeket, népszokásokat, színdarabokat adtak elő. Énekes-táncos kultúrműsoraikkal a táncsoprot az ország számos pontjára eljutott, különböző megyei, tartományi és országos megmérettetésen vett részt, és több versenyen is dobogós helyezést értek el. Még külföldi folklórfesztiválokra is eljutottak (Duna Menti Folklórfesztivál), ami abban az időben csak keveseknek adatott meg (vö. Balla A. 1977, 1984). A folklórfesztivál kapcsán íródott ismertetőjében Martin György kiemeli többek között a jobbágytelki táncsoprotot is, megjegyezvén, hogy ők is „forrásértékű hitelességgel képviselték saját vidékük vagy népük tánchagyományait. Ez a több mint 50 parasztsoprot (az összes résztvevő együttes kb. 1/3-a) a néptánckutatás számára is tudott újat, megőrkítésre méltót nyújtani.” (Martin 1979: 257.)

És '59-ben Bukarestben országos első díjat nyertünk. S ott nem tudom, az hányban volt... a '70-es években volt... Budapesten voltunk, Duna-menti Fesztiválon is első díjat nyertünk. Nagyon-nagyon kemény táncsoprot volt itt, s dalárda, énekkar... (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Hát örökké volt ez a Cântarea României¹²⁷ a Ceau-világban is, sokszor a jobbágytelki csapat első díjat nyert. Így országos szinten. Mint magyar táncsoprot, akkor a Ceau-világban... (B. S., férfi, sz. 1969)

Jobbágytelkén a kollektivizálás elmaradása azt eredményezte, hogy jóval több fiatal maradt helyben, így élénk kulturális élet bontakozhatott ki a faluban. A Balla Antal szervezésében működő táncsoprot tevékenysége, amely népi műsoraival illeszkedett a kor és a rendszer támasztotta kulturális követelményekhez, egyfajta kompromisszumként is értelmezhető: a hatalom elnézte, hogy a falu kimaradt a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatából, de cserébe a helyi táncsoprotot felhasználta saját céljaira. A kalapkötéshez fűződő szokások is beépültek a táncgyüttes műsorába. Az úgynevezett témás táncokban az *Este a céban*, a *Kalapostánc* és az *Aratótánc* című műsorszám is fontos elem volt. Azonban „az együttes műsorába beépült szokások nem hatnak a szokások valódi életére, nem tudják továbbéltetni azokat. A mesterségesen betanított műsorszámok őrzik a kalapostánc és aratókaláká emlékét, de magukat a szokásokat tovább nem tudják működtetni.” (Szabó E. 1998: 48.)

127 Megéneklünk, Románia!

A tánc mellett jelen voltak a gyakori színházlátogatások, a faluból szerveződő csoportok Marosvásárhely és Kolozsvár színházaiba is rendszeresen eljártak, illetve vendéglőadókat fogadtak (Balla A. 1977, 1984; Nagy 2015a: 216, 2017a: 56).

[Balla Antal] *elvitt színházba Kolozsvárra, háromszáz... most nem tudom megmondani... 43 vagy 73-szor vitt el Kolozsvárra színházba. Nem is volt drága akkor, tudom hogy... Mi is tanultunk színdarabot, a Kósa Jutkát kilencszer kellett előadjuk, hogy a pénz összegyűljön, hogy el tudjunk menni Kolozsvárra színházba. Jó volt, mert ott is aludtunk egy éjjel. Szombaton is néztünk előadást és vasárnap is. Jó volt.* (O. V., nő, sz. 1961)

A jobbágytelki és környékbeli táncok színpadi megjelenítése nem új keletű dolog, már a 19. század végéről is van adat arról, hogy turisztikai-reprezentatív céllal tartottak ilyen előadásokat. A Marosvásárhelyen megjelenő *Marosvidék* folyóirat 1881-ben arról számolt be, hogy a Görgénybe érkező uralkodó ház tagjainak különböző Nyárad- és Maros menti nemzetiségek néptánc- és viseletbemutatót tartottak. A néprajzi érdeklődésű Rudolf trónörökös, illetve Ferenc Ferdinánd főherceg előtt fellépő, falvakból összehívott táncosok közül elsőként a jobbágytelki, hodosi és eheti székely táncosok mutatták be táncaikat (Dóka 2011: 149–150).

A kommunizmus ideje alatti élénk kultúrmunka azonban más megvilágításba kerül, ha a *Historia Domus* 1955-ös bejegyzéseit nézzük. Lokodi Gáspár plébános leírásából egy érdekes eset olvasható. Nagypénteken Marosvásárhelyről művelődési szervezők érkeztek a faluba, hogy „a jóhírnevű tánc és énekes ifjúságunkat vigyék valami francia vendégek ünnepélyes fogadtatására. A tanítóság és a helyi Néptanács titkára az ügy buzgó és nagyszerűen politizáló táncos Balla Antink se tudta reá venni az ifjúságot se a szülőket, hogy elmenjenek. Hozzám jöttek, hogy adjak segítséget, mert az én szavamra biztos, hogy elmennek. Hanem, hát igen súlyos következményei lesznek. Kényes helyzetemben azt válaszoltam. Úgy látszik, hogy a francia vendégek és a m. vásárhelyi elvtársak elfeledték, hogy ma N-péntek van! Valószínű, hogy francia zsidók és nem tudják az egyházunk törvényeit. Ha ők elfeledték legalább a mieinknek kellene figyelmeztessék a Vallásszabadság törvénye tiszteletbe tartására. Fenyegetőzve elmentek. Ilyen páratlan provokációkkal kísérgettek és kellemetlenkedtek. A fényes és előkellő turista kocsii üresen tért vissza. Az útba eső falvak kíváncsi népei is lesve várták, hogy valjon a híres katolikus falu ifjúsága megy-e vagy nem! N-pénteken táncolni. Később a hodosi szombati vásáron mesélve az esetet gratuláltak! Volt is mihez. [kiemelés az eredetiben – N. Á.] Ha nem is az én érdemem volt. Igazi öntudatos-példás megnyilvánulás volt az ifjúság részéről és szülei részéről is. Ehhez is hasonló esetek bátorítottak a szenvedések, üldözések vállalására, amiben lett is részem jócskán. A munkaterv elvégzésére még jobban fellelkesítettek a folytonos támadások és akadályozások.” (*Historia Domus*: 140–140b.) 1957-ben is egy hasonló esetről ír a pap: „Egy Csíkszeredai tánc versenyen szép eredményt értek el. A verseny után megszervezve egyöntetűen felmentek a somlyói Szűz Anyához, hogy a szép díszes, tiszta népi viseletük mellett a

tiszta lelküket is bemutassák a Csodatevő Máriának. Az eredmény kihirdetése az alatt az idő alatt történt. Keresik a győzteseket. Nem találják. Amikor visszatérnek; kérdik, hogy hol voltak? Bátran felelik. Somlyón a Szűz Máriánál. Ők nemcsak tánc sikereket akarnak, hanem búcsút is akarnak nyerni. A bizottság ezt a sikert is tudomásul kellett vegye.” (Historia Domus: 140d.) A táncegyüttes példáján is látható, hogy miképpen feszült egymásnak a falu hagyományos társadalma, kultúrája, vallási értékrendje és a mindent átalakítani, a maga formájára, céljaira átformálni szándékozó kommunista hatalom.

A vidék szocialista uralom alá vétele azonban nem merült ki a kollektivizálással, és tulajdonképpen annak lezárulta után is folytatódott minden szintéren. A hatalom igyekezett a társadalmat totálisan, el egészen a magánélet szintjéig átszöni a saját eszméivel, azonban ez az alsó szinten nem valósult meg teljesen. Mint azt Ö. Kovács József is megállapítja, a 20. századi önkényuralmi rendszerek az alattvalóktól lelkesedést és politikai részvételt vártak el (Ö. Kovács 2015: 33). Így a fenti és a lenti világ találkozását folyamatosan kikényszerítették, az emberek részt kellett vegyenek a fenti világ, a hatalom szervezte eseményeken. Így a szocialista kultúrunka (melybe beleilleszkedett a jobbágytelki népi együttes tevékenysége is) a falvakban 1989-ig folyamatos volt. Ennek csúcspontja az 1976-tól megszervezett „Megéneklünk, Románia!” (Cântarea României) fesztivál volt. Ez a nagyszabású rendezvény tulajdonképpen egy műkedvelő tömegmozgalom volt, amely fellépési lehetőséget nyújtott énekkaroknak, színjátszó csoportoknak, népművészeknek és néptáncosoknak. A diktatúra szigorodásával azonban a színpadon fokozatosan egy ideológiával és propagandával átítatott népi kultúra került bemutatásra. A hatalom kisebbségpolitikájában is szerepet játszott a fesztivál, ugyanis a „tisztá” román alkotások mellett az „együtt élő nemzetiségek” kulturális megnyilvánulásait propagálta, hierarchizálva az ország nemzeteit (a románnal a csúcson), az etnikai különbségeket pedig regionális különbségekké fokozva le (Mihăilescu 2008).

Jobbágytelkén sokáig fennmaradt a hagyományos viselet is. Tamásné Szabó Csilla 1995-ös tanulmányából kiderül, hogy az 1990-es évek elején még néhány idős ember viselt állandóan harisnyát, de a fiatalok már csak nagyobb ünnepeken és színpadi előadások alkalmával öltöztek népviseletbe (Tamásné Szabó 1995: 62). Mivel a mezőgazdasági munkák melletti szalmafonás „tisztá” foglalatosság volt, így lehetőségük volt cifrán, tisztán öltözködni. A szerző megjegyzi, hogy „a nagy tisztaságszeretet ma is jellemző a jobbágytelkiekre. Mivel azonban a föld kevés élelmet biztosított, a szalmafonás pedig időigényes munka, de kevesebb energiabefektetést követel, mint például a kapálás, az étkezésre nem sokat adtak, ritkán főztek és szegényesen. Ez legtöbb háznál ma is így van, pedig ma már anyagi szempontból megengedhetnék maguknak a jobb táplálkozást, sokkal inkább a külsőségekre, cifraságra fektetnek hangsúlyt.” (Tamásné Szabó 1995: 62.)

A második világháborút követően a faluban is felerősödik a kivetkőzés folyamata, melynek következtében egyre inkább háttérbe szorultak a régebbi népviseleti darabok, és helyüket a divatosabb, olcsóbb és könnyebben mosható anyagok, az ún. „városias” szabású ruhadarabok vették át. Mindez azt eredményezte, hogy napja-

inkra már csak ünnepi alkalmakkor és fellépésekkor öltöznek viseletbe a jobbágytelkiek. És míg az 1990-es évekből származó adatok szerint az idős emberek még egyes viseletdarabokat hordtak (férfiak a harisnyát, szalmakalapot, ujjast, lájbit; nők a szoknyát, kendőt), addig mára ezek szinte teljesen kiszorultak a használatból (Tamásné Szabó 1995: 67–71). Ez alól csak a szalmakalapok képeznek kivételt, melyet gyakran látni a helyiek fején. Természetesen a táncsoport fellépésein, még élő népszokások (pl. farsang) alkalmával különböző korosztályok ünnepi viseletet öltenek magukra.

A faluban napjainkban is igyekeznek megrendezni a farsangi mulatságot, az aratókalákát¹²⁸ és a szüreti bált (Balla et al. 1961, Balla L. 2012, Domahidi 1996). Ennek a kulturális pezsgésnek volt köszönhető az 1999 óta minden évben megrendezésre kerülő *Marosszéki népzene- és néptánc tábor*, amely a falu egyik legjelentősebb éves eseményének számít (Nagy 2017a: 56). A tábor az 1996-ban alakult marosvásárhelyi Folk Center Alapítvány szervezi a helyiekkel karöltve. Az egyhetes táborban a jobbágytelki mellett különböző tájegységek táncait oktatják gyerekeknek és felnőtteknek, illetve kézműves foglalkozások, táncház, zene- és népdaloktatás is zajlik. Meghívott táncegyüttesek is előadást tartanak, illetve a nyitónap hagyományos eseménye, hogy a jobbágytelki táncsoport bemutatja műsorát. A 2016-os tánc táborban azonban rendhagyó módon a helyiek a zárógálán is felléptek, és az évtizedek óta változatlan műsor helyett egy új koreográfiával örvendeztették meg a közönséget, és a szakmabelieket is. Utóbbi azért is fontos, mert a jobbágytelki hagyományörző együttes műsora az utóbbi évtizedekben nem változott, az 1940-es évek végétől kezdődő kultúrunka során született meg Balla Antalnak köszönhetően. A rendszerváltás után új lendületet kapó erdélyi színpadi néptáncművészet módszerei, eszközei és céljai azonban merően eltértek a Balla Antal által képviselt felfogástól. Halála után a jobbágytelki hagyományörzők még sokáig nem tudtak igazán megújulni, és a korábban betanultakat adták elő. A 2016-os tánc táborra azonban ifj. Orbán Kálmán, az együttes jelenlegi vezetőjének felkérésére Varró Huba, a Maros Művészegyüttes korábbi művészeti igazgatója egy új koreográfiát állított össze, ami új lendületet és modern szakmai színvonalat vitt a csoport színpadi előadásába, melyet a nézőközönség és a kritika is kedvezően fogadott (Kádár 2016). Az erre az alkalomra készült, *Az idő kereke* című előadást Magyarországon is bemutatták.

A kulturális élet kapcsán ki kell emelni, hogy a közösség lehetőségeihez mérten tudatosan ápolja hagyományait. Így átalakulva ugyan, de fennmaradt a hagyományos jobbágytelki kulturális élet egyik eleme a *céba járás* szokása is, amely tulajdonképpen a fonónak, a közös szalmakötésnek a színhelye. Ez november elsején kezdődik és virágpéntekig, a virágvasárnapot megelőző péntekig tart, és szombat, vasárnap, illetve ünnepnapok kivételével minden este sor került rá. Korábban

128 Ebben az esetben megrendezett ünnepről van szó, nem a hagyományos aratókalákáról. Bár az aratókaláka intézménye a falvakban felszámolódott, egyes nem az állam által szervezett munkák esetében a közösség összefogott és kalákában végezték el azt. Például a házépítések a rokonság és a szomszédok segítségével zajlottak le. (Lásd Szabó Á. T. 2009: 73–102, 2014: 463–466.)

utcánként, egyszerre több is működött, mára számuk jelentősen megcsappant. Régebben a céba járás egyfajta szórakozási lehetőség is volt. A mesélés, éneklés, tréfálkozás mellett maszkos alakoskodási szokások is kapcsolódtak hozzá. Bőjt, advent és farsang ideje alatt maszksurák látogatták a céban dolgozókat, ijesztgették az asszonyokat és a leányokat. A mai céban az 1970-es évek végétől már maszksurát nem igen öltöztettek, és kevesebb volt az ének és a tánc is (Szabó E. 1998: 46–48; Barabás 2000: 110, 2009: 78, 84, 166, 184, 221–222, 322–323, 352, 376, 393, 624). A jobbágytelki táncsoport műsorszámáiban sűrítve megjelentek a cébeli események, a játékok, tréfák, táncok, sarlóval való aratást utánzó mozdulatok is (Szabó E. 1998: 48).

A hagyományok ápolása mellett a múltbeli fontosabb eseményeknek, jelentős személyiségeknek is igyekszik a falu lakossága emléket állítani. Így az első- és második világháborús emlékművek, illetve a millicentenáriumi kereszt¹²⁹ mellett a faluban emléktáblát állítottak a templom építésének és átépítésének,¹³⁰ Majláth Gusztáv Károly mecénási tevékenységének,¹³¹ a helyi oktatás beindulásának és az iskolaépítés évfordulójának, Petres Kálmán tanár munkásságának emlékére.¹³² Legutóbb pedig Bartók Béla 1914-es gyűjtőútjának századik évfordulóját kopjafa-állítással ünnepelték meg a falubeliek és a táncművelés szervező Folk Center Alapítvány.¹³³ Itt kell megjegyezni, hogy az *Ötös fenyő* nevű dombtetőn (melyre a millennium emlékére öt fenyőfát ültettek – Tamásné Szabó 2018: 75) a táncművelés szervezői kopjafákat állítottak a táncművelés idején: az első öt esztendőben évenként egyet, aztán ötévente került sor hasonló eseményre, legutóbb 2018-ban. A 2014-es volt a kilencedik a sorban és az egyetlen kopjafa, melyet a faluban állítottak.

2008-ban megalakult a Jobbágytelki Kulturális Egyesület, mely a helyi kulturális élet szervezését vállalta fel.

A településen két néprajzi gyűjtemény található. Az egyik a falumúzeumban kapott helyet, melyet egy 2005-ben a helyi katolikus egyháztól adományba kapott telken és épületben rendeztek be. Az épület rendbetételét a budapesti Vitézi Ének Alapítvány vállalta fel, majd 2006. június 18-án, a falunap keretében ünnepélyesen megnyitotta kapuit a két berendezett helyiségből álló falumúzeum. Az 1900-as évek elején, pedagógus-szállásnak épült házban bútorok, szobaberendezések, viseletek, fényképek, könyvek, használati- és dísz tárgyak kerültek kiállításra. Ezeket a falu lakói adták össze. Az egyik szoba Bartók jobbágytelki gyűjtésének állít emléket.

129 Felirata: 1100 ÉVES ITTLÉTÜNK EMLÉKÉRE / 1999

130 Az emléktábla felirata: Kisasszonyunk Napját / itt e kis munkával / jobbágytelki hívek / dicsérik vigszággal. / 1786 / A hívek áldozatával / nagyobbra ujjított templom / növelje a hitet, / erősítse a reményt, / tökéletesítse a szeretetet. / 1982.

131 Az emléktábla felirata: GRÓF MAJLÁTH GUSZTÁV KÁROLY / ERDÉLY PÜSPÖKE, / (1897–1937) / ISKOLÁNK MECÉNÁSA EMLÉKÉNEK / HÁLÁBÓL / – 1997 –

132 Az emléktábla felirata: PETRES KÁLMÁN / 1887–1927 / TANÁR, KÖLTŐ, KÖZÍRÓ / EMLÉKÉNEK / ÁLLÍTTATOTT KÖZADAKOZÁSBÓL / A JOBBÁGYTELKI OKTATÁS 216-IK ÉVÉBEN / AZ ISKOLA FENNÁLLÁSÁNAK 140-IK ÉVFORDULÓJÁN, / 1997-BEN

133 A kopjafa felirata: ITT / GYŰJTÖTT / BARTÓK BÉLA / 100 ÉVVEL / EZELŐTT / 2014. Hátoldala: FOLK / CENTER / ALAPÍTVÁNY.

A másik néprajzi gyűjteménynek Balla Antal egykori, a település központjában álló oldaltornácos lakóházát és gazdasági udvarát tekinthetjük, amely ma emlékházként enged betekintést a 20. század közepétől meghonosodó lakáskultúrába és a tanácsitkár életébe. Ezt Stoller Antal koreográfus kezdeményezésére alakították ki, és 2009. június 21-én ünnepélyes keretek között nyitották meg (Vajda 2013: 257–258).

Mindezekből látható, hogy Jobbágytelkén ma is (viszonylag) élénk kulturális tevékenység zajlik, melynek fontos eleme a hagyományok ápolása. Ez annak is köszönhető, hogy a 20. században jól alkalmazkodtak a változások követelményeihez, és a közösség kulturális aktivitása (többek között Balla Antal és utódai szervező-készségének köszönhetően) mindvégig töretlen maradt.

Következtetések

A kutatás alapján megállapítható, hogy a földek magánkézben maradása pozitív hatással volt a helyi gazdasági életre, és emellett a társadalmi és kulturális élet is profitált belőle, illetve a jobbágytelki hagyományos tárgyi és szellemi kultúra is (sokáig kevés változással) fennmaradhatott.

A kutatás során, a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet jobb megértése érdekében fontos szerepe volt a keleti blokk országokban végbement kollektivizálás, majd a korabeli romániai események bemutatásának is, illetve a téma néprajzi és antropológiai kutatástörténete is bemutatásra került. Jobbágytelke általános bemutatása, a településsel foglalkozó kutatásoknak a felsorolása kiegészítette a falu (és szűkebb környezetének) társadalomtörténeti, illetve demográfiai vizsgálatát és a helyi gazdaság fejlődésének ismertetését. A falu és környékének kollektivizálási folyamatát ismertetve külön is említésre kerül Balla Antal tanácsstítkár korabeli szerepe és az elkerült kollektivizálás után megerősödő vagy újonnan kibontakozó gazdasági stratégiáknak (szalmafeldolgozás, vágóállatok tartása, pálinkafőzés) bemutatása. A korszak és a kollektivizálási kísérletről szóló narratíváknak, illetve a falu 1945-től napjainkig ívelő kulturális fejlődésének ismertetése is elengedhetetlen volt a téma szempontjából.

A sajátos, nem kollektivizált státus mindenekelőtt gazdasági előnyökkel járt Jobbágytelke esetében. Ennek következtében a falu társadalmi és kulturális fejlődése is más irányt vett, mint az a környékbeli kollektivizált falvak esetében tapasztalható volt. Míg utóbbi falvak az elöregedés, az elvándorlás, a gazdasági, társadalmi és kulturális leépülés útjára léptek, addig Jobbágytelkén (a szocialista kultúrpolitika határain belül és szigorú felügyelete mellett) élénk közösségi, társadalmi és kulturális élet zajlott.

Mivel a faluban elmaradt a kollektivizálás, a régiesebb gazdálkodási módok, stratégiák és eszközök zavartalanul tovább élhettek. A gazdák saját földjeiken, saját eszközeikkel dolgozhattak (viszonylag) szabadon. Míg a kollektív gazdaságokban fentről jövő, a helyi viszonyokkal sok esetben nem törődő utasítások mentén zajlott a termelés, addig a nem kollektivizált falvak gazdáinak nagyobb szabadsága volt ezen a téren. Önmaguk vezették, irányították háztartásukat és gazdaságukat.

Jobbágytelkén a hagyományos mezőgazdasági ágazatok mellett alternatív gazdasági stratégiák épültek ki vagy erősödtek meg, így a hagyományos szalmafonás, kalapkészítés a falu védjegyévé vált, de a vágóállatok tenyésztése és az államnak való szerződéses eladása is jó pénzforrásnak bizonyult. Ezek mellett (a korszakban) tiltottnak számító gazdasági tevékenységek is jelen voltak (pálinkafőzés, borjűvágás), melyek ugyancsak hozzájárultak a helyiek anyagi jólétéhez és a „Jobbágytelke egy kicsi Amerika”-képzet erősödéséhez a szomszédos falvak lakóinak körében.

Az erdélyi falvak többségének társadalmát gyökeresen átalakító kollektivizálás elmaradása Jobbágytelke esetében sajátos társadalmi és kulturális helyzetet teremtett, melynek eredményeképpen a korábbi helyi népi kultúra számos tárgyi, szellemi és társadalmi vonatkozása fennmaradhatott: például a családi keretek között történő gabonatermesztés, csoportosan, kalákában végzett kézi aratás, zenés-táncos folklór, színes ünnepi viselet stb. A falu gazdag folklórkincse és népviselete a néptáncsoport által nemzetközi hírnévre is szert tettek.

A kollektivizált falvakban lezajló negatív demográfiai folyamatok csak alig érzékelhető mértékben hatottak a település esetében, a fiataloknak a saját földeken zajló mezőgazdasági munkában fontos szerep jutott, így az elvándorlás csak az 1989-es változások után lett tömeges jelenség. Erős közösségi kapcsolatok jellemezték a falut, a kölcsönmunkáknak, a kölcsönös segítségnyújtásnak, az egymásra való odafigyelésnek köszönhetően Jobbágytelke nem atomizálódott olyan mértékben, mint a kollektivizált falvak.

A korabeli események helyi alakításában Balla Antalnak, a helyi tanács titkárnak jelentős szerepe volt. Sikerült egy olyan kompromisszumot kötnie a hatalommal, amelynek értelmében az elkerült kollektivizálásért cserébe a település szellemi értékeit (táncok, énekek) a szocialista kultúrpolitika saját céljaira használhatta, és ezzel mindkét fél jól járt. A helyiek megmenekültek a mezőgazdaság szocialista átalakításától, a hatalom pedig felmutathatott egy falut, ahol a szocialista keretek között is virágzanak a hagyományok, és élénk kulturális élet zajlik. Balla Antal szervezőkészsége a közösségi élet több szintjén is megmutatkozott, nagy szerepe volt a kulturális értékek, hagyományok felújításában és stilizált formában való továbbélésében, reprezentációjában. Ez a hatalom felé a paraszti kultúra bemutatását, de befelé a nemzeti kultúra éltetését jelentette, egyfajta identitáserősítő szerepe volt.

Jobbágytelke kiváltságos helyzete az 1989-es változások utáni gazdasági és társadalmi életre is hatással volt, ugyanis az elmaradt kollektivizálásnak köszönhetően a falu szomszédaival szemben olyan előnybe került, ami napjainkban is meghatározó és érzékelhető. Jobbágytelkén jóval később kezdődött meg az elvándorlás és a hagyományos családszerkezet felbomlása is. A korabeli élénk társadalmi és kulturális élet hozadéka, hogy a falu messze földön híres táncokultúrájáról, amelyre napjainkban a faluturizmus is épül (pl. Marosszéki népzene- és néptánc tábor).

A terepkutatás, az interjúk és az elemzett statisztikák alapján megállapítható, hogy a korunk rurális közösségeire jellemző problémák Jobbágytelkét sem kerülik el. A vidéken tapasztalható elvándorlás, a természetes népszaporulat csökkenése, az előregedés és a gazdasági visszaesés fokozatosan éreztetik hatásukat ebben a faluban is.

A falu elszigetelt fekvésének, jellegzetes rendi társadalomszerkezetének is tudható be az, hogy Jobbágytelke egészen napjainkig meg tudta őrizni korábbi jellegzetes etnikai, felekezeti szerkezetét és agrárjellegét. Mindemellert egy ilyen homogén falu viszonylag egységesen viszonyult a 20. század második felében bekövetkezett (sokszor erőszakosan és mesterségesen generált) makrofolyamatokhoz.

Szakirodalom

A MAGYAR KORONA...

1897 *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első kötet. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. Törvény-cikk alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként.* Szerkeszti és kiadja az Országos Magyar kir. Statisztikai Hivatal. Pesti Nyomda-Részvény-társaság, Budapest.

Albert Ferenc

2000 Falu és modernizáció. *Erdélyi Múzeum* LXII. (3–4) 164–184.

Assmann, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Kiadó, Budapest.

Babai Dániel – Molnár Zsolt – Molnár Ábel

2014 A gyimesi táj története a szájhagyomány tükrében. In: Uők: „*Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát.*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben.* MTA Bölcsész tudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Budapest, 29–31.

Balassa Iván

2001 Gabonatermesztés. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–434.

Balássy Enikő

2011 Az öngyilkos ördöge Székelyhodos község hiedelemvilágában. *Erdélyi Múzeum* LXXIII. (1) 109–120.

Balázs Lajos

1992 „A nép sírt... ivott és sírt.” Szóbeli történelem a csíkszentdomokosi kollektív vizálásról. *Honismeret* XX. (6) 47–50.

Balla Antal

1977 Együttesünk élete. *Művelődés* XXX. (11) 18–20.

1984 Színházi levél Jobbágytelkéről. *Művelődés* XXXVII. (4) 11.

Balla Antal et alii

1961 Jobbágytelke falu keletkezése. In: *Székelyhodos község monográfiája.* Székelyhodos Község Levéltára, 2/1961, Instrucțiuni și circuliari organe superioare, Székelyhodos, 3–5.

Balla Lóránt

2012 Jobbágytelki táncos-aratókaláka. *Művelődés* LXV. (6) 26–31.

Balogh László

2000 *A Történelem a homlokráncban – Gidófalva, 1950*. Charta Kiadó, Sepsi-szentgyörgy.

Barabás László

1978 A jobbágytelki jószág. *Művelődés* XXXI. (11) 32–34.

2000 *Aranyesítők, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2009 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Maroszáron*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Baráth Magdolna

2015 A szovjet parasztság tragédiája: kollektivizálás és „kuláktalanítás”. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 325–334.

Bárdi Nándor – László Márton

2008 A kollektivizálás és a falu átalakítása. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 234–241.

Bauerkämper, Arnd

2009 Agrártörténet és agrártársadalom az NDK-ban. A kollektivizálás a közvetlen tapasztalat, az emlékezet és a történetírás metszéspontján. *Korall* 10. (36) 85–101.

Bausinger, Hermann

1988 Constructions of life. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Life history as cultural construction. Proceedings of the IIIrd American-Hungarian Folklore Conference held in Budapest, 16-22 August, 1987*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 477–490.

Benet Iván

2011 *A magyar agrárpolitika 60 éve (1945–2005)*. Munkabeszámoló. OTKA. (Elérhetőség: <https://www.otka-palyazat.hu/download.php?type=zarobeszamolo&projektid=63300>, letöltés ideje: 2022. november 21.)

Benkő Levente

2003 Minden, ami egyszer volt. Maksa 1950 szeptember és utána. *Székelyföld* VII. (3) 111–139.

Bicsok Zoltán

2012 Római katolikus papi magánpecsétek az egykori Csíkszék területéről (17–18. század). In: Mihály János (szerk.): *Címer és pecsét a Székelyföldön. Tanulmányok*. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 49–86.

Bodó Julianna

2004 *„Így kollektivizáltak minket...” Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyviadó, Csíkszereda.

Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke (közéteszi)

2006 *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I.* (Erdélyi Történelmi Adatok, VIII.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Cătănuș, Dan – Roske, Octavian

2000 *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică. I. 1949–1953.* Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

2005 *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică. II. 1953–1956.* Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

Chiorean, Ioan – Muzsay, Iosif

1972 Un document inedit cu privire la acordarea dreptului de târg localității Hodoșa. In: *Studii și materiale. Muzeul Regional Țîrgu Mureș.* (3–4) 267–278.

Ciobanu, Ruxandra Oana

2010 Migrációs minták két romániai falu elvándorlásában. Két esettanulmány tanulságai? In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 125–144.

Conquest, Robert

1986 *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine.* Oxford University Press, New York–Oxford.

Costea, Simion

2004 Din istoria Țîrgu-Mureșului: aspecte ale evoluției sale politico-sociale demografice și economice în perioada 1944-1989. *Anuarul Arhivelor Mureșene III.* Țîrgu Mureș, 255–272.

Csáki Árpád – Pál-Antal Sándor (közéteszi)

2014 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége III. Maros megye.* Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

Csetri Elek – Imreh István

1997 Társadalmi rendek, rétegek Erdélyben 1848 előtt. *Erdélyi Múzeum LIX.* (1–2) 121–181.

Csucsuja István – Báthory Lajos – Máthé András – Nagy Róbert

2011 A Románia területén végbement gazdasági fejlődés a 20. században. In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 79–126.

Dávid Gyula (szerk.)

2006 *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adattára 1956–1965.* Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Demény Lajos

2001 Székely szabadság, katonáskodás és fejedelmi politika (1562–1648). In: Egyed Ákos – Magyar András (szerk.): *A székelység története a 17–19. században*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 197–236.

Demény Lajos (közéteszi)

1998 *Székely oklevéltár IV. Új sorozat IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

1999 *Székely oklevéltár V. Új sorozat V. Székely népesség-összeírások 1635*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

2000 *Székely oklevéltár VI. Új sorozat VI. Székely népesség-összeírások 1635–1653*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

2004 *Székely oklevéltár VII. Új sorozat VII. Székely népesség-összeírások 1654–1680*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Demeter Gábor

2015 A bolgár kollektivizálás ellentmondásai. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 383–393.

Diószegi Anna

2002 *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstatárról*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Dóka Krisztina

2011 *A magyar táncfolklór átalakulása (1896–1945)*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest. (Elérhetőség: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/dokakrisztina/diss.pdf>; letöltés ideje: 2022. november 27.)

Domahidi Katalin

1996 Élő farsangi játék Jobbágytelkén. *Művelődés* XLIX. (3) 33–34.

Egyed Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

2010 *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Egyed Péter (szerk.)

1984 *Változó valóság. Városkutató*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó (szerk.)

2003 *János Zsigmond Királyi könyve 1569–1570*. (Erdélyi Történelmi Adatok, VII/1.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

2005 *Báthory Zsigmond Királyi könyvei 1582–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok, VII/3.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Fekete Deák Ildikó

- 2016 „Rejtett ellenállás.” A kollektivizálás Székelyföldön lezajlott folyamatáról. *Új nézőpont* 3. (3–4) 29–39.
- 2017 “Hidden Resistance.” The Collectivization Process in Szeklerland. *Belvedere Meridionale*. (4) 17–27.

Fél Edit – Hofer Tamás

- 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest.

Fürtös, Robert – Bârlea, Gheorghe Mihai

- 2009 *Colectivizarea în Maramureș. Mărturii de istorie orală*. (Istorie Orală, 12.) Fundația Academia Civică, București.

Furu Árpád

- 2013 *Nyárádmente népi építészet*. (Kézirat.)
- 2017 A kistáji sajátosságok változásai Nyárádmente népi építészetében a 18–20. század között. *Erdélyi Múzeum* LXXIX. (2) 91–114.

Gagy József

- 2004 *A krízis éve a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2005 Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarak? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 17–63.
- 2006a Társadalomszerkezeti, életmódbeli változások Csíkfalva községben (1945–1989). *Korunk* XVII. (6) 42–50.
- 2006b A szocializmus győzelme falun... A kollektivizálás vége a Székelyföldön – meg ami közvetlenül utána következett. *Székelyföld* X. (1) 175–194.
- 2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- 2009 *Fejezetek Románia huszadik századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- 2018 *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc

- 2002 *Népi gazdálkodás Havadon*. Nagy Olga ajánlásával. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe

- 1962 Raport cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii prezentat la Sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale. 27 aprilie 1962. In: *Uő: Articole și cuvîntări iunie 1961–decembrie 1962*. Editura Politică, București, 287–335.

Gyáni Gábor

- 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Halbwachs, Maurice

1985 *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt.

Hann, Chris – Sárkány, Mihály

2003 The Great Transformation in rural Hungary: Property, life strategies and living standards. In: Hann, Chris – The "Property Relations" Group (eds.): *The Postsocialist Agrarian Question*. (Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, 1) LIT Verlag, Münster, 117–141.

Horváth Gergely Krisztián

2019a Kommunista agrárpolitika és a kollektivizálás első hulláma Magyarországon. 1. rész. *Magyar Szemle*. Új folyam XXVIII. (1–2) (Elérhetőség: http://www.magaryszemle.hu/cikk/20190222_kommunista_agrarpolitika_es_a_kollektivizalas_első_hullama_magyarorszagon_1_resz; letöltés ideje: 2019. június 13.)

2019b A Kádár-kormány és a kollektivizálás második hulláma 2. rész. *Magyar Szemle*. Új folyam XXVIII. (3–4) (Elérhetőség: http://www.magaryszemle.hu/cikk/20190424_a_kadar-kormany_es_a_kollektivizalas_masodik_hullama_2_resz; letöltés ideje: 2019. június 13.)

Horváth István

2016 Internal migration transition in Romania? *Regional Statistics* VI. (1) 42–53.

Horváth Sándor

2015 Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 9–27.

Hughes, James

1996 *Stalinism in a Russian Province. A Study of Collectivization and Dekulakization in Siberia*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Imreh István

1979 *Erdélyi hétköznapok. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudális időszerűről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Imreh István (szerk.)

1979 *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András

2019 A vidék változó képe Erdélyben. In: Uők (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–10.

Jarosz, Dariusz – Miernik, Grzegorz

2013 A lengyel mezőgazdaság dekollektivizálásának útjai és következményei. *Múltunk*. (3) 60–76.

Juhász István

1947 A marosi egyházmegye. In: Uó: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 19–30.

Juhász József

2013 A titói Jugoszlávia első évtizede. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955). Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zenta Történelmi Levéltára, Zenta, 7–23.

Kádár Elemér

2016 *Felszállott a jobbágytelki fönix*. (Elérhetőség: <http://www.tanckritika.hu/kategoriak/jegyzet/960-kadar-elemer-felszallott-a-jobbagytelki-fonix>; letöltés ideje: 2022. november 27.)

Kádár Kincső – Tímár Krisztina

2008 „– S ezt a rengeteg pálinkát ki issza meg? – Há' én s te.” A pálinka társadalomban betöltött szerepeiről. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 31.). Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–171.

Kápolnási Zsolt

2005 Kollektivizálás Székelybetlenfalván. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 149–174.

Keszeg Vilmos

2002 Homo narrans. In: Uó: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné könyvek.) KOMP-PRESS Kiadó – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 5–27.

2010 *lokális történelmek* szócikk. In: *Romániai Magyar Lexikon*. (Elérhetőség: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=10>; letöltés ideje: 2022. november 27.)

2011a *A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2011b A történetmondás funkciói a 20. században. In: Keszeg Vilmos – Szalma Anna-Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19. A 20. század (biografikus) történetei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–25.

Kideckel, David A.

1982 The Socialist Transformation of Agriculture in a Romanian Commune, 1945-62. *American Ethnologist* 9. (2) Economic and Ecological Processes in Society and Culture. 320–340.

Kligman, Gail – Verdery, Katherine

2011 *Peasants Under Siege The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.

Kós Károly

1976 A nyáradszeredai nagyvásárok. In: Uó: *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 362–365.

Kósa László

1970 „Búza szükségben felsegálló jegyzések.” A burgonya a magyarországi táplálkozásban a XVIII. század végén és a XIX. század elején. *Ethnographia* LXXXI. (2–4) 363–375.

1980 *A burgonya Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kotics József

2001 Paraszti méhészet. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 89–103.

2006 *Gazdasági stratégiák és magatartások. A tradicionális gazdálkodói mentalitás továbbélése mai gazdálkodási formákban*. Ethnica, Debrecen.

Kovács Imre

2003 A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Századvég VIII.* (28) 41–65.

2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szervezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), Budapest.

Kovács András – Kovács (szerk.)

2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737*. (Erdélyi Művelődéstörténeti források, 1.) Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár.

Kovács József, Ö.

2009 „Sűrített népnevelő”: a kollektivizálás tapasztalattörténetei, 1958–1959. *Korall* 10. (36) 31–54.

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete (1945–1965)*. Korall, Budapest.

2013 A paraszti társadalom magyarországi felszámolása és az elfojtott emlékezet. *Korunk* 24. (10) 31–37.

2015 Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 29–48.

Kozma Ferenc

1879 *A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közigazdasági Egylet – Franklin-Társulat, Budapest.

Könczei Ádám

1970 Bartók és a székelyek. *Korunk* XXIX. (8) 1158–1163.

Lakatos Artur Lóránd

2017 Szocialista iparosítás, demográfiai változások. Kolozsvár, Nagyvárad és Marosvásárhely fejlődési irányai 1945–1989. *Belvedere Meridionale* 29. (2) 27–53.

László Márton

2005a Kulák-névjegyzékek a Maros megyei Marosvásárhely rajonban, 1949–1952. BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években – Tanulmányok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 175–198.

2005b Kollektív gazdaság-ellenes akciók Maros tartományban, 1950–1951. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években – Tanulmányok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 199–272.

2009 A kollektivizálás menetrendje és modelljei Székelyföldön. *Korall* 10. (36) 55–84.

2011 Új Élet véráldozattal. Kulákgylkosságok Maros megyében. *Transindex*. (Elérhetőség: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=15312>; letöltés ideje: 2022. november 26.)

2014 Kollektivizálás a Székelyföldön. *Valóság* 57. (5) 58–80.

2017 Kollektivizálás a Székelyföldön. Rövid áttekintés. *Székelyföld* XXI. (5) 92–108.

Lázár Katalin

2015 Népszokások az erdélyi népi játékokban. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 407–418.

Lenk Von Treunfeld, Ignaz

1839 *Siebenbürgens geographisch-, topografisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*. G-L. A. Strauss, Wien.

Léstyán Ferenc

2000 *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. I. Római Katolikus Érsekség, Gyulafehérvár.

Levy, Robert

2001 *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist*. University of California Press, Berkeley.

Lovas Kiss Antal

2006 *Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. A rendszerváltozás gazdálkodásra gyakorolt hatásának néprajzi vizsgálata Dél-Biharban*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

Lövetei Lázár László

2017 Miként ábrázolta az ötvenes évek erdélyi magyar irodalma a kollektivizálást? (Beszélgetés Oláh Sándor társadalomkutatóval.) *Székelyföld* XXI. (5) 130–137.

Lukács B. György

2015 Kollektivizálás a szocialista Jugoszláviában (1949–1953). In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 375–381.

Magyari Etelka

1996 Két bánáti magyar telepes falu átalakulása a kollektivizálástól a föld új birtokbavételéig. In: Szilágyi Miklós – Szűcs Judit (szerk.): *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön. The results and possibilities of the ethnographic research in society on the Greta Plain. (Tanácskozások Csongrádon. I. 1993. július 3–4.)* Csongrád Város Önkormányzata, Csongrád, 117–125.

Martin György

1979 A Duna menti Folklórfesztiválról. 1968–1978. *Ethnographia* XC. (2) 256–258.

Máthé János

2008 *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadja László Márton. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Mihály József

2009 Néhány fontosabb 20. századi adat Jobbágytelke és Székelyhodos római katolikus egyházközségeiről. In: Barabás Kisanna – Tamási Zsolt (szerk.): *A maros-küüllői főesperesi kerület plébániáinak története 1900-tól 1989-ig*. (A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye kerületeinek története, I.) Verbum, Kolozsvár, 216–217.

Mihăilescu, Vintilă

2008 A New Festival for the New Man: The Socialist Market of Folk Experts during the 'Singing Romania' National Festival. In: Mihăilescu, Vintilă – Iliev, Ilia – Naumović, Slobodan (eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies II: Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Lit Verlag, Berlin, 55–80.

Mitrovits Miklós

2015a A lengyel kollektivizálási kísérlet sikertelensége: okok és következmények. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 335–347.

2015b Csehszlovákia: egy „sikeres” kollektivizálás története. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 357–366.

Molnár István

1991 Az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszerei a XVIII. századtól a kollektivizálásig. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 241–247.

Nagy Ákos

2013 Életstratégia-váltás és folytonosság egy hóstáti családban. *Néprajzi Látóhatár* XXII. (4) 104–128.

2014 Egy hóstáti család két generációjának emlékezete. In: Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): *Emlék, emlékezet, életút*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 104–110.

2015a Gazdasági és társadalmi változások egy nem kollektivizált maroszéki faluban. In: Novák Anikó (szerk.): *Párhuzamok vonzásában. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2015. évi PhD-konferenciájának tanulmányai*ból. Pécs, 2015. március 7. Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 204–225.

2015b A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet időszaka. Visszaemlékezések és beszédmódok. In: Kerti József – Keszeg Vilmos (szerk.): *Szövegek, folyamatok, események. A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai*. (Egyetemi füzetek, 27.) Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 185–206.

2015c A romániai kollektivizálással kapcsolatos adatok a Kriza János Néprajzi Társaság kéziratgyűjteményében. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 377–393.

2017a A jobbágytelki kollektivizálás története. *Korunk* XXVIII. (1) 50–58.

2017b A hatalom bosszúja? Jobbágytelki narratívumok egy kultúrverseny kapcsán. In: Novák Anikó (szerk.): *Kölcsönös átszövődések. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2016. évi PhD-konferenciájának tanulmányai*ból Debrecen, 2016. március 4. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Budapest, 212–224.

2017c A hóstátok és a városrendezés. In: H. Szabó Gyula (szerk.): *Kincses Kolozsvár Kalendáriuma 2017–2018*. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 248–251.

2019 Szocialista urbanizáció és ruralitás. Kollektivizálás és városrendezési kísérletek. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–166.

Nagy Olga (szerk.)

2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

Neményi Ágnes

1997 *Erdélyi falvak – gazdasági, szociális struktúrák és folyamatok*. Alsand Kiadó, Kolozsvár.

Niedermüller Péter

1994 Paradigmák és esélyek avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika*. (13–14) 89–129.

Oláh Sándor

1998a A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 81–100.

1998b Egy „előrenéző” ember. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 127–144.

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2004 *Falusi láttelepek (1991–2003)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2008 *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2017 „...fokozott kommunista éberséggel...” (Osztályharc a Székelyudvarhely környéki falvakban a kollektivizálás első időszakában.) *Székelyföld XXI.* (5) 115–129.

Oprea, Marius

2005 „Transformarea socialistă a agriculturii”: asaltul final, 1953–1962. In: Dobrinicu, Dorin – Iordachi, Constantin (ed.): *Țărâtimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Editura Polirom, Iași, 83–112.

Orbán Balázs

1870 XIV. A Nagy-Nyárad völgye. In: Uó: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. IV. Ráth Mór Kiadása, Pest, 83–87.

2006 *Kiegészítések a Székelyföld leírásához II*. Csíkszék, Marosszék, Aranyos-szék. Charta Kft., Sepsiszentgyörgy.

Ortvay Tivadar (szerk.)

1892 A tegledi főesperesség és plébániái. In: Uó: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején: a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve*. Franklin Nyomda, Budapest, 657–662.

Paládi-Kovács Attila

1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejéig*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

Pál-Antal Sándor

é. n. *Oklevél Székelyhodos község múltjából*. Székelyhodos község honlapja. (Elérhetőség: <http://www.hodosa.ro/Oklevel/oklevel.htm>; letöltés ideje: 2019. június 14.)

Pál-Antal Sándor (közli)

2001 *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely.

Pál-Antal Sándor (sajtó alá rendezte)

2007 *Marosszék 1701–1722 között. Az 1701–1703., 1710–1713., 1715-ös és 1721–1722-es összeírások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Péntek János – Szabó T. E. Attila

1981 Az alakor (*Triticum monococcum*) Erdélyben. *Ethnographia* XCII. (2–3) 259–277.

Pozsony Ferenc

2000 Öregek Erdély változó társadalmában. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett vándorgyűlésének előadásai.* Magyar Néprajzi Társaság – Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 737–744.

2008 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája.* (A Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai, I.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 237–271.

2011 Páva társadalomtörténete (1567–2010). In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról.* (A Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai, II.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–56.

2014 A székely társadalom kutatása. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 41–93.

Rezi Botond

2010 The Bronze Hoard from Sâmbriaș (Mureș County). *Marisia* XXX. 45–67.

Rotariu, Traian – Semeniuc, Maria – Mezei Elemér

2003 *Recensământul agricol din 1895: Transilvania.* I–II. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Sampson, Steven

1983 Rich Families and Poor Collectives: The Second Economy in Romania. *Bidrag til Östatsforskning* 11. (1) 34–43.

1986 The Informal Sector in Eastern Europe. *Telos* 66. (1985–86) 44–66.

Sárkány Mihály

1978 A gazdaság átalakulása. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomrajzához.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 63–150.

Schöne, Jens

2005 *Die Landwirtschaft der DDR 1945–1990.* Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Erfurt.

Selmezi Kovács Attila

2001 Szántóföldi kapáskultúrák. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* II. *Gazdálkodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 434–462.

Sjöberg, Örjan

2014 “Any Other Road Leads Only to the Restoration of Capitalism in the Countryside:” Land Collectivization in Albania. In: Iordachi, Constantin – Bauerkämper, Arnd (eds.): *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. Central European University Press, Budapest, 369–398.

Slachta Krisztina

2015 A „szocialista mezőgazdaság” kialakítása és működése az NDK-ban. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. (Magyar Történelmi Emlékek.) Értekezések. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 349–355.

Stoller Márton

2006 *Messze látszik Balla Anti kalapja. A személyiség közösségformáló szerepe egy nyárádsmenti falu életében*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem – Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, Miskolc.

Szabó Á. Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. (Kriza Könyvek 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2006 Morális elvek az erdélyi falusi gazdálkodásban. *Tabula* 9. (2) 187–212.

2009 *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. (Documenta et Studia Minoritatum.) Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2014 Economic Regimes, Local Worlds and the Changing Meanings of Work in Rural Transylvania. *Südosteuropa* 62. (4) 457–478.

Szabó Enikő

1998 Kalapkötés Jobbágytelkén. *Néprajzi Látóhatár* VII. (3–4) 32–49.

Szabó Károly (szerk.)

1876 *Székely oklevéltár*. II. 1520–1571. Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, Kolozsvár.

1895 *Székely oklevéltár*. IV. 1264–1707. Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága, Kolozsvár.

Szabó Magdolna, N.

2006a Adatok az alakor (*Triticum monococcum* L.) székelyföldi termesztéséhez. In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2005*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 267–277.

2006b Szalmakalap egykor és ma. Adatok a Székelyföld szalmafeldolgozó háziiparához. In: *Acta (Siculica). A Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet évkönyve*. 2006/1–3. Sepsiszentgyörgy, 53–72.

Szabó M. Attila

2003 Sâmbriaș. In: *Uő: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. II. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 884–885.

Takács Péter (szerk.)

2001a *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. (Források Erdély Történetéhez, 2. (A.)) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

2001b *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. (Források Erdély Történetéhez, 2. (B.)) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

Tamásné Szabó Csilla

1995 A jobbágytelki népviselet. *Néprajzi Látóhatár* IV. (3–4) 61–73.

2018 A Maros megyei Jobbágytelke helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LXII. (1) 73–77.

Tismăneanu, Vladimir (ed.)

2006 *Raport final*. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, București. (Elérhetőség: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf; letöltés ideje: 2019. június 13.)

Tóth István György (szerk.)

1994 *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes I.) MTA Történettudományi Intézete, Róma–Budapest, 301–392.

Vajda András

2013 A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21. Kulturális gyakorlat és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 249–282.

2019 Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. (Kriza Könyvek, 45.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–29.

Varga E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda.

2002 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*. (Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>; letöltés ideje: 2022. november 24.)

Varga Zsuzsanna

2014 *Modelltranszferek keletéről és nyugatról: mezőgazdasági termelészövetkezetek Magyarországon (1949–1989)*. Akadémiai nagydoktori thesis. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (Elérhetőség: http://real-d.mtak.hu/743/7/dc_795_13_doktori_mu.pdf; letöltés ideje: 2022. november 25.)

Veres Valér

2011 Népeesség és népesedés (IV. fejezet). In: Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 127–167.

Viola, Lynne

1996 *Peasant Rebels Under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*. Oxford University Press, New York–Oxford.

2014 Collectivization in the Soviet Union: Specificities and Modalities. In: Iordachi, Constantin – Bauerkämper, Arnd (eds.): *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. Central European University Press, Budapest, 49–77.

Viola, Lynne – Danilov, V. P. – Ivanitskii, N. A. – Kozolov, Denis (eds.)

2005 *The War Against the Peasantry. 1927–1930. The Tragedy of the Soviet Countryside*. Yale University Press, New Haven–London.

Vofkori László

1998 *Székelyföld útikönyve I*. Cartographia Kiadó, Budapest.

Werkentin, Falco

2011 „Sozialismus auf dem Lande”. Von der Bodenreform zur Zwangskollektivierung: Etappen der DDR-Landwirtschaftsentwicklung bis 1961. In: *Landwirtschaft 2011. Der kritische Agrarbericht 2011*. Schwerpunkt: Vielfalt. AgrarBündnis e.V., Konstanz, 261–268.

Zickel, Raymond – Iwaskiw, Walter R.

1992 *Albania – a Country Study*. Federal Research Division – Library of Congress, Washington, D.C.

(n. n.)

1949 *Rezoluția ședinței plenare a Comitetului Central al P.M.R. – 3–5 martie 1949 asupra sarcinilor Partidului în lupta pentru Întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii*. [Az RMP KV 1949. március 3–5-i plenáris ülésének határozata a párt feladatairól a munkás- osztály és a dolgozó parasztság szövetségének megerősítéséért és a mezőgazdaság szocialista átalakításáért folytatott harcban.] Editura Partidului Muncitoresc Român, București.

2008 *„Hibámat azzal álcáztam, hogy sokat tettem a kultúráért.”* (Elérhetőség: https://kulturpart.hu/2008/04/07/_8222_hibamat_azzal_alcaztam_hogy_sokat_tettem_a_kulturaert; letöltés ideje: 2022. november 24.)

2011 2011-es népszámlálási adatok: *TablO. Populația stabilă după limba maternă – județe, municipii, orașe, comune.* (Elérhetőség: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_10.xls; letöltés ideje: 2019. március 19.)

Források

Historia Domus (1863–2007) – digitalizált változat. Gyulafehérvári Főegyházmegei Levéltár – Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltár

Gyulafehérvári Főegyházmegei Levéltár – Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltár (GyFL–MGy): 446. A jobbágytelki plébánia iratai (1759–1999).

Balla Antal: *Tövisen át a Rózsákig – napló, 1945–1971.* (Balla Antal Emlékház, Jobbágytelke.)

Arhiva Comunei Hodoșa – Székelyhodos Község Levéltára (SzKL)

Serviciului Județean Mureș al Arhivelor Naționale (SJAN Mureș) – Maros Megyei Állami Levéltár

Mellékletek

Adatközlők

B. G., férfi, sz. 1963
B. I., nő, sz. 1945
B. K., férfi, sz. 1936
B. J., férfi, sz. 1942
B. J., férfi, sz. 1944
B. S., férfi, sz. 1969
K. Zs., férfi, sz. 1935
M. B., férfi, sz. 1929
M. B., férfi, sz. 1931
M. L., férfi, sz. 1925
O. V., nő, sz. 1961
S. E., nő, sz. 1930
S. E., nő, sz. 1940
S. E., nő, sz. 1941
S. Zs., férfi, sz. 1934

Táblázatok

1. Székelyhodos (község) – anyanyelvi/nemzetiségi adatok

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Szlovák	Ismeretlen
1850n	2058	136	1911	–	11	5	6	.	.
1880a	2104	82	1934	–	17+71	.	.	1	–
1880b	2104	83	2004	–	17	.	.	1	–
1890a	2342	24	2289	2	27	.	.	–	–
1900a	2467	1	2462	–	4	.	.	–	–
1910a	2542	9	2524	–	9	.	.	–	–
1920n	2352	100	2214	–	38	11	.	.	.
1930a	2358	22	2297	–	39	2	37	–	–
1930n	2358	34	2269	–	55	2	53	–	–
1941a	2590	22	2534	–	34	–	34	–	–
1941n	2590	16	2558	–	16	–	16	–	–
1956	2729	24	2636	–	69	–	69	–	–
1966a	2433	22	2367	–	44	–	44	–	–
1966n	2433	33	2342	–	58	–	58	–	–
1977n	2050	25	1984	–	41	–	41	–	–
1992a	1604	8	1489	–	107	–	107	–	–
1992a	1604	12	1485	–	107	–	107	–	–
2002a	1420	9	1281	–	130	–	130	–	–
2002n	1420	9	1293	–	118	–	118	–	–
2011a ¹³⁴	1261	15	1134	1	111	–	99	–	12
2011n ¹³⁵	1261	13	1121	1	126	–	114	–	12

134 2011-es népszámlálási adatok: *Tab. 10. Populația stabilă după limba maternă – județe, municipii, orașe, comune.* (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_10.xls)

135 2011-es népszámlálási adatok: *Tab. 8. Populația stabilă după etnie – județe, municipii, orașe, comune* (Forrás: http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_Tab_8.xls)

2. Jobbágytelke – anyanyelvi/nemzetiségi adatok

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány
1850n	763	–	763	–	–	–	–
1880a	888	2	845	–	6+35	.	.
1880b	888	2	880	–	6	.	.
1890a	1003	3	979	1	20	.	.
1900a	1053	–	1053	–	–	.	.
1910a	1091	–	1091	–	–	.	.
1920n	1035	1	1013	–	21	6	.
1930a	1063	1	1052	–	10	2	8
1930n	1063	5	1039	–	19	2	17
1941a	1234	2	1232	–	–	–	–
1941n	1234	2	1231	–	1	–	1
1956	1254
1966a	1161	3	1150	–	8	–	8
1966n	1161	4	1135	–	22	–	22
1977n	1017	10	1000	–	7	–	7
1992n	861	4	844	–	13	–	13
2002a	722	2	705	–	15	–	15
2002n	722	2	705	–	15	–	15
2011 ¹³⁶	584	2	570	–	12	–	12

136 Datele recensământului populației și a locuințelor din 2011. Județul Mureș, Comuna Hodoșa.

3. Székelyhodos (falu) – anyanyelvi/nemzetiségi adatok¹³⁷

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó, jiddis	Cigány	Szlovák
1850n	552	7	539	–	6	–	6	.
1880a	470	–	453	–	2+15	.	.	1
1880b	470	–	453	–	2	.	.	1
1890a	544	2	542	–	–	.	.	–
1900a	582	–	582	–	–	.	.	–
1910a	582	1	581	–	–	.	.	–
1920n	484	4	470	–	10	–	.	.
1930a	449	5	425	–	19	–	19	–
1930n	449	5	425	–	19	–	19	–
1941a	470	–	452	–	18	–	18	–
1941n	470	–	469	–	1	–	1	–
1956	500
1966a	388	5	357	–	26	–	26	–
1966n	388	4	358	–	26	–	26	–
1977n	316	2	306	–	8	–	8	–
1992n	227	–	217	–	10	–	10	–
2002a	228	–	199	–	29	–	29	–
2002n	228	–	199	–	29	–	29	–

137 Varga E. Á. 1998: 393–394, 2002.

4. Jobbágytelke – felekezeti adatok¹³⁸

Év	Összesen	Ortodox	Görögkatolikus	Római katolikus	Református	Evangelikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb összesen	Baptista	Pünkösdistá	Adventista
1850	763	-	-	763	-	-	-	-	-	.	.	.
1857	808	-	15	793	-	-	-	-	-	.	.	.
1869	858	-	-	857	-	-	-	-	-	.	.	.
1880	888	-	2	881	2	-	-	3	-	.	.	.
1890	1003	-	5	991	1	-	-	6	-	.	.	.
1900	1053	-	4	1039	5	-	2	3	-	.	.	.
1910	1091	-	-	1076	3	-	-	12	-	.	.	.
1930	1063	-	6	1032	10	-	1	2	12	7	.	1
1941	1234	-	2	1209	4	1	8	7	3	2	.	.
1992	861	-	-	815	13	1	4	-	28	-	-	20
2002	722	-	-	671	25	-	7	-	19	-	-	14
2011 ¹³⁹	584	-	-	541	25	-	2	-	16	-	-	11

5. Jobbágytelke és Székelyhodos adófizető lakosságának létszáma az összeírások tükrében¹⁴⁰

Helység	1701/2	1710	1712	1713. jan.	1713. szept.	1721/22
Székelyhodos	41	29		42		31
Jobbágytelke	46	49		58		35

138 Varga E. Á. 2002.

139 Datele recensământului populației și a locuințelor din 2011. Județul Mureș, Comuna Hodoșa.

140 Pál-Antal s.a.r. 2007: 22–24.

6. A jobbágy- és zsellércsaládok száma falvanként¹⁴¹

Marosszék	1614			1750			1848			Megjegyzések
	jobbágy	zsellér	együtt	jobbágy	zsellér	együtt	jobbágy	zsellér	együtt	
Jobbágytelke	6	12	18	?	3	3	-	1	1	
Székelyhodos	4	9	13	2	5	7	-	-	-	nemes

7. Szarvasmarhák száma

	1722			1895				1959/1960	2011
	igás marha	tehen	ökör/üsző	összesen	magyar-erdélyi	piros-tarka	bivaly	összesen	összesen
Jobbágytelke	72	48	23	339	325		14	409	208
Székelyhodos	48	37 ¹⁴²	12	201	188		13	195	168
Ehed	37	39	8	173	171		2	305	90
Iszló	20	16	7	144	140	2	2	257	81

¹⁴¹ Egyed 1981: 111.

¹⁴² Ebből egy a katolikus pap tulajdonában van.

8. Lovak száma

	1722	1895	1959/1960	2011
	lovak/kancák			
Jobbágytelke	7	95	169	33
Székelyhodos	7	56	79	27
Ehed	5	47	84	6
Iszló	7	27	81	26

9. Sertések száma

	1722	1895	1959/1960	2011
Jobbágytelke	138	186	172	112
Székelyhodos	97	149	173	119
Ehed	87	78	220	116
Iszló	68	79	239	63

10. Juhok és kecskék száma

	1722	1895		1959/1960	2011	
	juh és kecske együtt	juh	kecske	juh és kecske	juh	kecske
Jobbágytelke	73	614		450	185	12
Székelyhodos	67	559	8	226	144	34
Ehed	65	291		97	758	141
Iszló	10	259		191 ¹⁴³	55	54

143 Ebből egyetlen kecske.

11. *Baromfik száma*

	1722	1895	1959/1960	2011
Jobbágytelke		1265		1786
Székelyhodos		1221		2315
Ehed		633		1092
Iszló		1232		1232

12. *Méhek száma*

	1722	1895	1959/1960	2011
	méhkas	méhcsalád		
Jobbágytelke	43	20		
Székelyhodos	23	63		
Ehed	7	10		
Iszló	12	48		

Képek

1. A falu látképe (Balla Lóránt felvétele, 2010)

2. A római katolikus templom és az emlékművek

3. Balla Antal tanácsstikár síremléke

4. Balla Antal portája

5. A falumúzeumban látható néprajzi gyűjtemény

6. Lakóház

7. Lakóház

8. Lakóház

9. Hagymányos lakóház felújítás alatt

10. Gazdasági udvar háttérben a lakóházzal

11. Gazdasági épület

12. Gazdasági épület

13. Aratókalács (Balla Lóránt felvétele, 2010)

14. Szalma alapanyagok

15. Jobbágytelki szalmakalap

16. Táncoló párt ábrázoló kapufaragvány

17. A székelyhodosi vásártér

18. A székelyhodosi kollektív gazdaság megmaradt épületei

Rezumat

Schimbări economice și sociale într-un sat ne colectivizat în județul Mureș

Volumul urmărește istoria socială și strategiile economice în secolul 20 într-un sat maghiar din județul Mureș, Sâmbriaș. Cele două domenii au fost masiv influențate de faptul că satul nu a fost colectivizat, ceea ce a avut consecințe particulare pe plan social și economic, care definește până azi viața de zi cu zi a localității.

Cercetarea este bazată pe interviuri realizate cu localnici, observări științifice, documente contemporane și surse arhivale. Toate acestea sunt analizate pe baza literaturii de specialitate din domeniul istoriei sociale și istoriei economice.

Scopul cercetării era analiza tentativei de colectivizare în Sâmbriaș și prezentarea consecințelor sociale, economice și culturale cauzate de ne colectivizarea localității. S-a formulat întrebarea: oare acest statut particular de a fi ne colectivizat era benefic sau mai mult un dezavantaj pentru satul respectiv? Care sunt strategiile economice alternative care luau naștere după colectivizarea eșuată și care sunt strategiile de agricultură care au supraviețuit sau s-au întărit tot din acest motiv? Ce situație socială și culturală specifică s-a produs în Sâmbriaș după ce localitatea a scăpat de colectivizarea care a transformat structura socială din majoritatea satelor din Ardeal? Aceste întrebări au fost analizate cu reflectare la datele localităților învecinate, fiindcă cercetarea cu acest caracter se poate realiza numai într-un context regional.

După capitolele care prezintă contextul național și internațional al colectivizării, istoria cercetării antropologice și etnografice ale colectivizării din țară, descrierea satului (și regiunii) din punct de vedere istoric, social, demografic și economic sunt urmate de prezentarea procesului de colectivizare în Sâmbriaș. Aici se pune accent pe rolul lui Antal Balla, secretarul Sfatului Popular local, care a avut un rol important în evitarea colectivizării. Totodată se prezintă și strategiile economice consolidate sau nou formate (prelucrarea de pai, creșterea animalelor pentru vânzare, producția băuturilor spirtoase). Narativele legate de epocă și de tentativa de colectivizare și-au primit propriul capitol, urmat de descrierea evoluției vieții culturale din 1945 până-n zilele noastre. Ipoteza era că păstrarea terenurilor agrare în posesia țăranilor și-a pus amprenta pe viața socială a satului: elementele culturii populare arhaice (intangibile și tangibile) din Sâmbriaș au supraviețuit parțial. S-a analizat rolul situației specifice în viața socială și economică după schimbările din 1989. Presupunerea era că colectivizarea eșuată a contribuit la obținerea unui avantaj economic, social și cultural (simțită până-n zilele noastre) față de satele învecinate colectivizate. Acest statut specific, ne colectivizat în primul rând a avut avantaje economice în cazul Sâmbriașului. Iar din acest motiv evoluția socială și

culturală a satului a avut o orbită total diferită față de satele vecine care nu au scăpat de colectivizare. Până când aceste sate au avut probleme ca îmbătrânirea populației, emigrarea tinerilor, degradarea economică, socială și culturală, la Sâmbriaș viața socială și culturală era vie și activă (dar în cadrul și sub supravegherea strictă a politicii culturale socialiste). Datorită necolectivizării modalitățile, strategiile și uneltele economice mai arhaice au supraviețuit și au fost folosite în continuare. Țăranii au continuat agricultura relativ liber pe terenurile proprii cu uneltele și animalele proprii. În gospodăriile colective producția se desfășura după planurile centralizate, care nu luau în considerare circumstanțele locale. În satele necolectivizate țăranii au avut o libertate mai mare la acest nivel: ei conduceau gospodăriile și producțiile lor. Lângă ramurile agriculturii tradiționale s-au născut sau s-au întărit strategii economice alternative care au contribuit la bunăstarea localnicilor, dar și la mitul răspândit în satele colectivizate din regiune, care spunea că „Sâmbriașul este o mică Americă”.

Statutul privilegiat al satului a influențat și viața economică și socială de după 1989, fiind necolectivizat a obținut un avantaj față de localitățile vecine, care se simte și în zilele noastre. În Sâmbriaș migrația tinerilor și descompunerea structurii tradiționale de familie a început mai târziu. Viața culturală vie de pe vremuri a avut ca rezultat faptul că satul este vestit despre dansurile populare. Aceasta a contribuit și la dezvoltarea turismului rural: în fiecare an aici se organizează o tabără de dans popular, care atrage vizitatori și de peste hotare.

Prin cercetarea de teren, interviuri și statisticile analizate s-a constatat că problemele specifice zonelor rurale din România nu ocolesc Sâmbriașul. Migrația forței de muncă, sporul natural regresiv, îmbătrânirea populației și declinul economic sunt resimțite și în sat. Totuși situația periferică a satului, structura socială tradițională în final au avut ca rezultat faptul că localitatea și-a păstrat până azi caracterul etnic, religios și agrar specific. Pe lângă acestea satul a reacționat unitar la procesele macroeconomice din secolul 20, generate uneori prin forță și în mod artificial.

Abstract

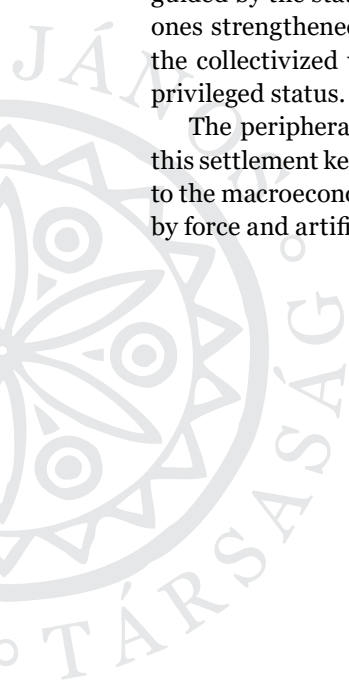
Economic and Social Changes in a Non-Collectivized Village in Mureş County

The present work follows the social history and economic strategies of a Hungarian minority settlement (Sâmbriaş, in Hungarian: Jobbágytelke) in Mureş County, Romania in the 20th century. These fields were massive influenced by the fact that village escaped from the socialist collectivization, which had social and economic effects in the everyday life of the locals.

The research is based on fieldwork, interviews made with locals and analysing documents of that period (press, journals etc.), and also researches made in local, state and church archives. All of these were analysed according to the concerning ethnographic and anthropological literature. My goal was to analyse the collectivization attempt in Sâmbriaş and to present the economic, social and cultural effects of the failed collectivization. Was this an advantage or a disadvantage to the village? What kind of alternative economic strategies were evolving and which traditional ones strengthened and lived on? By avoiding the collectivization, which transformed radically the rural societies, what kind of social and cultural environment was created in this village? These issues were researched by reflecting on the neighbouring and collectivized villages, because only this way can we fully understand the exceptional situation of Sâmbriaş. For the better understanding of the local events the it is necessary to have an international outlook on the collectivization processes in the Soviet bloc countries, which is followed by the presentation of the Romanian collectivization, and the summary of the ethnographic and anthropological researches in this topic. After the description of the social, demographic and economic evolution of the village follows the analysis of the failed collectivization attempt. The role of Antal Balla, the local party secretary at that time is also presented, because he had a major role in the avoidance of the socialist transformation of the agriculture in the village. This chapter is followed by the presentation of the alternative economic strategies (straw processing, livestock breeding, production of distilled beverages) and the analysis of the local cultural life from 1945 until today. The hypothesis was that by keeping the agricultural land in the peasant's ownership had an effect on the social and cultural life, and the elements of the traditional, archaic peasant culture (intellectual and material culture) from Sâmbriaş partially survived. The work also analyses the fact, that this special situation affected the economic and social life of the locals after the 1989 revolution as well, and Sâmbriaş obtained economic, social and cultural advantages unlike the neighbouring collectivized villages. The research proved that this non collectivized status had in foremost economic advantages, and the

social and cultural development of the village had a different arch compared to the collectivized settlements in the region, where the aging population, the migration of the youth and the impoverishment was a great issue. Meanwhile, in Sâmbriaș the social and cultural life was a lively one (within the frames of the socialist culture politics). With the failed collectivization attempt more archaic economical methods, strategies and tools survived and were used henceforward. The peasants carried on relatively free with the traditional agriculture on their own properties, in opposing to the collective farms, where former peasants were controlled and guided by the state. In Sâmbriaș new economic strategies emerged and traditional ones strengthened which all led to a greater well-being of the locals compared to the collectivized villages, and the latter called Sâmbriaș “little America” for this privileged status.

The peripheral situation, the traditional social structures had as a result that this settlement kept its ethnic, religious and agrarian character, and reacted unitary to the macroeconomic processes of the 20th century that were generated sometimes by force and artificially.

A kötet témája egy marosszéki falu, Jobbágytelke 20. századi társadalomtörténetének és gazdasági stratégiáinak vizsgálata. A két vizsgált területre nagy hatással volt a kollektivizálás elmaradása a faluban, melynek sajátos társadalmi és gazdasági következményei lettek, és ezek mai napig is meghatározzák a település mindennapjait. Felvetődik a kérdés, hogy a sajátos, nem kollektivizált státus előnyére vagy hátrányára vált-e a falunak? Azt is fontos megvizsgálni, hogy az elmaradt kollektivizálás milyen alternatív gazdasági stratégiák kiépüléséhez és megerősödéséhez vezetett, illetve milyen meglévők továbbélését tette lehetővé? A szerző arra is keresi a választ, hogy az erdélyi falvak többségének társadalmát gyökeresen átalakító kollektivizálás jobbágytelki elkerülése milyen sajátos társadalmi és kulturális helyzetet teremtett.

ISBN 978-606-9015-31-5

9 786069 015315